

Dömény Zsuzsa

•

Latin-Amerika
balra át!?

MTA

Politikai Tudományok Intézete

Institute for Political Science of
the Hungarian Academy of Sciences

© Dömény Zsuzsa, 2007

Minden jog fenntartva

Sorozatszerkesztő:
Szógyi Lenke

Lektorálta:
Laki László, Szógyi Lenke

Tárgyszavak:

**Latin-Amerika, modellváltás, baloldal, szegénység, egyenlőtlenség,
XXI. század szocializmusa, Venezuela, Bolívia, Uruguay**

ISBN 978-963-7372-50-6
HU ISSN 1787-565X

Kiadja az MTA Politikai Tudományok Intézete
1014 Budapest, Országház u. 30.
Felelős kiadó: az MTA PTI igazgatója
Műszaki szerkesztő: Kovács Mariann

Tartalom

A baloldal térnyerése Latin-Amerikában	4
A XXI. század szocializmusa	22
Útkeresés Latin-Amerikában, modellváltási kísérlet Venezuelában.....	33
Merre tart Venezuela?	43
Választások az elemző szemével (Venezuela 2006)	53
Bolívia. 2003 az erőszak éve.....	58
Uruguay 33 év múltán	63
Bevándorlók és identitások	70

A BALOLDAL TÉRNYERÉSE LATIN-AMERIKÁBAN

A XXI. század elején a világ két különböző részén Kínában és Latin-Amerikában történik a társadalmi-gazdasági rendszer látványos átalakulása, fejlődése. Mindkét régió a félperiférián gyorsított modernizációval szeretné felszámolni legégetőbb társadalmi gondjait: az egyre növekvő szegénységet és az elmaradott gazdasági struktúrákat.

Abban a történelmi átalakulási folyamatban, amelyben egy új társadalmi-gazdasági rend van kialakulóban, s amelyet ma globalizációnak nevezünk, Latin-Amerika az utóbbi évtizedben veszített a világgazdaságban elfoglalt súlyából, ez jól nyomon követhető mind a kereskedelemben való részvétel, mind az ide áramló tőke volumenében is. A globalizációs folyamatok nyomán a technikai fejlődés felgyorsult, a kereskedelem fontosabbá vált, mint a termelés, az egyenlőtlenség elmélyült az egyes világgazdasági régiók között is, mint ahogy az országokon belül is. A jóléti, illetve ebben a régióban inkább populista-jóléti társadalmak ideje leáldozott. Bár világszerte nőtt a szegénység, az egyenlőtlenség itt a legnagyobb, az állami szociális politika csakúgy, mint a társadalmi szolidaritás háttérbe szorult, meggyengült. Foszladoznak azok a politikai, társadalmi, érdekvédelmi szövetségek is, amelyek eddig a képviseleti demokrácia szövetét alkották.

A latin-amerikai baloldali kormányok hatalomra kerülésének egyik oka valójában ezeknek a társadalmaknak a tiltakozása a globalizáció azon jelensége ellen, amely üzleti, vállalati irányítási módszerek alkalmazására készíti az országok vezetését, miközben a szociális problémák kezelésére nem nyújt alternatívát. Ebben a kontextusban újra kellene értelmezni az államot, a társadalmat és a képviseleti demokráciát. Az ezredfordulón Dél-Amerika valamennyi államában demokrácia van, – ritka történelmi pillanat – miközben a transznacionális cégek uralta piacok egyre kisebb teret engednek a szuverén döntéseknek.

A kihívás a térség számára: az állam és a társadalom kapcsolata új formáinak kialakításával megszüntetni a társadalmi fragmentációt, és a globalizáció fő sodrába kerülni.

Globális átrendeződési folyamatban megszűnőben van az Egyesült Államoknak a XIX. század elejétől tartó (a Monroe-elvben 1823-ban lefektetett) monopolhelyezete Latin-Amerikában, az amerikaiaknak – noha értik és naponta szembesülnek vele, hogy milyen változás megy végbe a régióban, – azonban régi beidegződésekből fakadó rossz válaszaik vannak.

A XX. század utolsó évtizedében Dél-Amerikában jól látható, kitapintható változások sorozata indult el. A képviseleti rendszer zavarai, az állami intézmények hatékonyságának csökkenése, a nagy elosztási rendszerek deficitje, a gazdaság versenyképességének problémái, a társadalom strukturális átalakulása jelentik az átrendeződés csomópontjait.

A rég ismert társadalmi feszültségek – kettészakadt társadalom, a társadalmi mobilitás hiánya, szegregáció, szegénység, nyomor, munkanélküliség, a bűnözés és az erőszak eszkalációja, a közbiztonság hiánya, az újraelosztó rendszerek működési zavarai – új dimenziót kaptak, mivel a politikai elit már nem volt képes kezelni ezeket. Harminc éve van a politika napirendjén

a hatalmas társadalmi egyenlőtlenség, s a szegények aránya mégis folyamatosan, egyre gyorsuló ütemben nőtt. A '90-es években már nemcsak a szegénység újratermelődése duzzasztotta a nincstelenek táborát, hanem egyre gyorsuló mértékben süllyedtek le az alsó középrétegek is, a társadalmi egyenlőtlenség soha nem látott mértékben nőtt. Ez a folyamat azokra az országokra is jellemző a térségben, ahol nem beszélhetünk forráshiányról, ellenkezőleg, ahol eddig példátlan mértékben növekedtek az állami bevételek. (Pl. Venezuela olajból származó jövedelme.) A latin-amerikai társadalmakra egyébként is jellemzően vékony középrétegek helyzete elbizonytalanodott.

A hagyományos pártok és ideológiájuk elvesztették vonzerejüket, a képviseleti rendszer kiüresedett, különböző ideológiájú neopopulista politikai diskurzus vált általánossá a politikai közbeszédben, leginkább azokban az országokban, ahol a válságjelenségek erősebbek voltak. Tömegek fordultak el a politikától, főként a fiatalok számára vált érdektelenné. A képviseleti rendszer krízisében a hagyományos pártpolitikai aktorok szerepe elsúlytalanodott, míg érdekvédelmi vagy etnikai csoportok vezetői nyertek egyre határozottabb politikai támogatást a lakosság körében

A neoliberalizmus hatásai

Latin-Amerikában az elmúlt ötven évben alkalmazott gazdaságpolitikák egyike sem hozta meg a várt, kívánt eredményt, sem a „hagyományos” kapitalizmus félperifériás változata, sem a szocialista, sem a gyors modernizációt ígérő jobb vagy baloldali diktatúrák, sem a '90-es években alkalmazott neoliberais modell, az ún. Consenso de Washington.¹ A politikai elit a gazdaság versenyképességének biztosítása érdekében új, neoliberais gazdaságpolitika alkalmazásába kezdett. Ez a folyamat gazdasági, politikai nyomásra indult el, a Világbank és a Nemzetközi Valuta Alap az esetek többségében meghatározó szerepet játszott. A neoliberais gazdaságpolitika valójában nyitást jelentett a világpiaci versenykihívásoknak eddig alig kitett gazdaság számára, de szükségszerűen átrendezte a nemzetgazdaságot is. Mindez olyan társadalmi átalakulást is eredményezett, amely felszámolta a jóléti populista rendszerek még megmaradt szeleteit, a gondoskodó állam intézményeit és imázsát. A hazai és a külföldi tőke nyomására mind nagyobb összegeket vontak ki az ellátó rendszerekből, s tették ezt egy olyan időszakban, amikor a gazdaság hosszú depressziós periódusban volt. Több esetben mély válságba sodorták a Világbank javaslatait kényszerűen követő országokat. (Mexikó, és Argentína, ahol ez olyan társadalmi kataklizmát okozott, amelynek következményeként átrajzolódott az ország szociális térképe, szakképzett és diplomás fiatalok ezrei rajzoltak ki külföldre munkát, megélhetést találni.)

A neoliberais gazdasági modell nem tudott folyamatos fejlődést, több munkahelyet teremteni, miközben a háttérbe szorított szociális aspektus miatt nőtt a szegénység, elmélyült az egyenlőtlenség, jelentős tömegek szorultak – az itt informálisnak nevezett – szürke illetve a fekete gazdaságba. (A nagy városok utcáit egyre inkább ellepik az alkalmi árusok, akik ebből remélik megélhetésüket. Régebben ilyen formában inkább csak művészek és kézművesek árulták festményeiket, szobrocskáikat, ékszereiket, napjainkra azonban általánossá vált az az utcakép, hogy a járdák szélén hosszan sorakoznak a különféle használati cikkekkel megrakott asztalok.)

Többek között ez annak is köszönhető, hogy a neoliberais módszerek homogén közeget feltételeznek, nincsenek tekintettel arra, hogy ezekben az országokban az egyes gazdasági ágaza-

¹ John Williamson (1990) nevéhez fűződő pontokba szedett ajánlás gazdasági, pénzügyi módszerek alkalmazására, amellyel egyetértett a Világbank és a Nemzetközi Valutaalap is.

tok igen eltérő fejlettségi szintűek, fragmentáltak, s a módszer figyelmen kívül hagy lényeges kulturális különbségeket is. Vagyis a sztenderdizált, pontokba foglalt szabályok, ajánlások és intézkedések nagyon eltérő hatást váltottak ki a különböző társadalmakban, keveseknek kedveztek, nem növelték a versenyképességet, viszont gyorsult az elszegényedés üteme, évről évre nőtt a szegények tömege. A kezdeti rövid gazdasági felfutás után a neoliberalizmus alkalmazhatatlanságát Latin-Amerikában több ország (Mexikó, Argentína, Uruguay) látványos csődje is mutatta. Az egész régióban megrendült a bizalom a Nemzetközi Valuta Alap ajánlásait illetően.

Mindez azt is jelenti, hogy neoliberais gazdaságpolitikai erőfeszítések ellenére sem sikerült a régiónak a világgazdaság fő sodrába kerülni, vagyis Latin-Amerika számára a neoliberalizmus nem vált célravezető módszerré a felzárkózásban ellenkezőleg, gazdasági és társadalmi struktúrákat rombolt le, s nemzeti szinten nem kínált helyettük újakat.

Ebben a nemzetközi közegben (multinacionális vállalatok befolyása, különböző nemzetközi szerződések kötelmei, az adósság-állomány okozta függőség, a nemzeti valuták sérülékenysége) az államok szuverenitása beszűkült. A kormányok külső és belső manőverezési lehetőségei és a kormányzás határfoka csökkent, az intézményrendszer meggyöngyült és nem csak a forráshiány miatt.

A nemzetgazdaságok rentabilitási kilátásai a multinacionális vállalatok és a nagy integrációs hálózatok erőterében egyre kedvezőtlenebbek. A kiutat világszerte a regionális, esetleg kontinentális méretű integrációk, szabadkereskedelmi övezetek létrehozásában keresik. A dél-amerikai országok is ezt teszik, a belső integrációs hálózatot szorosabbra fonják és elmélyítik. Az EU-val évtizedek óta jól működő, sokfajta együttműködés mellett új gazdasági partnereket, szövetségeket keresnek, például az el nem kötelezett országok közül, és erősítik a dél-dél kapcsolatokat főleg Kínával, Indiával, Malajziával. Mindez beleillik az óvatos lépések sorába is, amellyel távolodni kívánnak az Egyesült Államok sok vonatkozásban fojtogató gazdasági túlsúlyától.

A neoliberais gazdaságpolitika kudarca Dél-Amerikában látványosan megmutatkozik abban is, hogy leáldozása után a gazdasági mutatók lassú növekedésnek indultak.

Latin-Amerika és a Karib térség GDP növekedése 2004–2005ben

	2004	2005
Latin Amerika és a Karib-térség	4,5	5,9
Dél-Amerika	5,1	6,9
Brazília	2,3	4,9
A déli országok (Argentína, Chile, Uruguay) együttesen	8,3	8,4
Az Andok országai (Bolívia, Ecuador, Kolumbia, Peru)	7,0	9,5

Forrás: CEPAL, Santiago de Chile, 2006. ápr.

Az állam átalakítása, szerepe, kisebb vagy nagyobb állam?

A kormányozhatóság és az állam szerepe ezekben a társadalmakban alapvető fontosságú, s az állam reformjának a kérdése szinte minden egyes országban napirenden van. Mint a félperifériális régiókban általában, Dél-Amerikában is túl nagy az állam, túl sok a hivatal, a fenntartás aránytalanul nagy összeget emészt fel, miközben alacsony határfokkal működik. A rossz struktúra miatt azok az összegek sem jutnak célba, amelyek adott területre szántak, s nem azért, mert ellopták, hanem, mert a rendszer útvesztőiben csorog el a pénz. (Például: Ve-

nezelésében az egészségügyre fordított összeg 27%-a jutott el a kórházakba, rendelő intézetekbe.)

Ebben a régióban ez sokkal súlyosabb probléma, mint más égtájakon, egyrészt azért, mert hagyományosan az állam az egyik legfőbb munkaadó, másrészt a politikai pártok egyik klientúra-építő és zsákmányszerző területe. Az állami intézmények illetve a hivatalnokok számának növekedése minden választás után nyomon követhető.

Az intézményrendszer nem hatékony működése, a pazarlás és a forráshiány együttes jelenléte, a korrupciós botrányok mind, mind csökkentik a társadalmi konszenzust, s ezek végül is behatárolják, sértik a kormányozhatóságot.

A civil társadalom egyre határozottabb igénye és követelése a korrupció visszaszorítása, az elszámoltathatóság, az átláthatóság, s ezek mögött megjelenik a nyilvánvaló bizalmi deficit. Nem véletlen például az, hogy a déli kontinensen szinte hullámszerűen vonult végig az utóbbi években a pártok finanszírozási rendjéről szóló törvények megreformálása. (Dömény 2002)

A jogrendszer és az igazságszolgáltatás kuszasága, áttekinthetlensége is növeli az állampolgárok non-konform érzéseit.

A társadalom bármelyik szegmensének vizsgálatából indulunk ki, egy alapvető problémába ütközünk, ez a túlméretezett, rosszul működő, nem eléggé hatékony állam. Nem osztva a neoliberais elképzelést a minél kisebb az államról, mégis úgy látjuk, hogy latin-amerikai országok legsürgetőbb feladata az állam átalakításának imperatívusza. Az állam szerepében paradigma-váltásra van szükség, esélyteremtő államra, amely összehangolja a gazdasági és a szociális prioritásokat. Hogy történjen ez? Több példa is van, az óvatos, lépésről lépésre felépített intézményrendszeri reformokra és a teljes átalakításra is. Ezek között vannak sikeresek és olyanok is, amelyek még túl frissek és még nem látható, hogy a teljesen új koncepció alapján átszervezett rendszer csak kezdeti nehézségeit éli, vagy az összezsugorodás „garanciális” idejét tölti, esetleg totális kudarccá válik. Az óvatos reformok nagy veszélye, hogy a bürokrácia merev szerkezetén – és érdekviszonyain – megtörhetnek a reformok hullámai, visszaépülhetnek a lebontott elemek. A radikális átalakítás veszélye, hogy túl sok időt vesz igénybe a rendszeren belüli kapcsolódási pontok bejáratása. A cél azonban mindenütt az, hogy létrejöjjön az arányos, hatékony, jól működő, esélyteremtő állam:

Az az állam, amely intézményrendszerein keresztül minden polgárára kiterjed, amely képes garantálni az állampolgári jogokat, és érvényt szerezni a kötelezettségeknek, amely átláthatóan kezeli a bevételeket, és arányosan fordítja azokat közcélokra, infrastrukturális beruházásokra, szociális és oktatási-kulturális célokra;

Az az állam, amelynek újraelosztó rendszerei a társadalmi szolidaritást és kohéziót erősítik;

Az az állam, amely támogatja a munkahelyteremtést, és ösztönzi a gazdaság versenyképességét;

Az az állam, amely nem válhat zsákmányszerző politikai szándékok prédájává;

Az az állam, amely képes együttműködni a gazdaság hazai és nemzetközi aktoraival;

Az az állam, amely képes alkalmazni és felhasználni az elektronikus kommunikáció interaktív lehetőségeit az állam új percepciója alapján;

Az az állam, amelyben a civil szervezetek sokasága kapcsolódik, kapcsolódhat az állam feladatköreibe, s ahol e szervezetek nem használhatók hatalomtechnikai eszközként;

Az az állam, amelynek működésében a társadalmi szolidaritás nem merül ki karitatív szervezetek támogatásában, ahol a szolidaritás nem csak a civil szervezetek számára delegált feladat;

Az az állam, amely a társadalmi béke fenntarthatóságát tartja szem előtt;

Az az állam, amely világos társadalmi program és politikai akarat szerint kívánja kezelni – a latin-amerikai országokban általánosan legégetőbb problémát – a szegénységet. Ez a legnagyobb kihívás és legsürgetőbb tennivaló. Latin-Amerika több mint 400 millió lakójának 74%-a él a szegénységi szint alatt, vagy kifejezetten nyomorog. A szegénység kezelésének sziszifus-

szi feladata azt jelenti, hogy évi 7%-os GDP növekedést, és a jelenlegi népességnövekedési ütemet feltételezve 25 év* kellene ahhoz, hogy a szegények száma a felére csökkenjen. (Barometro Económico, 2002)*

Lehetséges-e a globalizálódó, átalakuló világ fő sodrába kerülni ilyen társadalmi, gazdasági nehezékekkel? S ha igen, akkor csak a társadalom prosperáló kis hányada, esetleg negyede, fele kerül oda, és a szegényeket végleg leírják?

Működhet-e jól az az állam, ahol a társadalom egyik részének életesélyei (a születéskor várható életkor, a csecsemőhalandóság stb.) a fejlettek élvonalába tartozókéhoz hasonlít, míg a többiek kilátásai fekete-afrikaiak? Nem a kérdés felvetése drámai...

Párhuzamos társadalmak, társadalmi alrendszerek

Az állam szerepe és hatásfoka Latin-Amerikában sajátos körülményektől is függ. Alig van ország, ahol az állami intézményrendszer hatása az egész társadalomra kiterjed. Ez az első pillanatban meghökkentő állítás azt jelenti, hogy földrajzilag, etnikailag, társadalmilag és kulturálisan elkülönült párhuzamos társadalmak léteznek ezekben az országokban, ahol az állam hatása részben, korlátozottan, vagy szinte egyáltalán nem érvényesül. Kolumbiában például részben az ötven éve tartó polgárháborús viszonyok miatt, amelyek csak bizonyos területekre korlátozódnak, vagy a drog-kartellek uralta vidékeken, illetve a fegyveres szabadcsapatok fennhatósága alatti területekre az állam fennhatósága nem terjed ki. Itt azok a „törvények” érvényesek, amelyeket a fennhatóságot gyakorló csoport betartat, vagyis az állam hatalma a saját területének csak egy részén érvényesül, feladatkörét ezekben az informális társadalmakban másfajta prioritások vagy értékek szerint helyettesítik. Az egyes országokon belül tehát sokhelyütt szerveződtek szubstruktúrák, amelyek párhuzamosan, szimultán léteznek. A párhuzamos társadalmak tagjai gyakorta sem termelőként, sem fogyasztóként nem vesznek részt a gazdaságban, (például az egyes indián közösségek, vagy önellátással vegetáló földműves csoportok) s ennek is több formája létezik, a variációk száma igen nagy.

Azokban az országokban, ahol nagyszámú, indián népesség él adott földrajzi területen, saját nyelvét használja, kulturális hagyományait ápolja, régi szokásjog alapján él – esetleg nem is beszél a többségi spanyol vagy portugál nyelvet – szintén párhuzamos társadalmat alkot. Ide az állam hatásköre nem, vagy alig terjed ki. Ezekkel a közösségekkel szemben az állam az integrálás helyett inkább a szegregációt gyakorolja. Léteznek etnikai alapú és területi autonómiák is, amelyek nem, vagy csak bizonyos tekintetben sorolhatók ide.

Latin-Amerikában kiterjedt, általános jelenség a nagyvárosok körül kisebb vagy nagyobb mértékben kiterjedt nyomornegyedek sora. Ezek is tagoltak, általában nemcsak a földrajzi viszonyok miatt, – sok helyen meredek hegyoldalakra, másutt vízmosásokba, árkokba épülnek a viskók, – hanem amiatt is, hogy milyen csoportok ragadták magukhoz a felügyeletet. Léteznek civil szervezet-szerű összefogás által irányított nyomornegyedek, ahol a lakók közös megegyezés szerint irányítják helyi ügyeiket. Igen gyakran bűnöző bandák a vezetők, amelyek saját kegyetlen törvényeiket kényszerítik az ott lakókra, és „védelmet” nyújtanak a riválsokkal, betolakodókkal szemben. Az állam magára hagyja az itt élőket, jóllehet önkényesen elfoglalt területeken épültek ki a nyomornegyedek, ide senki nem ruház be, az állam sem, nincs infrastruktúra, se víz, se csatorna, se szemétszállítás, se iskola, se orvos. A nyomornegyedek infrastruktúra hiánya közegészségügyi és környezetvédelmi kérdéseket is felvet, amelyek megoldása, az erre vonatkozó szabályok betartatása is állami feladat lenne. A rendőrség ezekben a negyedekbe egy-egy veszélyes bűnöző üldözésénél saját egységeivel nem, csak katonai segítséggel megy be. Munkalehetőségek híján kiterjedt a megélhetési bűnözés, ezt zömmel helyi bandákba szerveződve űzik.

A szervezett bűnözés a legkülönbözőbb területeken érhető tetten, egyre nagyobb méreteket ölt és új formákat alakít ki.

A közeli nagyvárosokban élők napi élménye a találkozás valamilyen típusú bűnözéssel, az egyszerű utcai lopáson, rabláson, bankok kifosztásán, esetenként emberrabláson túl a fegyveres támadásokig. A családi házak, villák, védjük akár magas kőkerítések, a tetejükön drótakadály, amelybe áramot vezetnek (!), nem jelentenek védelmet a fegyveres bűnöző bandákkal szemben. A tehetősebbek jól megerősített (kettős kerítés, közte mély árok – középkori várak képét idéző építészeti formák), golyóálló üvegfal mögött ülő profi biztonsági őrökkel védett bejárátú társasházakba költöznek. Jellemző képek ezek Mexikótól kezdve Brazíliáig. A tehetősebbek egész lakónegyedeket zárnak le sorompóval, ahová csak azonosítás után lehet belépni, ezekben a városrészekben az utcák megszűntek a városlakók közös terei lenni.

Caracasban például egy átlagos hétvégén 50–60 ember hal meg lött és szúrt sebek miatt, zömmel fiatalok. Hasonló esetek ismertek, például a Sao-Paolo-i több napig tartó utcai csaták a rendőrséggel, vagy a Rio de Janeiro-i favellákból lezúduló, a tengerparti sétányok közönségét végigrabló bűnöző hadjárat.

A nyomornegyedek marginális társadalma nemcsak abban különbözik a többségi társadalomtól, hogy részben vagy egyáltalán nem érvényesülnek az állami normák, hanem azért is, mert a családmodell is eltérő. Itt az anya a családfenntartó és a biztos gondviselője gyermekeinek. A párkapcsolatok informálisak, a férfiak egy idő után más partnert keresnek, és újabb gyermekek születnek. A gyermek érték, a születésszabályozást nem tartják fontosnak, az abortusz rendkívül ritka, s nem azért, mert nem tudják megfizetni, hanem azért, mert számukra természetes az, hogy a bármilyen körülmények között megfogant gyermek megszülessen. A helyiekre általában sem jellemző a minden részletében megtervezett jövő, szerintük, ha egy gyermek a világra jön, majd nyílik tér számára is.

A szűk házakban több nemzedék, esetleg több család él együtt, de a leggyakrabban az anya az előző kapcsolatokból született gyermekeivel és a jelenlegi partnerével, így a rokoni viszonyok variációi számosak, testvér, féltestvér, félig-nagynéni és harmad-unokaöcs él színes kavalkádban. A féltékenységi drámák tipikus esete, amikor az anya nem tudja elviselni partnere „érdeklődését” valamelyik előző kapcsolatból származó lánya iránt.

Ez a családmodell a nyomornegyedekben domináns, sem a rurális, sem a városi társadalmakra nem jellemző. Azonban Dél-Amerika nagy részén a rurális társadalmakban évszázadokon keresztül működött egy „duális család-modell”, amely általánosan ismert és máig elfogadott ezekben a társadalmakban.² Nevezetesen, a tehető vagy gazdag földbirtokos tartós kapcsolatot létesít egy vagy több lánykával, akik a ház körül vagy a földeken dolgoznak, s az ebből származó gyermekeket hivatalosan nem ismeri el ugyan, de valamilyen szinten gondoskodik róluk, számon tartja őket. A helyi közösség sem az anyát, sem a gyermekeket nem közösíti ki, sőt bizonyos mértékű védettségüket is elismeri. A hivatalos házasságból származó gyermekekkel ellentétben ők nem örökölnék, és nem viselik apjuk nevét.

Karakterisztikus csoportot alkot Peruban a főváros környékén élő ún. „telekfoglalók” népes tömege, ők indiánok illetve hajléktalanok, akik önkényesen foglaltak el földterületeket, ahol felépítették házaikat, konyháikat, ki-ki tehetsége szerint (ez nem hasonlít a favellák nyomortelepeire, megtalálhatók itt az emeletes téglapülettől kezdve a szerényebb házak és kisebb számban, inkább átmeneti jelleggel a nyomorúságos kalyibák is), s amiben különböznek, az az önszerveződés igen magas foka. Felállították azokat a szabályokat, amelyeket nekik, illetve a lakógyűlésen elfogadott új „telepeseknek” be kell tartaniuk, ez az építkezés helyére és módjára is vonatkozik, de az együttélés szabályait, a közrendet is magában foglalja, pl. saját ingatlan-nyilvántartást vezetnek. Több tízezer ilyen telek van, gyakorlatilag önálló városrészt alkotnak. A '70-es évek végén a közösség választott vezetői megpróbálták a hivatalos állami

intézményeknél legálissá tenni helyzetüket, ami hosszú tárgyalások után részben sikerült is. Ez a szervezett reintegráció sajátos esete. A folyamat általában ellenkező előjelű.

Sajátos szubstruktúra a kábítószer -termelés, -termeltetés és az e körül kialakított rendszerek. Ehhez a folyamathoz szorosan tapad a szervezett bűnözés, s mivel a drog-termesztés éves bevétele egy közepes méretű dél-amerikai ország GDP-jét is meghaladhatja, így képet alkotunk e szervezetek befolyásáról és hatalmáról. A droggal együtt megjelenik az erőszak, a fegyverkereskedelem, a korrupció és biztonsági kockázatot jelent az adott ország számára. Napjainkban ez fokozottan igaz, mert ezek a kartellek egyre inkább átveszik multinacionális vállalatok irányítási, üzleti, hálózatépítési módszereit, miközben megtartják tagjaik, alkalmazottaik számára azokat a jóléti és segélyező (saját nyugdíj-, betegsegélyező-, özvegyi ellátást, tanulmányi ösztöndíjat, újabban üdültetést és fitness-szolgáltatást! biztosító) intézményeket, amelyeket a populista jóléti államok sem nyújtottak ilyen mértékben, s amelyekre a globalizáció présében működő mai állam nem képes.

A koka-cserje termesztése, felvásárlása, feldolgozása és elszállítása jól felépített hálózatokban történik, amelyeket a droggartellek hoztak létre, és ők is ellenőrzik minden fázisát. A termelés a parasztnak jobb jövedelmet, biztos felvásárlót és szükség esetén védelmet is jelent a hatóságokkal vagy más drogbárók embereivel szemben. Sok területen, főleg Kolumbiában és Bolíviában kiterjedt ültetvényeken folyik a termesztés, ezeket a drog-kartellek fegyveres őrei vigyázzák, az itt élők teljes mértékben kiszolgáltatottak, itt az erőszak és a hallgatás súlyos törvényei uralkodnak.

Latin-Amerikában a drog-fogyasztás sokkal kisebb mértékben társadalmi probléma, mint más országokban. Mivel a magas-hegyi indián kultúrák népcsoportjai évszázadokon keresztül használták a koka levelét gyógyteaként, éhségűző szerként, vagy a bányákban dolgozók teljesítményfokozóként, ez kultúrájuk része, amellyel együtt élnek, s ott nem okoz nagyobb problémát, mint nálunk az alkohol.

A drogbárók hatalmát egyik ország rendőrsége sem volt képes megtörni, ehhez az Egyesült Államok – mint a legfontosabb felvevő piac – nyújt segítséget, ami sajátosan kényes helyzetet teremt. Nevezetesen, az érintett államok egy területen – a drogtermelés, terjesztés felszámolásán – átengedik a hatásköreiket, szuverenitásukat egy másik állam speciális rendőrségének. Az Egyesült Államok mintegy kompenzációképpen különböző szociális, egészségügyi programokat vagy a kisparaszti gazdaságokat a koka-termesztésről más növények termesztésére átképző projekteket finanszíroz, több-kevesebb sikerrel. Mindez azonban nem fedi el a kényelmetlen, ambivalens érzést, amivel az egyébként sem Amerika-barát helyiek viseltetnek mindezzel szemben. Sok dél-amerikai gondolja úgy, hogy az Egyesült Államoknak a saját országában, a saját területén kellene a drogfogyasztás problémáját megoldani.

Mint azt fentebb láttuk, a társadalomból kihulló, kirekesztődő csoportok létrehozzák tulajdon struktúrájukat, amelyek párhuzamos társadalmakat, társadalmi alrendszereket alkotnak, ezeken belül jellegzetes normák és szabályrendszerek alakulnak ki. A különböző formációk között gyakorlatilag nincs átjárás, ez fokozottan igaz a nyomornegyedekre, e világ fogva tart, nincsenek kapaszkodók és kitörési pontok. A párhuzamos társadalom laza, de zárt rendszert alkot, népe védtelen és sok tekintetben kiszolgáltatott. Hagyományosan jó bázisát jelenti a választási kampányok alatti politikai manipulációknak vagy a szélsőségesen populista politikai törekvéseknek.

Az egyes országokon belül kialakuló párhuzamos társadalmak léte azt mutatja, hogy ezek fragmentált, dezintegrált, szétesett társadalmak, ahol a lakosság egy részének alkupozíciója nulla, s ahol az egyes alrendszerek rendkívül lazán kapcsolódnak egymáshoz. (Laki, 2006) Ezekben a társadalmakban erősebb a polarizáció és nagyobb az instabilitás.

A társadalom deideologizálódása

A múlt század '70–80-as éveiben az állam a régió nagy részén még többé-kevésbé képes volt biztosítani azokat a juttatásokat, amelyekkel megőrizhették a gondoskodó, paternalista állam imázsát. Egyre szűkülő mértékben működtek azok a szociális garanciák, amelyek a populista jóléti államok hagyatékaként megmaradtak. (A populista rezsimek szociális törvényei több vonatkozásban is meghaladták a szocialista államokét, pl. Venezuelában húsz év munkaviszony után teljes fizetéssel lehet nyugdíjba vonulni a mai napig; Argentínában, Uruguayban bármilyen kis javítást végző iparossal a magánszemélyeknek is biztosítási szerződést kellett kötni.)

A politikai pártok mind kevésbé feleltek meg választóik elvárásainak. Ezért a választási harcban a politikai mező közepére definiálták magukat a minél több voks megszerzése érdekében, ami tovább gyengítette a tömegek azonosulását pártjuk ideológiájával. Elmosódtak a határvonalak a jobb- és baloldal között is, ez tovább lazította a kötéseket, a pártok markáns arculatának halványulása a tagok és szimpatizánsok identifikációját gyengítette. A választók és választottak eltávolodása egymástól nemcsak az ígéretek be nem tartása miatti csalódások miatt következett be, hanem azért is, mert a választási ciklus közben a képviseleti demokrácia nem eléggé teszi lehetővé a civil társadalom kontrollját. Azonban a kormányzás, a politikai mozgások a telekommunikáció elterjedésével napról napra nyomon követhetők, így a választó folyamatában kísérheti figyelemmel, hogy adott esetben a hatalomra került párt a mindennapi gyakorlatban megfelel-e annak a bizalomnak és felhatalmazásnak, amellyel hatalomra került. Most már nem négy év összbenyomásai válnak választói politikai akarattá, hanem a kormányzás apró lépéseinek láthatóvá válásával a felgyülemlett tapasztalatok is. Ez erősítheti, de gyengítheti is a párthoz kötődést. A politikai hibák is a látható mezőbe kerültek. A telekommunikáció kora érzékenyebbé tette az embereket a különböző visszaélésekkel szemben is. A korrupció is láthatóvá vált. Nem tudjuk, ma több ilyen eset van-e vagy kevesebb, azt azonban igen, hogy sokkal többről szerzünk tudomást, s média természeténél fogva a szenzációs tárlás fokozza a korrupció miatti felháborodást, és ez közvetlenül visszahat arra a pártra, amelyhez az eset valamilyen mértékben köthető. A korrupciós botrányok, a bizalomvesztés, a politikai pártoktól való elfordulás fontos tényezői.

Egy 2005-ben végzett közvélemény-kutatás során, arra a kérdésre, hogy az adott társadalom súlyos problémája-e a korrupció, a megkérdezettek a következő arányban válaszoltak igennel:

Buenos Aires	70%
Brazil	80%
Montevideo	50%
Santiago de Chile	33%

Forrás: Flacso, Chile, 2005.

A gazdaság teljesítő képességének hanyatlása aláásta azt a hagyományosan erős kapcsolatot is, amely a nagy pártokat a szakszervezetekkel (főleg a szociáldemokratákkal) összekötötte. Bármelyik párt kormányzott, mozgásteret rendkívül szűk volt, és a társadalom mind nagyobb hányada támasztott immár teljesíthetetlen igényeket vele szemben. Lazult és gyorsan erodálódott a kapcsolat a pártok képviselte ideológiákkal szemben. Az azonosulás az ideológiával és azokkal a célokkal és értékekkel, amelyek eddig mozgósító erejűek voltak, és feltétlen hívó szavakat tartalmaztak nagy tömegek számára, a '90-es évek elejére nemcsak halványultak, erejüket veszítették, hanem kiüresedtek a választók számára.

A hagyományos pártok ideológiája elhalványult azért is, mert a politizálás módja megváltozott, professzionalizálódott. A tömegpártok vezetőit segítő lelkes aktivisták helyét a különböző szakértők, szakértői csoportok vették át, tehát a politika-csinálásban az átlag párttag már nem vesz részt, helyét fizetett szakemberek vették át, ez is egy stáció a pártokhoz kötődés fellazulásának folyamatában. A politika alsóbb szintjei is elkülönülnek ebben a folyamatban, a politikustársadalom autonómmá válik, a közvetlen visszajelzések a párttagoktól, szimpatizánsoktól, választóktól megtörnek, elakadhatnak a szakértői szinten.

A következmény a pártrendszer fragmentálódása, a képviseleti demokrácia szövetének foszladozása és tekintélyvesztése. Szétszakadtak azok a társadalmi hálózatok is, amelyek a politikához kötötték az iránta érdeklődőket. Ezek a folyamatok nem hasonlítanak az európai társadalmakban fellelhető individualizmus növekvő térnyeréséhez, itt szociális és ideológiai dezintegráció ment vége.

A neoliberális módszerek végleg széttépték, szétzilálták az ideológiai kapcsokat a képviseleti demokrácia szereplői között, hisz azok a pártok hajtották végre ezeket, amelyek ideológiájukban, értékeikben, történelmi hagyományaikban eleddig gyökeresen mást hirdettek. Az igazgatási, irányítási feladatok technikai végrehajtójává redukált állam-modell bevezetésével csapást mértek a szociális biztonság utolsó elemeire és a munkahelyek biztonságára. Ez is közrejátszott abban, hogy a bérből és fizetésből élők, a munkás és alkalmazotti rétegek és az alsó középosztály életszínvonala is gyors süllyedésnek indult, felgyorsult a pauperizálódás folyamata.

A középosztály hagyományosan a legerősebb hordozója a pártokhoz kötődő ideológiáknak, értékeknek, gazdasági és társadalmi súlyának meggyengülése azt is jelentette, hogy az a társadalmi szerződés, amely a hagyományos – szociáldemokrata, kereszténydemokrata stb. – pártok között kötött, végletesen meglazult. A középosztály térvésztesével felfoszlottak a kapcsolati tőke hálózatai is, amelyek adott szinten e réteg hatalmi pozícióját erősítették.

A demokrácia fenntartása érdekében a társadalom olyan rétegeinek az érdekeit is képviselni kell, amelyek eddig nem, vagy alig tartoztak ebbe a körbe. Meg kell ezt tenni azért is, mert a Latin-Amerikában változatlanul magas születési ráta miatt tömegesen léptek a munkaerőpiacra olyan szavazók, akik nem kötődnek hagyományos ideológiákhoz, egzisztenciális kilátásaik minimálisak, a társadalom legszegényebb rétegeiből jönnek, és egyre inkább ők képezik a többséget.

A politika új aktorai

Azokban az országokban, ahol fentebb leírtak döntő folyamattá váltak, a társadalom igénye egyre radikálisabb változások felé nyomta a politikai elitet. A régi elit már nem volt képes, de nem is volt hiteles valamiféle társadalmi fordulat levezénylésében. Avíttá váltak a politikusok, de a politizálás stílusa, módszerei, diskurzusa is, amely eddig jellemző és elfogadott volt. A politikai mezőben új aktorok jelentek meg, akik nemcsak képviseletet ajánlottak, hanem új ideológiai szövetséget is megváltozott társadalmi összetételű választóiknak, új prioritások követését, – például a szegények életkörülményeinek hosszú távú programokban megfogalmazott javítását – a társadalom átalakítását. Ezek a politikusok merőben eltérnek elődeiktől, erős vezéri attitűd jellemzi őket, egyéniségük szétfeszíti az eddigi politikusi imázst, semmiben sem hasonlítanak az elegáns, halk szavú, diplomata stílusú, kifinomult politikusokra, és nem is törekszenek erre, éppen ellenkezőleg. Külső jegyek hangsúlyozásával szemléltetik a politika megváltozott tartalmát, a kommunikációt a saját képükre formálják. Harcos elhivatottságuk erős kisugárzású, a konszenzus keresése nem igényük, de ebben a közegben nem is igen kényszerülnek rá.

Plebejus származásuk szokásjegyeit hangsúlyozva öltözködésükben, nyelvezetükben is mások, mindezzel vezéri egyéniségük újszerűen egyedi vonásait erősítik. Egy új politikusi gene-

ráció emblemikus figurái ők, etnikailag is közelebb állnak ahhoz a néphez, amelynek vezetői lettek. Bizonyos értelemben utódai a latin-amerikai populista vezéreknek, markánsan új elem azonban, hogy neopopulizmusuk mögött szakmai teamek programja áll. Egyikük sem egy meghatározott párt ideológiájának jegyében és annak támogatásával került hatalomra, hanem a társadalom átalakításának sokkal szélesebb legitimitásával. Brazília és Bolívia esetében erős szakszervezeti háttérrel, Lula (Luiz Inacio da Silva), Evo Morales illetve Venezuelában egy laza pártszövetségen túl – a populista vezetők hagyományai szerint – a hadsereg (ez esetben) csendes támogatásával került hatalomra Hugo Chávez.

Venezuelában, és a jelek szerint, Bolíviában sem korlátozza az intézményrendszer a vezetői akaratot, ambíciókat, s ha valamely tekintetben igen, akkor erős törekvés irányul annak megváltoztatására. Az intézményi meghatározottság korlátait nehezen tűrő autoriter vonásokat mutató vezetők ők.

Neopopulizmus

A képviseleti rendszer válsága, a hagyományos pártok térvesztése, ideológiájuk kiüresedése, a társadalom széles rétegeinek gazdasági ellehetetlenülése teret nyitott a populizmus újbóli megjelenésének Latin-Amerikában.

A populizmusnak mélyen gyökerező hagyományai vannak ezen az égtájon. A legtöbb esetben csak a politikai diskurzus egy fajtáját értik alatta, a nagy tömegeknek szóló, ígérető, handbandázó, a szónoki fogásokat a tartalomnál előbbre helyező, a racionalitást, a tényeket „szabadon kezelő” politikusi megnyilvánulásokat. A jelenség ennél sokkal összetettebb és korántsem csak stílusjegyekből áll. A populizmus sokkal inkább a politikai mobilizáció és szervezés egy olyan formája, amely könnyen adaptálható különböző gazdasági-társadalmi kontextusokhoz. Ha elfogadjuk ezt a tételt, akkor könnyebben érthető, hogy a neopopulizmus nem zárja ki a neoliberalizmust, hanem bizonyos helyzetekben éppen megkönnyíti a nagy strukturális gazdasági átalakításokat. Ebben a megközelítésben könnyebben érthető, hogy jobb- és baloldali populizmusra is találhatunk példát Latin-Amerikában szép számmal. A populizmusra és a neopopulizmusra egyaránt jellemző jegyek: a vezető politikus karizmatikus egyéniség, retorikája messianisztikus és oligarchia-ellenes, szociálpolitikája karitatív-újraelosztó, az intézmények jelentőségét csökkentő (beleértve a pártokat is), ezeket inkább klienteláris kapcsolatokkal helyettesítő törekvések. Erősen intervencionista gazdaságpolitikája markánsan újraelosztó. A neopopulista politika speciális dimenziója a kompenzáló elosztás azoknak a rétegeknek, amelyek a strukturális átalakítás vesztesei.

A neopopulizmus megjelenésének legszembetűnőbb példája Venezuela. A múlt század második felében 40 évig kormányzó hagyományos pártoktól elfordult a választók nagy többsége, a gazdag ország illúziójában élő venéz társadalom nem volt hajlandó elviselni sem Carlos Andres Pérez 1992-es, sem Rafael Caldera 1997-es liberális reformintézkedéseit, amelyekre a súlyosan eladósodott ország vezetői rákényszerültek. A politikai elit nem volt képes megállítani – a hatalmas olajbevételek ellenére sem – a szegénység egyre gyorsuló ütemű növekedését. 1998-ban látványosan omlott össze a régi rend, s Chávez abszolút többségi felhatalmazással formálhatta át a politikai intézményrendszert. Lebontotta a régi struktúrát és új alkotmány alapján építette újjá, ezzel az informális hatalmi pozíciókból is kiszorította, marginalizálta a régi elitet. A demokrácia formális kereteit megtartotta. A szegénység, az egyenlőtlenség elleni harc itt nem látszik szorosan összekapcsolódni a demokrácia tartalmának elmélyítésével.

Az új intézmények működése lassan csiszolódik össze, hatékonyságát nem segíti az elnök populista vezéri attitűdje, amellyel a feladatok megoldását sürgetendő a rendszeren kívüli elemekkel – a bolívari körökkel – végeztet el bizonyos az állami hivatalok hatáskörébe eső ügyeket. Elbizonytalanítja, elsúlytalanítja a szakmai véleményt az államigazgatás különböző

szintjein. Klasszikusan populista újraelosztó politikát folytat, amelyet nagymértékben megkönnyít az olajból származó bevételek példátlan növekedése. Chávez petropopulizmusa elmentmondásos, a bolíviai forradalom és a gazdaság viszonya ambivalens, a markánsan antikapitalista politikai dikurzussal szemben konzervatív gazdaságpolitikát folytat. A chávezi társadalompolitika sok esetben ad hoc jellegű, ahol az erős állam és a vezéri akarat dominál. Az elosztás prioritásai ma is főként rövid távú megoldásokra (segélyek, ingyenes juttatások) irányulnak, 2004-től azonban különböző projektek (az oktatás, az egészségügy, a szociális lakásépítés) indultak nagy tőkebefektetéssel, amelyek zöme hosszabb távon hozhat változásokat a szegények életkörülményeiben.

A tervezett nagy infrastrukturális beruházásokból a hét év alatt alig valósult meg valami. Nem történt meg a teljes helyreállítás a kikötő körüli tengerparton az emlékezetes nagy földcsuszamlás óta, nem épült új vasútvonal, autópálya sem, s alapvető karbantartásra – pl. a caracasi viadukt megroggyanása, vagy a fővárosi szemétszállítás megszervezésére – nem jut kellő pénz és figyelem. Dél-amerikai regionális programok támogatására azonban hatalmas összegek áramlanak ki az országból. Bevételekiesést jelent – bár a szolidaritás jó példája – a Karib-térségbe preferenciális áron szállított kőolaj is.

Agresszív diskurzusával folyamatos nyomás alatt tartja a hazai gazdasági szereplőket, miközben tevékenységüket nem korlátozza, a gazdaság makro-mutatóinak pozitív számai gazdaságpolitikájának középponti elemei. A mind szélesebb és egységesebb társadalmi bázis kialakítására és összetartására agresszív nacionalista és a politikai ellenzékét lekezelő kirekesztő diskurzust folytat, amit a gyakori média-szereplések felnagyítanak. Ennek eredményeként egy végletesen megosztott társadalom jött létre, amelyben hosszú időre lehetetlenné válik társadalmi konszenzus kialakítása az egész nemzetet érintő kérdésekben.

A vezér akaratától nagymértékben függő állam működőképessége kérdésessé válik, ha a vezéri szerep valamilyen okból megszűnik.

Chávez erős vezéri szerepének hatása átfomálja a társadalmat, a vezérnek követői vannak, akik a hívó szónak engedelmessé indulnak akcióba, a hívek vagy követők nem azonosak a civil polgár öntudatos attitűdjével, amely a demokrácia alapeleme. Chávez széleskörű elnöki hatalma, vátesz-attitűdje, autoriter vonásai, a demokráciához fűződő ambivalens viszonya veszélyesen könnyen tolhatja őt a demokrácia határvonalain kívülre.

Európai elemzők és politikusok számottevő része úgy vélekedik, hogy Chávez petro- vagy neopopulizmusa sok minden lehet, de egy dolog biztosan nem: baloldali politika. Többen ennél is tovább mennek, a '20-as évek Olaszországához hasonlítják Chávez bolíviai köztársaságát. (F. Mires 2006)

A neopopulista fordulat a legjellemzőbben Venezuelában ment végbe, Bolíviában is erre utalnak az események.

A posztdiktatúrák

A '70-es években a kontinens déli csücskében hatalomra jutott diktatúrák célja a baloldal teljes megsemmisítése, a baloldali gondolat kiirtása volt. A politikai pártok nem működhettek, mindenfajta érdekvédelmi szervezet megszűnt, működésüket betiltották. A félelem légkörében a civil társulások zöme feloszlott, még a karitatív tevékenységet is gyanúval kezelte a diktatúra. Felbomlottak azok a szervezett vagy informális hálózatok, amelyek sokasága egy társadalom egészséges működését fenntartja. A diktatúra körülményei között féloldalas társadalmak jöttek létre, a baloldal üldözött és jogfosztott volta helyzeti előnyt jelentett a diktatúrát helyeslő vagy a hatalom bármilyen formájával szemben közömbös illetve megfélemlített tömegeknek. A baloldal jogfosztottsága bizonyos értelemben teret nyitott a társadalom nem baloldali részének, az eltűntek, meggyilkoltak, internáltak és üldözöttek soktízezres tömegén

(Chilében 90 ezer ember) kívül a szabad gondolat korlátozása, a cenzúra miatt az értelmiségiek tömegei vándoroltak ki. Hasonlóképpen történt ez Argentínában és Uruguayban is.

A posztdiktatúrák idején tömegesen tértek haza az emigrációból immár felnőtt gyermekeikkel, akik azt a zömmel európai demokratikus hagyományt, tapasztalatot vitték haza magukkal, amelyben közel húsz évig éltek. Ez a demokratikus kultúra és citoyen öntudat jelentős hozzájárulás volt a diktatúrák által megnyomorított társadalmak helyreállításához.

A társadalom újra szervezésének több szinten kellett megtörténnie, a nemzet, az állam szintjén, a helyi társadalmakban, a nemzetközi kapcsolatok, integrációk rendszerében és morális tekintetben is. A demokrácia újra építésének feltétele és stabilitásának, működőképességének záloga egy új társadalmi szerződés megkötése, olyan rétegekkel, amelyek eddig kimaradtak ebből.

Több országban évtizedes lassú folyamat eredményeként épült újra a civil társadalom, ahol a demokrácia intézményei már működtek ugyan, de a diktatúra éveiben kialakított struktúrák keretei között (ezeknek az átalakítását Chilében most kezdik: például az oktatási, a nyugdíj és biztosítási rendszer). A posztdiktatúra időszakában még mindig érezhető volt a katonák hatalma, olyannyira, hogy a diktatúra alatt lekövetett gyilkosságok, kínzások és más emberi jogok ellen elkövetett bűnökkel kapcsolatban büntetlenséget biztosító törvények megváltoztatására csak bő tíz évvel a diktatúrák bukása után kerülhetett sor. Még ennél is később következett be a társadalom többségének – és kiváltképp a diktatúrák kezdete óta felnőtt nemzedéknek – a közös igénye a múlttal való szembenézésre.

Ezekben az országokban, bár évtizedekre kiszorultak a politikai rendszerből a hagyományos baloldali pártok, és a közéletből a híveik is, a társadalmi beágyazottságuk és tradícióik visszaépültek a diktatúrák bukása után és a posztdiktatúra éveiben. Ez történt Argentínában, Chilében és Uruguayban is.

Brazília, Bolívia, Nicaragua

A brazil és a bolíviai baloldali fordulat sajátos keveréke a két eddig vázolt fő irányzatnak.

Brazíliában a PT (Partido de Trabalhadores) több cikluson átívelő ellenzéki működés után jutott kormányra a baloldal. A PT tradicionálisan a szervezett munkássághoz közel álló párt, azonban szavazóihoz pártoltak vidéki térségekben és a fejlett iparral rendelkező déli államok középrétegei is, valamint az északi, mezőgazdasági területeken élők, ahol eddig hagyomány volt a helyi vezetők, földbirtokosok befolyása.

A hagyományos pártok itt is elvesztették hitelüket, nemcsak az egyre duzzadó szegény rétegek, hanem a középosztály köreiben is. A '90-es években a liberális módszerek alkalmazása miatt a gazdaság megtorpanása idején, nagyrészt ugyanaz a politikai elit volt hatalmon, amely később az akkor keletkezett problémákat orvosolni ajánlkozott. Ezt utasította el az ország szavazóinak többsége, s választotta Lula baloldali alternatíváját, amely a 2006 őszen lezajlott választásokon másodszor is felhatalmazást kapott a kormányzásra. A brazil gazdaság az egyik nagyhatalom a térségben, sok ágazatban kiterjedt nemzetközi hálózattal rendelkezik. Lula gazdaságpolitikája a konzervatív elemeket ötvözte a fejlesztési törekvésekkel. A gazdaság makro-mutatói jók és a szociális háló kiterjesztésének köszönhetően, már 2001 és 2004 között is jobban növekedett a szegény rétegek jövedelme, mint a társadalom egyéb szegmenseiben. Ez annak is a következménye lehet, hogy lényegesen közeledtek egymáshoz a különböző régiókban azonos munkát végzők bérei. Lula óvatos reformjait hatékony, jól működő intézményrendszer segíti. A kormányzását végig kísérő, egyes párttársait érintő korrupciós botrányok láthatóan nem rendítették meg azt a PT-hez csatlakozó, de hagyományosan nem az ő szavazói közé tartozó rurális tömeget, amely Lula kormányra jutását 2002-ben is támogatta.

Bolíviában 2000-től indult el egy olyan tiltakozási hullám, amelyben különböző politikai, etnikai, nacionalista, paraszt és szakszervezeti mozgalmak vettek részt, amelyekhez városi középrétegek is csatlakoztak. Követeléseik centrumában a nyersanyagkincs visszavétele a nemzet tulajdonába, hogy ezek hasznosítása szuverén döntés eredménye legyen, valamint a kolónia idejéből visszamaradt állami struktúrák átalakítása, alkotmányozó nemzetgyűlés összehívása volt. Egyes indián közösségek egyenesen indián állam kikiáltását követelték. Evo Morales baloldali reformtörekvéseit meghatározza az a nemzeti-népi vonulat, amely az utóbbi 5–6 év belpolitikájának döntő eleme volt. Azokat a népcsoportokat is be akarja vonni a nemzeti közösségbe, amelyek nem vettek, vehettek részt a köztársaság megalakításában. A térség legszegényebb államának új típusú, baloldali populista vezetője sok hasonlóságot mutat a venezuelai elnökkel, több elemében veszi át azt a politikát és diskurzust, amelyet Chávez képvisel, Bolívia bevételei és GDP-je azonban nem teszik lehetővé nagyszabású szociális projektek elindítását.

Nicaragua

Daniel Ortega a sandinista forradalom (FSLN, Frente Sandinista de Liberación Nacional) vezető politikusa 2006-os választási sikerének lehetősége abban a pillanatban született meg, amikor demokratikus választásokon vesztesként átadta helyét ellenfelének 16 évvel ezelőtt. Ez alatt az idő alatt jobbra ellenzékben végig a politikai élet résztvevője volt, háromszor indult és veszített a választásokon.

A FSLN 1979-ben győzött a Somoza-diktatúra ellen, s a következő évtizedben a polgárháborúé volt a főszerep (Guatemalában és Salvadorban), ahol a sandinisták ellen harcoló „kontrákat” az Egyesült Államok bizonyos körei nyíltan támogatták, míg a sandinisták a Szovjetunió segítségét élvezték. A polgárháborús időszakban a két nagyhatalom közötti küzdőtérre vált nemcsak Nicaragua, hanem Salvador és részben Guatemala is. Az 1990-ben alakult kormányban Ortega hadügyminiszter lett. Az egyébként sem prosperáló ország a polgárháború után mély szegénységbe süllyedt, az újjáépítéshez nem érkezett segítség... Ma az egy főre eső GDP 2 900 \$.³

Tizenhat év liberális kormányzása itt sem oldotta meg a társadalom alapvető problémáit, Ortega megválasztása nem okozott meglepetést, annak ellenére, hogy a kampány idején az Egyesült Államok politikusai hivatalos nyilatkozataikban nyíltan kifejezték, nem néznék jó szemmel Ortega hatalomra kerülését. (A megválasztás után az amerikaiak siettek leszögezni, hogy tiszteletben tartják a demokratikus Nicaragua döntését és készek együttműködni.) A megválasztott elnök első nyilatkozatában a politikai-gazdasági erők széles összefogását kérte programja megvalósításához, amelynek középpontjában a szegénység csökkentése és a munkahelyteremtés áll.

A társadalom újjászervezésének Latin-Amerikában formálódik tehát egy új változata is, az etnikai alapú. Az indián őslakosság emancipációs mozgalmából kialakult egy új társadalmi szerződés megkötésére irányuló kezdeményezés, olyan állam megteremtése, amelyben az indián lakosság, valamint nyelvük és kulturális hagyományaik szerepe arányos a lélekszámukkal és törekvéseik, céljaik a demokratikus intézményeken keresztül érvényesülhetnek. Ez a legkorábban Chiapasban (Mexikó) jelent meg, Ecuadorban és Peruban is jelentős szerepe van a politikai folyamatokban, a legmarkánsabban azonban Bolíviában figyelhető meg. A legnagyobb arányban⁴ indián illetve mesztic lakosságú Paraguayban eddig még nem kerültek felszínre ilyen törekvések.

³ Összehasonlításképpen: Magyarországon 16.300 \$, mindkét adat 2005-re vonatkozik.

⁴ 95%

Az Egyesült Államokhoz fűződő viszony és az integrációk

A latin-amerikaiak viszonya az északi szomszédhoz hagyományosan ambivalens. Ebben közrejátszik az a két évszázados történelmi tapasztalat is, amely során az Egyesült Államok saját érdekszférájának tekintette a déli földrészt, – lényegében ezt deklarálta a már említett Monroe elv is 1823-ban – s rákényszerítette akaratát, hatalmi szóval, gazdasági befolyással, s közel 120 katonai intervencióval. Az észak-amerikaiak nem népszerűek a társadalmak egyik szegmensében sem. Az utca embere különböző pejoratív melléközőjű elnevezéssel illeti őket: gringó vagy az általánosabban ismert jenki. Az értelmiség az amerikai átlag kultúrát alacsonyabb szintűnek tartja, mint a magáét, annak ellenére, hogy esetleg ott végezte az egyetemet, ott szerezte tudományos fokozatát, bonyolultabb orvosi beavatkozásait, ha teheti, ott végezteti el, s fogyasztási cikkei zömmel onnan származnak. A kulturális fogyasztást illetően más a helyzet, ebben preferenciát élvez például a hispán eredetű, vagy európai irodalom, film, képzőművészet. Még a kereskedelmi televíziók programjában is sokkal kevésbé domináns elem az amerikai film, mint nálunk, bár az általános színvonal ott is lehangoló, a műsoridő zömét a helyi gyártású telenovellák töltik ki.

Közismerten igen nagy a különbség a két nép(csoport) mentalitása között. Ezt kitűnően világítja meg Rosti Pál,⁵ aki így ír erről: amikor a venezuelai Guárico folyón lovával át akart kelni, az ár elragadta őt és a lovát, s csak nagy ügyel-bajjal tudott kievickélni a partra. A környező földeken dolgozók rohanva, lóval, számárháton siettek a segítségére. Miután megmenekült, elgondolkodott az észak-amerikai és a déli emberek különbözőségén. „Észak-Amerikában a jenki között nem kerülhettem volna ilyen helyzetbe, mert ott találtam volna egy hidat, azonban, ha mégis a vízbe estem volna, biztos, hogy senki sem „ért volna rá” a segítségemre sietni. Ez az egyik nagy különbség Észak- és Dél-Amerika népei között.”⁶

A tanulmányaik során vagy az üzleti kapcsolatokban szerzett ismeretek miatt jól ismerik egymás mentalitását, a gazdasági, személyi, esetleg családi kapcsolatok szálain keresztül is szoros kötelékek fűzik össze a kontinens déli és északi felén élőket. A politikai és államközi kapcsolatokba azonban, mintha nem szűrődne be semmi ezekből az ismeretekből. Csaknem két évszázadon keresztül az Egyesült Államok politikai, gazdasági, katonai érdekérvényesítése nem ütközött akadályokba Latin-Amerikában. Kuba ezért is megemészthetetlen falat, s Allende chilei kísérletének többek között ezért is kellett elbuknia, mert létük az érdekövezet megsértését, gyengülését jelentette. A nyomásgyakorlás legkülönbözőbb formái ma már nem olyan hatékonyak, a demokratikus keretek között megválasztott kormányok az érdekkülönbségeket nyíltan vállalják és a kormányfők vérmérsékletük szerint képviselik.

Latin-Amerika lazítani akar a szálakon új, partneri viszonyra törekszik hatalmas északi szomszédjával, ebben minden politikai erő egyetért a régióban, s vannak olyan erők is, amelyek az esetenkénti következetes érdekek mellett kiállás helyett a kemény szembenállást, az állandó konfrontációt részesítik előnyben. Ez utóbbira példa Chávez politikája. A tekintetben, hogy mindez az Egyesült Államokkal kialakított viszonyt milyen mértékben befolyásolja, már igen mély törésvonalak húzódnak meg, ami az Észak- és Dél-Amerikát egyetlen szabadkereskedelmi szövetséggé (Tratado de Libre Comercio, TLC) alakítani kívánó értekezleten és az utána lefolytatott vitákon egyértelműen megnyilvánult. (Buenos Aires, 2005)

Az Egyesült Államokkal közös szabadkereskedelmi övezet létrehozásával kapcsolatban főleg azoknak az országoknak vannak fenntartásai, amelyek mezőgazdasági és kézműipari termé-

⁵ a XIX. század közepén írta le észak-amerikai és latin-amerikai utazásainak tapasztalatait, s elsőként készített fotográfiákat is ezekről a helyekről, főként természeti tárgyú fényképeket. „Úti emlékezetek Amerikából” (Pest, 1861) című, gazdagon illusztrált könyvében.

⁶ Pál Rosti: *Memorias de un viaje por America*. Caracas, 1968. 110. p. saját fordítás.

keket exportálnak, de Dél-Amerikában a gazdaság szereplői közül sokan tartanak az egyébként mindennapi gyakorlatukban tapasztalt lehenyerlő fölénytől, és agresszív kereskedelmi módszerektől, az ipari termékek dömpingjétől. Az Egyesült Államok termékeinek első számú felvevő piaca Latin-Amerika. Több éves tapasztalat szerint a TLC-hez régebben csatlakozott országokban a pénzügyi stabilitás megvalósult ugyan, azonban nem következett be a szegénység csökkenése, amely a szabadkereskedelmi övezet létrehozását szorgalmazó Bush-adminisztráció az egyik első számú érve volt. A TLC szerződésből jellemzően hiányzik a környezetvédelem és a munkaerő szabad áramlása címszó. Sokan kezelik fenntartással az övezet létrehozását, illetve kiterjesztését, mert szerintük féltő, hogy a multilaterális szervezet ismét a térség egyoldalú függését eredményezheti.

Chávez új integrációk létrehozásával, az egész déli kontinensre kiterjedő infrastrukturális projektek részbeni finanszírozásával is erősíteni kívánja regionális vezető szerepét a térségben, miközben világpolitikai szerepre tör. Ebben a törekvésében nem talált széleskörű támogatásra a dél-amerikai baloldali kormányzatok körében sem. A dél-amerikaiak érzékenysége sok tekintetben fennáll – kulturális, szociális, a gazdaság bizonyos szegmenseiben, egyéb függőségek felszámolásában (többek között, pl. a hadi technológia területén) – ugyanakkor hagyományosan szoros gazdasági, kereskedelmi és stratégiai érdekek sora fűzte, fűzi ezeket az országokat az Egyesült Államokhoz ma is. A régió gazdaságilag erős országainak a kereskedelmi forgalma az USA-val meghaladja az összes dél-amerikai állammal folytatott kereskedelem volumenét. A szabadkereskedelmi övezethez kapcsolódás ezt a tendenciát nyilvánvalóan erősíti, hisz ebben az övezetben a legnagyobb, legerősebb gazdaság az Egyesült Államoké.

Azonban az Egyesült Államokhoz kötődő szoros gazdasági-politikai szövetség modellje sok jel szerint kifulladásra látszik, a térség egyes országai óvatosan, mások radikálisan kívánják ezeket a szálakat lazítani vagy elvágni, néhány ország új alapokon nyugvó viszonyt szeretne kialakítani a túl közel levő és nyomasztó súlyú nagyhatalommal. Megint mások alternatívát vagy egyensúlyt keresnek az Egyesült Államokhoz fűződő és más országokkal kialakított viszonyuk, illetve frissen keresett szövetségeik között. A tendencia határozott és jól kivehető, s olyan állomásai vannak, mint a dél-dél konferencia, vagy az „el nem kötelezett országok” értekezlete.

2005-ben tartották Brazíliában 34 ország részvételével a dél-dél konferenciát, amelynek jelentőségét az is jelzi, hogy a világ olajkészletének nagyobb hányadával rendelkeznek az itt összegyűlt országok – erre határozott diplomáciai nyomás ellenére sem voltak hajlandók meghívni az USA képviselőjét. A legfrissebb esemény a hamvaiból feléledni látszó „el nem kötelezettek” XIV. tanácskozása a „Lehetséges egy jobb világ” jelszót kapta, (182 ország küldötte, közöttük 46 államfő vett részt a Havannában 2006 őszén rendezett ülésen) amely annak ellenére jól illeszthető a kitörési pontok, új szövetségek keresésének sorába, hogy Venezuela, Kuba és Bolívia ideológiai-politikai szövetségeik kiszélesítésére kívánták felhasználni.

Az Egyesült Államok politikájával kapcsolatban a lakosság körében is egyre nagyobb az ellenérzés, a távolságtartás, egy 2005-ös közvélemény-kutatás szerint (Santiago de Chile, Brasília, Buenos Aires, Montevideo lakossága körében) 70% gondolta úgy, hogy Bush politikája nem segíti elő a világbékét, és 82% vélte úgy, hogy beavatkozik más országok belügyeibe.⁷

A latin-amerikai országok eddig is többféle integrációba tömörülve próbálták gazdasági, kereskedelmi súlyukat, befolyásukat növelni. A legjelentősebb integráció, amelyhez 2006-ban csatlakozott Venezuela is, a MERCOSUR (Mercado Común del Sur, Déli Közös Piac) tagjai: Argentína, Brazília, Paraguay, Uruguay, Venezuela).

⁷ Flacso-Chile, 2005.

CAN (Comunidad Andina) az Andok térségének integrációja, tagjai: Bolívia, Columbia, Ecuador, Peru.

CARICOM (Caribbean Community) 15 Karib-térségi ország alkotja.

SICA (Sistema de Integración Centroamericana) 7 közép-amerikai állam alkotja, kivéve Mexikót

NAFTA (North American Free Trade Agreement) USA, Kanada és Mexikó.

ALBA (Alternativa Bolivariana para las Americas) ez a legfrissebb integráció, 2006-ban jött létre, Bolívia, Kuba és Venezuela részvételével. Ez a szövetség a saját gazdasági-kereskedelmi érdekek védelme mellett hosszú távon alternatívát kíván nyújtani az „Amerikai Szabadkereskedelmi Térség”-gel szemben.

A dél-amerikai prosperitás, a működő és a tervezett integrációk, közös infrastruktúrák kiépítésének sikere attól is függ, hogy a két baloldali áramlat versengése milyen dimenziókat ölt. A különbség nem stílári, a populista baloldal és a hagyományos pártok vezette kormányok víziója nemzeti érdekek külpolitikai, külgazdasági képviselőit markánsan eltér egymástól. Ez egyelőre nem áll ellentétben a közös törekvéssel, hogy a dél-amerikai államok szoros integrációja megvalósuljon.

Az EU-val való kapcsolatok az azonos kultúrkörhöz tartozásra, az anyaországokkal ápolt szoros államközi, intézményi és informális-személyi viszonyokra épülnek. A bilaterális és multilaterális gazdasági, politikai és kulturális kapcsolatok hosszabb múltra tekinthetnek vissza. Mindkét fél természetes szövetségesének tekinti a másikat. A két régió együttműködése több szintű; gazdasági-kereskedelmi, kulturális-oktatási-tudományos és politikai-társadalmi-etnikai. Valójában nemcsak stratégiai partnerséget jelentenek, hanem bizonyos értelemben az amerikai befolyás ellensúlyát is, és a többpólusú világ kialakulásának irányába mutatnak, ez mind az EU, mind a Latin-Amerikai országok nemzetközi súlyának növelését jelenti a globális gazdasági erőterben. Napjainkban az EU számít az egyik legnagyobb befektetőnek és a Latin-Amerikába irányuló fejlesztési segélyek 47%-a is az unióból érkezik. A kereskedelmi forgalom bővülésének számai dinamikusan nőnek, 1999 és 2005 között 89,9 milliárdról 125,4 euróra, az export 49,2 milliárdról 58,2 milliárd euróra emelkedett. Az import számai még inkább: 40,7-ről 67,4 milliárd euróra nőtt. A CEPAL jelentése szerint 2005-ben 68 milliárd dollárnyi közvetlen tőkebefektetés érkezett Latin-Amerikába, s ennek 40%-a jött az USA-ból. A befektetések zöme Chilébe és a Mercosur országaiba érkezik. A latin-amerikai regionális integrációkkal folytatott gazdasági kapcsolatok prioritás élveznek, ami serkentőleg hat rájuk. Az EU előnyben részesíti a gazdasági kapcsolatok fejlesztését a regionális integrációkkal, ezzel nemcsak hatékonyabbá válnak e relációk, hanem erősebbé is.

Latin-Amerika balra át

Latin-Amerikában látványosan jelezte a neoliberalizmus korszakának végét a baloldali „fordulat”, vagyis a baloldali kormányok hatalomra kerülésének hulláma főleg a század első éveitől kezdve: Hugo Chávez Venezuelában 1998; Luiz Inacio „Lula” da Silva Brazíliában 2002; Nestor Kirchner Argentínában 2003; Tabaré Vazquez Uruguayban 2004; Evo Morales Bolíviában 2005; Michelle Bachelet Chilében, Alan García Peruban és Daniel Ortega Nicaraguában 2006-ban. Valamennyi baloldali kormány többségi felhatalmazással, demokratikus választásokon győzött.

Ez azt jelenti, hogy a hagyományosan baloldali szavazók táborához csatlakoztak az elégedetlenek és olyan rétegek, esetenként régiók, amelyekkel a baloldal bázisa kiszélesedett. Olyan társadalmi mozgalmak pragmatikus követői is csatlakoztak a baloldalhoz, amelyek a politikai akció új formáit hozták. A Dél-Amerikában erős diák- és női szervezetek, a diktatúrák nyo-

mán megerősödött emberi jogi mozgalmak, a munkanélküliek, (Argentínában például a „piqueteros” – munkanélküliek – szervezete politikai tényezővé vált a 2002-es decemberi krízis idején) a parasztmozgalmak, vagy az ezekhez sok helyütt és sok tekintetben kapcsolódó indián mozgalmak. (Ecuador, Bolívia, Peru.)

A neoliberais gazdaságpolitika miatt elégtelenné vált a szociálpolitikára költött pénz, a szociális háló nem volt képes felfogni a leszakadó egyre népesebb rétegeket, s a szegények egyre inkább úgy érezték, hogy senki sem törődik velük, választott politikusaik a legkevésbé. Ezért fordultak el a hitelüket vesztett pártoktól és politikusoktól és váltak a baloldal támogatóivá.

A XXI. század elején, a globalizáció folyamatában nagyon korlátozottak a lehetőségek Latin-Amerika számára, szűk mezsgyék nyílnak, amerre el lehet indulni. Most két fő vonulat – illetve ezek variációi – látszik kibontakozni: a pragmatikus és a neopopulista. Az előbbi az óvatosságot, az átalakítások és reformok útját, alkalmazkodást a kihívásokhoz, ez állandó konszenzuskérésen alapul a társadalom különböző rétegeivel, azonban nem hoz rövid távon látványos eredményt. Az utóbbi, a neopopulista nagy tömegeket vonz, mozgat meg, gyors megoldásokat kínál, miközben szétzilálja az önmaga által teremtett intézményeket is, a társadalomban újfajta törésvonalakat hoz létre. Rövid és hosszabb távon a politika centrumában a szegénység, az egyenlőtlenség csökkentése áll mindkét esetben.

A baloldali pártok és a baloldali gondolat nagy átalakuláson ment keresztül, különösen a gazdaságirányítási elképzeléseket illetően, még azokban az országokban is, ahol a politikai diskurzusban túlsúlyban vannak a szocialisztikus elemek, miközben konzervatív gazdaságpolitikát folytatnak.

A baloldali fordulat nem jelenti azt, hogy a térségben egységes baloldali modell, baloldali formáció lenne kialakulóban, bár vannak tipikus jelenségek. Két egymástól nagyon eltérő vonulat különböztethető meg, ez megnyilvánul a demokrácia alapértékeivel, a demokratikus játékszabályokkal, a nemzetközi kapcsolatrendszerrel szembeni és a globalizációs kihívásokra adandó válaszokat illetően is, csakúgy, mint a politikai diskurzusban. A baloldal e két vonulata földrajzilag is meghatározható, a déli országok: Argentína, Brazília, Chile, Uruguay illetve Peru és északabbra a „populista” baloldali országok, Bolívia és Venezuela. Azt, hogy Nicaragua melyik csoportba illik majd jobban, ma még nem tudhatjuk. Az egyébként is sok tekintetben sajátos latin-amerikai demokrácia-modellek a neopopulizmus megjelenésével a demokratikus rendszerek újabb variánsait, mutációit gazdagítják.

A markáns különbségek ellenére egy közös eredőben mindkét út összefut: választ jelentenek a neoliberais módszerek általános kudarcára Latin-Amerikában, baloldali értékek mentén keresnek megoldásokat a térség legnagyobb kihívására, a szegénység, az egyenlőtlenség, a fenntartható növekedés és a gazdasági modernizáció problémáira a globalizálódó világban. A gazdaság fellendítésében nemcsak a növekedés-fejlesztés, hanem annak társadalmi, szociális hatása is elsődleges fontosságú a baloldali kormányok számára. A két baloldali áramlatban mindenképpen közös, hogy a demokrácia, a képviselői rendszer – bár különböző okokból – szétfoszott szövetét újjá alakítják. Ennek módjai eltérőek, sok tekintetben tartalmazznak új, másfajta elemeket, és határozottan különböznek a XX. századi baloldaltól.

A baloldali fordulat Dél-Amerikában nem egységes és általános folyamat eredménye. Valójában inkább szerencsés találkozási pont, amelyben fő vonalaiban két eltérő típusú társadalmi, gazdasági illetve a politikai-, képviselői rendszert érintő átalakulás futott össze. A két baloldal egyike sem modell bármely más ország számára, noha sikereik elősegíthetik a baloldali gondolat további előretörését a térségben.

Budapest, 2006. november

IRODALOM

Barometro Económico, 2002.

Biasca, R. E.: ¿Somos competitivos?: Análisis estratégico para crear valor. Buenos Aires, Granika, 2004.

Brewer-Carias, Allan R.: Los problemas de la administración pública y la capacidad de acción del Estado en América Latina. In: Manfred Mols–Josef Thesing (eds): Las perspectivas del Estado en América Latina. Buenos Aires, Ciedla, 1995. 175-213.

Calderón, Fernández: Hacia un nuevo orden estatal en América Latina. Veinte tesis sociopolíticas y un colorario de cierre. = Nueva Sociedad, 1990. 110. 50-65.

Csizmadia Ervin: Politikai vezetők és politikai környezet. = Politikatudományi Szemle, 2006. 2-3. 25–52.

Estadísticas. Flacho, Chile, 2005.

Mols, Manfred–Thesing, Josef: Las perspectivas del Estado en América Latina. Buenos Aires, Ciedla, 1995.

Lagos, Marta: Latinobarometro 2004. América Latina y Unión Europea: percepción ciudadana. Santiago de Chile, 2004.

Pál Rosti: Memorias de un viaje por América. Caracas, 1968.

Laki László: Ismét tévúton avagy mérlegen a magyar rendszerváltás = Egyenlítő, 5; 6. 2006.

Libro Amarillo. Introducción. Caracas, MINREX. 2004.

Paramio, Ludolfo: Giro a la izquierda y regreso al populismo. = Nueva Sociedad, 2006. 205.

Ramírez, E.J. Cornejo: Derribando el otro muro: crítica al neoliberalismo económico y propuestas para superarlo. Lima, Universidad de San Martín de Porras, 2002. Serie Economía

Sadbrook, R.; Edelmann, M. et al.: Pueden sobrevivir las democracias sociales en el Sur globalizado? = Nueva Sociedad, 2006. 204.

Touraine, Alain: Sociología de la acción. Madrid, Ariel, 2001.

Touraine, Alain: Un nuevo paradigma para comprender el mundo de hoy. Buenos Aires, Paidós, 2006.

www.alternativabolivariana.org

www.cepal.org

www.mercosur.com

www.caricom.org

www.comunidadandina.org

www.citizen.org/trade/nafta

www.sgsica.org

A XXI. SZÁZAD SZOCIALIZMUSA

Chávez Venezuelában a XXI. század szocializmusát építi, a bolívari forradalom tehát egy új modell megvalósítását jelenti, amelyben talán nem követik el az előző században létező szocializmusok hibáit. Chávez elképzelései nem alkotnak egységes ideológiát vagy dogmát, nem kristályosodott még ki, hogy valójában milyen társadalmi formáció az, amely a bolívari forradalom elindításával majd kialakulhat Venezuelában. A hétéves kormányzás azonban már alkalmat adhat arra, hogy felvázoljunk bizonyos trendeket, és valamiféle mérleget készítsünk az eddigi eredményekről.

A kihívás lényegében Venezuela esetében is az, hogy egy ország a félperiférián gyorsított modernizációval szeretné felszámolni legégetőbb társadalmi gondjait: az egyre növekvő szegénységet és az egyenlőtlenséget.

Hugo Chávez ehhez a kísérlethez népe nagy többségének felhatalmazását kapta 1998-ban, amelyet azóta összesen hétszer erősítettek meg a szavazások eredményei. Az elnök tervei szerint a bolívari forradalom a szegények érdekében jött létre. A lakosság közel 70 százaléka él szegénységben, az alsó középosztályt is a lecsúszás veszélye fenyegeti. Ebben az országban túl sokáig tartották magától értetődőnek a hatalmas társadalmi különbségeket a gazdagok és a szegények is. Ezek az emberek határtalan bizalommal és igen nagy reményekkel várták, hogy végre az ő érdekükben is történjen valami.

Az új rend kialakítása

A puccsista múltú alezredes⁸ nem reformtervekkel érkezett a hatalomba, hanem a társadalom és a politikai rendszer gyökeres megváltoztatásának céljával. Ezért választotta a régi alkotmány és az intézményrendszer újjáalakítását, teljes átszervezését.

A program minden területen átfogó változásokat irányzott elő, egy „új köztársaság” megteremtését.

Az alapvető intézményi struktúraváltás néhány pontban foglalható össze: új alkotmány elfogadása; a Kongresszus hatalmának, hatáskörének csökkentése, struktúrájának egyszerűsítése; az elnöki jogkör kiszélesítése; az államigazgatás átszervezése, hatékonyságának növelése és „karcsúsítása”; a jogrendszer általános reformja; új hatalmi ág, „a morális hatalom” megteremtése; az olajbevételek feletti nagyobb ellenőrzés; protekcionista kereskedelempolitika; az államadósság átütetése; a közélet tisztaságának megteremtése; a korrupció megszüntetése; és a szociális juttatások új rendszerének kidolgozása. Új intézmény a „Népvédelmi Hivatal” is, amely valójában az ombudsman hivatala, némileg szélesebb jogkörrel.

Az új alkotmány visszaadta az indián közösségek tulajdonába az általuk lakott területeket; bizonyos feltételek esetén elismeri a kettős állampolgárságot, és választójogot ad a katonáknak is. Növeli az állam szerepét a gazdaságban, erőteljes centralizációs törekvéseket fogalmaz meg, s jól látható szándék az egypárti politikai struktúra kialakítása. Az elnököt ebben a törekvésében nemcsak a nagyarányú választási győzelem által legitimált – Venezuelában egyébként is erős – elnöki hatalom segítette, hanem azok a szakemberek és tapasztalt közéleti

⁸ 1992-ben puccsot kísérelt meg Carlos Andres Pérez ellen, amelyet órák alatt levertek. Tv-beszédét, amelyben elismerte vereségüket – azóta híressé vált szavakkal zárta – ezúttal nem sikerült...

személyiségek is, akik az előző kormányok működésével, és főképp a mindent átható korrupcióval – változásokat sürgetve – nyíltan szembehelyezkedtek. Kezdetben tehát a társadalmi-gazdasági elit olyan csoportjai – elsősorban értelmiségiek – is támogatták, amelyek a változásokkal egyetértettek ugyan, de az egyre radikálisabb, a demokratikus állampolgári jogokat korlátozó intézkedések⁹ miatt elfordultak tőle.

Míg az intézményrendszer átalakítása az eredeti tervek szerint haladt az elnöki periódus első évében, addig a gazdaság működési zavarai súlyosabbak lettek. Nyilvánvalóvá vált, hogy a gazdaság élénkítésére ekkor még nem voltak pontos elképzelések, a kiforratlan gazdaságpolitika, a bizalom hiánya az elnök és a gazdaság aktorai között csak elmélyítette a válságot. Ehhez járultak még Chávez elnök beszédei, amelyekben folyamatosan támadta a gazdaság vezető erőit és a régi elitet, s ezzel fenyegetve érezte magát az a tehetős középréteg is, amely valójában nem tartozott az elithez.

Venezuela társadalmi rétegződése nem hasonlít ahhoz a latin-amerikai típusú struktúrához, amely kétségtelenül sok dél-amerikai országra jellemző. A múlt század '40-es éveinek elejétől az olajbevételeknek köszönhetően gyors modernizáció indult el az országban és kialakult egy – a lakosság akkori számához képest – jelentős, stabil, jobbára tehetős középréteg. Ezt részben venézek, nagyobbrészt azonban európai bevándoroltak¹⁰ illetve leszármazottaik alkották. A kis- és közepes vállalatok tömegesen zártak be,¹¹ több mint ezer cég ment csődbe. A nagyvállalatok közül is sok csökkentette, vagy szüneteltette a termelést, (csak állagmegőrző karbantartást folytattak) a tőkeerős tulajdonosok kivártak. 1999-ben 600 ezer embert bocsátottak el, a vásárlóerő rohamosan csökkent (csak az alapvető élelmiszerek forgalma 12%-kal esett vissza). Becslések szerint Chávez elnök beiktatásától, 1999 februárjától az év végéig 4 milliárd dollárt vontak ki az országból. 1999-ben a legalacsonyabb inflációs mutató is 20% fölött volt. Ilyen körülmények között nem meglepő, hogy a venezuelai gazdaság a külföldi tőke számára ebben az időszakban nem volt vonzó.

Az állami intézményrendszer átalakítása, s ezzel egyidejűleg a régi elit képviselőinek kiszorítása a hatalomból és a döntéshozatal pozícióiból mintha az új kormány minden erejét és figyelmét lekötötte volna. Az új állami hivatalok megszervezése nem volt könnyű, nagyrészt azokkal a szakképzett hivatalnokokkal kellett megoldani, akik addig is ellátták ezeket a feladatokat. Venezuelában az állam a legfőbb munkaadó, s az állami alkalmazottak a legnagyobb részben a hivatalokban dolgoznak, ahol a helyi iskolázottságnak és szokásoknak megfelelően a feladatok kisebb egységekre osztottak, így eleve több munkaerőre van szükség. A politikai pártok klientúraépítési törekvései miatt a hivatalnoki kar létszáma gyakorlatilag minden választási periódus után felduzzadt. Chávez nem tette, de nem is tehette meg, hogy tömeges elbocsátásokkal kezdje az intézmények átalakítását. Így is folytonos zökkenőkkel működnek a hivatalok, – Chávez szerint ennek oka a nem kellő lojalitás – valójában azonban túl sok az egymáshoz nem jól illeszkedő fogaskerék az új rendszerben.

Úgy tűnt, hogy a szegénység kezelésére sem készültek hosszú távú programok, az első években jobbára intézményes adományosztásra szorítkozott az új adminisztráció, a nyomornegyedekben ingyenes népkonyhákat állítottak fel, és különböző segélycsomagokat osztottak, illetve olyan bolthálózatot (Mercial) hoztak létre a szegények lakta körzetekben, ahol az alapvető élelmiszereket kedvezőbb áron szerezhetik be a helybéliek.

⁹ Ezeket a későbbiekben részletesen tárgyaljuk.

¹⁰ Közöttük sok magyar is

¹¹ Ennek oka nem csak a bolivári forradalomtól való félelem, már korábban megkezdődött az első generációs európai bevándorlók visszatelepülése az óhazába, de kétségtelenül sokak hagyták el Venezuelát a Chávez intézkedései miatti félelemből is.

A hosszú távú tervek

2003–2004-ben indultak el azok programok – misszióknak nevezik –, amelyek hosszabb távon segítik az élet különböző területein a felzárkózást, illetve az életkörülmények javítását. Nagyobb részt minden korcsoportot segítő programok ezek, azonban különösen nagy hangsúlyt kapott a fiatalok, a 15–25 éves – Venezuelában a nagy népszaporulat miatt igen népes – korosztály képzése.

Az ifjúság nevelése a bolívari forradalom jegyében központi szerepet foglal el az új oktatási koncepcióban. „Bolívari iskolákat” és egyetemeket hoztak létre, a cél az egész országban ezeknek az intézményeknek a hálózatát kialakítani, hogy a fiatalság megfelelő ideológiai nevelésben is részesüljön. Ezekben az iskolákban az étkezés és a tanszerek is ingyenesek.

A Robinson-missziók keretében kampányszerűen tanítottak meg írástudatlanokat (funkcionális analfabétát), őket az első hat osztály elvégzésében tovább támogatja ez a program.

Az alapfokú oktatás (hat osztály) 1870 óta kötelező és ingyenes volt eddig is, állami gimnáziumok és egyetemek¹² is működnek az országban jó színvonalon.

A Ribas-misszió a középiskola, míg a Sucre-misszió az egyetem elvégzésében segíti ösztöndíjasait. Létrehoztak egy tehetséggondozó programot is, ennek keretében a hat osztályt végzetek gyorsított képzéssel érettségit szerezve kezdenek el egyetemi tanulmányaikat. (Ez hasonlít az '50-es évek hazai „szakérettségijére”.)

Ezek az intézmények a már működő állami- és magániskolák mellett, azokkal párhuzamosan léteznek.

A Vuelvan Caras-misszió a munkások továbbképzését és alkalmazási lehetőségeinek javítását célozza. A szakember-képzésben komoly hiányosságok vannak, kevés a valóban szakképzett iparos, szerelő és javító-szolgáltató, annak ellenére, hogy nagy igény lenne rá, és biztos munkahelyet jelentene.

A szegénység mellett a legnagyobb társadalmi probléma a munkanélküliség, különösen a fiatalok körében. A munkanélküliségre vonatkozó adatokat az utóbbi években Latin-Amerikaszerte inkább a nagyvárosi lakosságra vonatkozóan közlik, mivel a vidéki regisztráció esetleges és megbecsülhetetlen. A statisztikák azonban a városokra vonatkozóan sem tárják fel a teljes valóságot, mivel a nem regisztráltak, a pályakezdők, az engedély nélkül az országban tartózkodók (többszáz ezres (!) tömege – kolumbiaiak, dominikaiak, bolívak és ecuadoriak) alkalmi munkákból élnek.

Ezek a programok a „favelák” közé – itt rancho-nak hívják a nyomorúságos viskókat – új általános iskolákat telepítenek, ami annál is inkább indokolt, mert az egyébként is nagy népszaporulat itt magasabb az átlagosnál, nem ritka a hat-nyolcgyerekes család sem. (A népszaporulat éves mértéke 1,44%¹³) Az iskolák távol estek ezektől a spontánul kialakult és minden infrastruktúrát nélkülöző, valójában engedély nélkül épült városnegyedektől. Venezuelában a lakosság jogosult az ingyenes oktatásra és a szintén ingyenes egészségügyi alapellátására is, ez eddig mégsem volt teljes mértékben megoldott.

A szegénynegyedeken belüli misszió – Barrio Adentro – egészségügyi programját ezekre a területekre dolgozták ki, külön költségkeretet biztosítva új rendelők kialakítására és régiókat is bevonnak a közgyógyellátásba. A nyomornegyedek és egyes távoli, vagy nehezen megközelíthető vidékek rendelőiben zömében kubai vendégorvosok dolgoznak, számuk több ezerre tehető. Az állam az egészségügyre a GDP csaknem 3%-át fordítja. Ez a legsikeresebb prog-

¹² Carcasban jó színvonalú állami egyetem – UCV – működik, itt a mintegy 30 ezer diáknak nem kell tandíjat fizetnie.

¹³ 2004-es adat

ram, s valóban olyan területeken működik és olyan tömegeket vont be az egészségügyi alapel-
látásba, amelyekhez eddig nem jutott el.¹⁴

Az egészségügyi programokat szociális intézkedésekkel egészítik ki. Nemzetközi pályázatot írtak ki több ezer szociális lakás építésére. 2005-ben 41.500 lakás épült, bár a tervekben évi 100 ezer szerepel, a felmérések szerint 1,6 millió venez lakásgondja nincs megoldva.

Nagy volumenű program az ország infrastruktúrájának kiépítése, leginkább a tömegközleke-
dést könnyítő „Venezuela movil-misszió” keretében fejlesztik elsősorban az út- és vasútháló-
zatot. Az eddigi kormányok hatalmas mulasztása, hogy az olajbevételekből nem fordítottak
erre a célra. Az útépitésre már évtizedek óta nagy szükség lett volna, hisz ebben a nagy kiter-
jedésű országban mindössze 400 km – az ötvenes években épült autópályák hossza –, s az
úthálózat is igen gyér és nagyon rossz állapotú. Valószínűleg a változatos domborzati visz-
onyok és a lakott területek zömének a tengerparthoz közeli elhelyezkedése miatt alakult így.
Az ország második legnagyobb városa, Maracaibo ezer km-re van a fővárostól, s nagyobb-
részt a keskeny és forgalmas régi országúton lehet eljutni oda, csakúgy mint más nagyváros-
okba is. Az autópályák, vasútvonalak kiépítése jobban bekapcsolhatja a vidéket az ország
gazdasági vérkeringésébe, hiszen a szállítás a gazdaság egyik legnagyobb problémája, kivált-
képp az agrártermékeket értékesítőknek.

Az Orinoco folyótól délre hatalmas területeken mocsarak és őserdők vannak, s az itteni tele-
püléseket csak kisrepülőkkel lehet megközelíteni.

Az infrastruktúra fejlesztését szolgáló missziók beruházások sorát indítják el, s az olajbevéte-
lek egy részét végre azokon a területeken forgatják vissza a gazdaságba, amelyek elsősorban
az általános közjót szolgálják, másodsorban – főleg az út- és vasúthálózat fejlesztése – újabb
lendületet adnak a gazdaságnak is. Ezúttal az állami folyó kiadásokra és az állami luxusfo-
gyasztásra arányaiban kevesebbet költenek. A beruházások új munkahelyeket is jelentenek, ez
nemcsak a gazdaság élénkítését szolgálja, hanem enyhíti a munkanélküliséget is. A népes
korosztályok megjelenése a munkaerőpiacon állandó kihívás a kormányzat számára, amely
ezt a gondot néha újszerűen kezeli, különböző akciócsoportokban (bolivári körök) kaphatnak
a fiatalok feladatokat, juttatásokat és részben fizetett munkát.

Venezuelában nagy hagyományai vannak az önszerveződés különböző formáinak, az egyik
legerősebb civil szervezet, amely szinte minden településen megtalálható; az ún. „szomszédok
egyesülete” (Asociación de Vecinos). Ezek eredetileg a legszűkebb lakóhelyi környezettel
(utca, tér, esetleg városrész) kapcsolatos feladatokra, érdekvédelemre szerveződtek. A bolivári
körök formálisan hasonlóak ezekhez, azonban – mint azt a továbbiakban látni fogjuk – ezek
nem valódi, nem független civil szervezetek.

Új törvények

Chávez kormánya új alkotmányban megfogalmazott céloknak megfelelően egy sor új törvényt
léptetett életbe, ezt az ellenzék csaknem minden esetben úgy értékeli mint jogai egyre gyako-
ribb korlátozását. Az új törvények életbeléptetésekor valójában nem tesz mást, mint az alkot-
mányban szereplő elvek megvalósítását segíti elő, jóllehet ez csaknem minden esetben bizo-
nyos csoportok érdeksérelmével jár.

Van azonban olyan törvény is, amely nem sérti ugyan egyetlen csoport érdekeit sem, azonban
sértheti az egész társadalomét, és a demokratikus intézményekét is. Az elnök hívei közül sem
ért mindenki egyet ezzel a törvénnyel, amely a hivatásos katonák szavazati jogáról szól. A
hadsereg belüli politikai csoportosulásoktól sokan tartanak, még többen azonban attól, hogy

¹⁴Itt csak elvétve fordult elő, más dél-amerikai országokban azonban a magánklinikák divatos orvosai természe-
tesnek tartják, hogy a szegény körzetek rendelőiben rendszeresen térítés nélkül dolgoznak meghatározott óra-
számban, szolidaritásból, pl. Uruguayban, Argentínában, Chilében.

a jövőben a hadsereg, mint politikai aktor szerepelhet. Az aggodalom nem alaptalan, Chávez kormányzásának első évében erre több kísérlet történt, különböző hivatalok élére, esetenként állami nagyvállalatok igazgató tanácsába katonákat neveztek ki. 2005-ben két újabb típusú katonai testület felállításáról fogadtak el törvényt, tartalékos egységek létrehozásáról és egy területvédelmi alakulatról, (amelybe adott esetben behívható minden nagykorú állampolgár) ezek azonban nem tartoznak majd a hadsereg kötelékei közé és fennhatósága alá, hanem közvetlenül az elnök alá rendelték.

Belpolitikai viták keretében került az oktatás-művelődés körébe tartozó új törvény is, amelyet a köznyelv „tartalom”- illetve „szájkosár törvénynek” hív. Ez arról rendelkezik, hogy minden televízió és rádióállomás (az előfizetési- és kábelszolgáltatás is) köteles a heti műsoridejéből 70 percet átengedni a kormányprogramban szereplő általános oktatási célra és további 10 percet a műsorok beharangozására, reklámjára. Ezt meghatározott időszámban kell teljesítenie a 400 rádió- és 70 televíziós társaságnak.¹⁵ Ezt a törvényt az ellenzék, de még inkább az értelmiségi csoportok úgy értékelték, mint a hatalom kísérletét a szabad véleménynyilvánítás állampolgári jogának korlátozására.

A földtörvény is vitákat keltett, sokak szerint a tulajdonjog korlátozását jelenti. A törvény szerint a nagy földbirtokok tulajdonosai „önkéntes” felajánlást tehetnek, hogy mekkora földterületet engednek át a helyi parasztnak megművelésre, ha ezt nem teszik meg, akkor a hatóság jelöli ki, hogy hol és mekkora területről kell lemondaniuk. Ezzel együtt a latifundiumok tulajdonosainak igazolniuk kell a hatóságok előtt, mikor, milyen címen került a birtokukba a földterület. Ez utóbbi fontos lépés lehet egy országos földkataszter felállításához is. A tulajdon igazolásának kérdése némi magyarázatra szorul. A hatalmas kiterjedésű országban a nagy földbirtokok jelentős területein egyáltalán nem folyik semmilyen gazdálkodás, elsősorban ezekre a tartósan megműveletlen területekre terjedne ki a törvény hatálya. Sok esetben nagy területek egyáltalán nem is alkalmasak a megművelésre. Venezuelában még vidéken sem az a fő probléma, hogy van-e elegendő termőföld, mivel nincsenek nagy számban olyan parasztok, akik ismernék a hagyományos, illetve modern földművelést és úgy látszik, a mezőgazdasági beruházások nem vonzóak a tőke számára sem. Nem kidolgozott a termények értékesítésének elősegítése, megszervezése, hisz régebben is a piacra juttatás jelentette a fő gondot a nagy távolságok és az utak hiánya miatt, s ezek a körülmények azóta sem változtak. Nagyrészt ezért volt egyszerűbb és olcsóbb importálni még azokat a zöldségfélét is, amelyek itt is megteremnek.

A latifundiumok egy része a legális, bejegyzett területen működik, azonban szép számmal vannak olyanok, amelyek – errefelé egyáltalán nem szokatlan módon – bekebeleztek állami, esetleg kisparaszti földeket vagy az indiánokat elűzve növelték birtokukat.¹⁶

Az alkotmány garantálja a tulajdonhoz való jogot, azonban 2001-től egy törvény lehetőséget ad a kormánynak, hogy kisajátítson – kártérítés ellenében – mezőgazdasági vagy egyéb földterületeket, gyárat, üzemet, köz- és lakóépületeket is, abban az esetben, ha azokat tulajdonosaik nem használják. E törvény értelmében amerikai nagyvállalat telephelyét éppúgy kisajátították, mint kisebb lakóépületeket. Ez utóbbiak körül sok a bizonytalanság és a visszaélés is, ami főleg a fővárosi lakosság körében kelt félelmet. Rengeteg a túlkapás, éjszaka különböző csoportok próbálnak lakóházakba bejutni, hogy ott üres lakásokba költözhessenek. Nem tisztázott, hogy ezekben az esetekben a tulajdonos kitől és mikor kaphatja meg a megfelelő kártalanítást.

¹⁵ A televízió az egyetlen információs forrás, amely mindenhová eljut ebben a nagy kiterjedésű, rossz infrastruktúrájú országban. A lakosság döntő többségének ez az egyedüli hírforrása és szórakozási lehetősége. Érthető tehát a kormány és az ellenzék éles vitája az elektronikus médiát korlátozó törvényt illetően.

¹⁶ A családi kisgazdaságok ezen a nagyon termékeny talajon nem a termelés, – sok termény van, ami évente kétszer érkezik például a kukorica is – hanem a nagy távolságok, a szállítás és értékesítés gondjaival küszködnek.

A gazdaság

A kormány első éveiben a politikai retorikával ellentétes neoliberais jellegű törvények születtek, ezek közül a legfontosabbak: a kettős adózást megszüntető és a beruházás-védelmi törvény. Szorosan kapcsolódik ehhez az előző kormány által megkezdett adózási törvénymódosításnak a továbbvitele, mechanizmusának egyszerűsítése, vagy a kamatadóról rendelkező törvény újrafogalmazása. Ebbe a sorba tartozik a Telekommunikációról szóló törvény is.

A gazdasági kézi vezérlés irányába tett lépés az ún. valuta-törvény, amely a dollár szabad átváltását szünteti meg, s hatósági jogkörben engedélyezi az amerikai valuta vásárlását a különböző importőr cégeknek, illetve azoknak, amelyeknek a működésükhöz külföldi nyersanyagra van szükség. Ezzel a korlátozni akarta a pénz kiáramlását, illetve a megtakarítások dollárba menekülését. A rendszer működik, láthatóan nem okozott hiányt, sem a termelésben, sem a fogyasztási cikkek importjában. Bár a megtakarítások és a tengerentúli utazásokra szánt összegek hagyományosan amerikai bankokban vannak továbbra is.

Sajátos paradoxon, hogy Dél-Florida vált a chávez-i gazdaságpolitika legfőbb haszonélvezőjévé, a venezuelai külkereskedelem 70%-át bonyolítják itteni cégeken keresztül.

A venezuelai gazdaságra is jellemző az, ami a térségben általános, a gazdasági struktúra elmaradottsága, ahol a fejlett technológiát és termelészervezést leginkább a multinacionális cégek alkalmazzák valamint kőolajipar.

Azok a gazdasági szereplők, akik területükön egyedülként maradtak meg az országban – s ilyenek az iparban szép számmal akadtak – monopolhelyzetbe kerültek, gyártásukat felfuttathatták, s megerősödtek. Az állami megrendeléseket is szívesebben teljesítik, mert a régi rezsimben szokásostól eltérően, most pontos fizető az állam.

A gazdaság irányításának centralizálása, illetve az ilyen törekvések mellett megjelenő neoliberais intézkedések, vagy nyíltan korlátozó beavatkozások mutatják, hogy a bolíviai forradalom egyik legkiforrottabb területe volt a gazdaság. Míg az elnök hatalomra kerülésének első éveiben ez a makrogazdasági mutatókban és a mindennapi életben is szembeötlő volt, – üzletek, kis és közepes üzemek megszűnése, vagy hatósági kényszer az élelmiszerek raktárkészleteinek boltokba szállítására, egyes alapvető élelmiszerek hatósági ára – hogy a gazdaság zavarai a társadalom átalakulásának legfőbb akadályává válhatnak.

2003–2004-ben a tervezettnél nagyságrenddel több lett az olajbevétel, a költségvetés 32–35 dolláros hordónkénti árral kalkulált, azonban ezt 15-20 dollárral, időszakonként többel is meghaladták ezt az árat a bevételek. Venezuela naponta mintegy 3 millió hordó kőolajat termel, ez évi 30–35 milliárd dollár bevételt jelent. Mivel a kormány az olajvállalatot közvetlen irányítása alá vonta, a bevételek feletti ellenőrzés formális.

Chávez hosszú csatározás után a kormány hatáskörébe vonta a Nemzeti Bank kötelező tartaléki feletti ellenőrzést is. A pénzügyek centralizációja ezzel teljes körűvé vált.

Azok a gazdaságot érintő beruházási programok, amelyek ekkor indultak el felfűtötték a gazdaságot. 2005-re olyan növekedést mutatott a gazdaság, amelyet a '90-es évek elejétől soha, és Dél-Amerikában is az elsők között van az évi 9%-os fejlődéssel. A térség egésze is elindult a növekedés útján, 2005-ben az átlagos gazdasági fejlődés 6% volt.

Az olajbevételek egy része kiáramlik az országból, finanszírozza a regionális integrációs törekvések megvalósítását, és a baloldali kormányok közötti együttműködést. Ezek egy része beruházás, amely hosszú távon térül meg, (pl. gáz- és olajvezetékek kiépítése, illetve cégek felállítása ezekre a feladatokra: Petrosur, Petrocaribe) más része nem térül meg (a térség energiahordozókkal nem rendelkező országainak kedvezményes áron szállított olaj, itt bevételkiésésről kell beszélni) vagy a beruházás s működtetés megtérülése nem mérhető anyagi mércével (Telesur, a dél-amerikai hírtévé). Az adósság-bónok vásárlása is kockázatos hosszú távú befektetés (Argentínától 1 milliárd, Ecuadortól 500 ezer dollárért).

Ezeknek a bevételeknek az elköltéséről előbb-utóbb számot kell adnia saját népének, azoknak a rétegeknek, amelyeknek a helyzete 2005-ös (hivatalos venezuelai) adatok szerint nem javult, illetve a szegénység nem csökkent.

A fővárosi lakosság életkörülményeit változatlanul nehezíti az infrastruktúra elöregedettsége és a karbantartás notórius elégtelensége, a személyszállítás rendszertelensége, egyes városrészekben a víz és a csatorna hiánya vagy a munkanélküliek ezrei, akik megélhetést remélnek a belvárosi járdákon felállított kis asztalokra kirakott legkülönbözőbb áruk eladásából. A karbantartás hiánya miatt a fővárost a kikötővel és a repülőtérrel összekötő autópálya egyik viaduktja megroggyant, s hatalmas kerülővel lehet csak megtenni az utat, amely az alig 30 km-re levő tengerpartra fél óra helyett most négy óra hosszát tart. Ilyen körülmények között nehéz megmagyarázni a város lakóinak, hogy a kormány az olajból származó extraprofitot miért nem ezekre az elemi infrastrukturális beruházásokra fordítja a kőolajexprot egy részének ártámogatása helyett.

Chávez az Egyesült Államokkal folytatott gazdasági kapcsolatokat és a kereskedelmet nem korlátozza, Venezuela az egyik legfontosabb olajszállító, s ezen túl is hagyományosan erős szálakkal kötődik egymáshoz a két gazdaság, a szakemberek is legnagyobbbrészt amerikai egyetemeken tanultak, vagy ott képezik magukat tovább, ez csaknem minden szakterületre igaz. Míg az elnök a beszédeiben hevesen támadja az amerikai politikát, óvakodik attól, hogy ez a gazdaságra is kihasson, a multinacionális vállalatok zavartalanul is működhetnek.

A munka világában is nagy változások történtek. A nagy hagyományú tradicionális és gazdag szakszervezetek, amelyek kezdettől szembe helyezkedtek Chávezzel, (egy vezetőjük részt vett az elnök elleni puccskísérlésben, majd az emlékezetes, több hónapig tartó sztrájkot is ők szervezték, illetve támogatták a sztrájkolókat) fokozatosan háttérbe szorúlnak. Új szakszervezetek alakulnak, Chávezzel szimpatizáló vezetőkkel.

A részvételi demokrácia a chávezzi diskurzus központi témája, a bolívari körök ennek motorjai, sok esetben olyan funkciókat töltenek be, illetve olyan feladatokat végeznek, amelyek állami vagy helyhatósági hatáskörbe tartoznak. Ezt többnyire az elnök hívó szavára végzik akciófeladatként, az intézmények lassúságára hivatkozva rövidítik le egy-egy ügy megoldását, segítik a missziók munkáját, a szegénynegyedek életét szervezik, vagy tüntetéseken, politikai nagygyűléseken demonstrálják az elnök melletti erők lelkesedését, nagyságát, és egységét. A bolívari körök tehát sokféle funkciót töltenek be, azonban működésükkel kapcsolatban több kétely merülhet fel, a demokratikus intézményrendszer szabályait, a szakértelmet lehet-e helyettesíteni lelkesedéssel anélkül, hogy az intézmények széttűllésével fenyegetne. Ezek a csoportok politikai akciók végrehajtói az elnöknek engedelmessé, de nem politikai pártok és nem is civil szervezetek.

Külpolitika

Chávez a kormányzása első éveiben a legfőbb ellenfelének a hazai ellenzékét, a gazdasági és politikai elit képviselőit tartotta. Politikai diskurzusaiban állandóan visszatérő elem a régi rezsím híveinek támadása. Ez az elnök hatalma megszilárdításának időszaka, a régi elit hidfőállásainak megszüntetése, kiszorítása a hatalmi pozíciókból. Állandó kihívás volt a kezdetektől a Kubával ápoltszoros kapcsolat. Ezekben az években az Egyesült Államokat elsősorban a helyi ellenzékét támogató, azzal szimpatizáló vagy együttműködő politikájáért támadta. Az elnök beszédeiben egyre hangsúlyosabbá váltak azonban az amerikai elnök, az amerikai politika elleni kirohanások, amelyek a belpolitikai küzdelem részei voltak, és még csak nyomokban tartalmazták a később körvonalazódott regionális politikai vezető szerepre törekvés elemét, s ezzel együtt szükségszerűen az Egyesült Államokkal való érdekütközést.

A politikai és gazdasági (a növekvő olajbevételek extraprofitja révén) hatalmában megerősödött Chávez tovább lépett, amerika-ellenessége, antiimperialista támadásai nemcsak diskurzusokban váltak határozottabbá, helyenként durvává, hanem egyre konkrétabb intézkedések követték, amelyek amerikai politikai érdekeket sértettek. Kezdeményezésére, hatására sok esetben egyszerűen csak megváltoztatták a modus vivendit, a hosszú évtizedeken keresztül kialakult gyakorlatot, amelyben a közeli nagyhatalom, az Egyesült Államok akarata érvényesült, például az amerika-közi szervezetekben is. Ezekben a törekvéseiben Chávez otthon és Latin-Amerikában is sok támogatóra számíthatott, az USA nem népszerű erre felé, a nagy szomszéd árnyéka az egész régióra rávetül. Az információk áramlásának gyorsasága, a sokféle hírforrás olyan ismeretek sokaságához juttatta a déli földrész lakosságát, amelyek megerősítették az amerika-ellenességet.

A század első évei nagy fordulatot hoztak a Dél-Amerikában, az iparilag legfejlettebb, legnagyobb országokban a választásokon a baloldal győzött. Chilében ugyan már a harmadik periódusban kormányerő a baloldal, Lagos elnök óvatos lépésekkel haladva valósítja meg terveit, a diktatúra emléke miatt megosztott társadalomban. Braziliában a szakszervezeti vezető Lula da Silva került az elnöki székbe, sikerült a gazdasági elitet megnyugtatnia, hogy nem politizálja át a gazdaságot, népszerű az elnöki periódus vége felé is. Argentínában is a baloldal jelöltje győzött, Néstor Kirchner, akinek a 2002-es gazdasági összeomlás után kell kormányoznia, és Uruguayban Tabaré Vázquez, a Frente Amplio baloldali tömörülés vezetője lett történelmükben első baloldali elnök. Uruguay kis ország, de baloldali fordulat jelentősége abban áll, hogy immár valamennyi országban a baloldal került hatalomra, ahol a '70-es években katonai diktatúra dült. Kialakult Patagóniától egészen Kubáig egy baloldali országokból álló tengely, amely új perspektívát adott az egyes országokon belüli reformok megvalósításának is. Azok az integrációk, amelyek eddig is léteztek (pl.: a Mercosur, Pacto Andino), most új tartalommal teltek meg, s a közös elhatározások dinamizmussal töltötték meg az eddigi szervezeteket. A közös infrastrukturális beruházásokra megteremtették a fedezetet, a tervek valóban nagy volumenűek, pl.: gáz- és olajvezeték hálózat kiépítése, csendes-óceáni kikötőkbe juttatása, illetve az energiahordozókban szegény országokba.

Chávez kapcsolata immár nemcsak Kubával, hanem Dél-Amerika baloldali kormányaival is szorosabbá vált, kezdeményezője és motorja lett a régió integrációját elősegítő szándékoknak, hatalmas összegeket áldozva ezek beindítására.

A 2005-ös év az Egyesült Államok számára súlyos kudarcok sorozatát jelentette Latin-Amerikában. Az Amerikai Államok Szövetségének főtitkárává hallgatólagosan és hagyományosan mindig az került, akit az USA is támogatott, ez nem így történt 2005-ben, amikor az ő jelöltjüket kénytelenek voltak visszaléptetni, így a chilei szocialista párt volt főtitkárává választotta meg a szövetség. Májusban brazil szervezésben rendezték meg az első arab–latin-amerikai csúcstalálkozót 34 ország részvételével, ezek az országok együttesen a világ kőolajtermelésének több mint egyharmadát jelentik. Erre a találkozóra az amerikai diplomácia legnagyobb erőfeszítései ellenére sem kapott meghívót az Egyesült Államok. Így ez lett az eddigi legnagyobb dél–dél konferencia. Novemberben az Amerikai Államok Szövetségének ülésén az amerikai szabadkereskedelmi övezetről szóló egyezmény aláírására gyűlt össze Argentínában valamennyi észak- és dél-amerikai ország elnöke és képviselői (Kubát nem hívták meg), azonban Bush elnök személyes megjelenésének súlyával sem tudta meggyőzni a Mercosur országait és Venezuelát, hogy számukra is kedvező lenne a szabadkereskedelmi övezet, amelyben az Egyesült Államok is tag.

Mindezek az események megerősítették Chávezet Venezuelában és nemzetközi politikai fellépéseiben is. A politikai érdekütközések mellett új területen kezdte ki az amerikai hegemóniát, a hadviselés, a fegyvervásárlás minden eddiginél kényesebb territóriumán.

Az USA elleni támadások nem maradtak a politikai diskurzus szintjén. Chávez felszámolta a katonai együttműködést, kémkedés vádjával kiutasította az amerikai tanácsadókat. Az olajipa-

ri létesítmények építésében karbantartásában a továbbiakban nem vehet részt amerikai cég. Venezuela eddig csaknem kizárólag amerikai gyártású fegyverekkel rendelkezett, most Spanyolországtól, Kínától, Oroszországtól vásárol nagy tételekben különböző hadi felszereléseket. Spanyolországtól cirkálókat és szállító repülőgépeket, 100 ezer puskát, töltényeket, harci helikoptereket Oroszországtól, és repülőgépeket Braziliától. Bár ez az üzlet meghiúsulni látszik, mivel a brazil gyártású repülőgépben amerikai alkatrészek is vannak, s ezek eladását harmadik országnak – a szerződés szerint – az amerikaiak megtilthatják.

Szinte valamennyi nagyobb latin-amerikai ország vásárolt F-16-os harci gépeket, amelyek a gyártó szándéka szerint nem teljesen azonosak. Az USA így kívánta biztosítani azt, hogy az alkatrészek kizárólagos forgalmazója legyen a garanciális idő után is, azokat egymás között ne adhassák-vehessék, de ami ennél sokkal fontosabb, hogy ne alkothassanak közös légiflottát.

Chávez orosz Mig-gépek vásárlásának gondolatával foglalkozik, nem tett le az önálló, erős légierő megteremtéséről. De más stratégiai jelentőségű tervek is foglalkoztatják, atomerőművek létesítését helyezte kilátásba, ami a korábbiaknál is jobban nyugtalanítja az Egyesült Államok vezetőit, egy nukleáris fegyverprogram közvetlenül veszélyeztetné az amerikai érdekeket, annál is inkább, mert a kifejlesztésre nem kellene túl sok időt áldozni. A brazil és argentin katonai diktatúrák a múlt század '70-es éveiben rendelkeztek már ilyen tervekkel, (kérdés, hogy a nukleáris fegyverkezés tervei mennyiben valósultak meg, amiről nincsenek adataink) s reális a lehetőség, hogy ezeket Venezuela megszerezze.

Az amerikaiakat mindemellett nyugtalanítja az is, hogy a venezuelai hadsereg tisztjeit és technikai személyzetét az eddigiekben kizárólag az Egyesült Államokban képezték ki, vagy amerikai szakértők vettek részt a venezuelai kiképzésben, azonban ez a továbbiakban nyilvánvalóan nem folytatódik. Így a hadsereg főtisztjei, irányítói nem kötődnek kizárólagosan az amerikai haditechnikához, s nem lesznek többé személyes ismerőseik.

A venezuelai fegyverkezési program valóban messze meghaladja a hadsereg kézfegyver szükségletét, az egyéb harci felszerelések vásárlása sem tűnik arányosnak a fenyegetettség mértékével. Ezeknek a terveknek a megvalósulásával Venezuela a régió vezető katonai hatalma lehet Brazília mellett, az az ország, amely már egyáltalán nem ápol barátságos viszonyt az USA-val.

Chávez kormányzásának jellemzői

A hét év alatt az elnök politikusi attitűdje is nagy változásokon ment keresztül. Az új közegben kezdetben idegenül mozgó, időnként folklorisztikus vonásokat mutató katonaelnök esetenként meghökkentően új elemeket alkalmazott beszédeiben. Viselkedése is markánsan különbözött a régi politikusi mintáktól, semmiben sem emlékeztetett a sima modorú, jól felsült, elegáns és az anyanyelvet hibátlanul, választékosan beszélő elődeitől. Sokkal inkább hasonlított a népmesei hősökre, akik szembeszállnak a hatalmas ellenséggel, azonban nincs kétségük arról, hogy győzni fognak.

Az új stílus eleinte sokak számára elfedte azokat az üzeneteket, amelyek a gyökeresen új társadalom felépítésére, annak következetes végig vitelére vonatkoztak. Sem a szimpatizánsok, sem az ellenzék számára nem volt egyértelmű, hogy ezúttal nem – a már ki tudja hányadik – reformkísérletről szól a diskurzus, hanem új társadalmi modell felépítéséről.

Chávez jól beleillik a hagyományos dél-amerikai caudillo-k, vezérek sorába, erős, karizmatikus egyéniség. Gábrriel García Márquez egy interjúbán így jellemzi: „beszélgetésünk első perceiben meggyőződhettem arról, hogy milyen tehetséges elbeszélő, a venezuelai népi kultúra legjobb hagyományait szívta magába, kitűnő szónok és a memóriája rendkívüli. Ahogy az életéről mesélt, egy olyan személyiséget fedezhettem fel benne, amely semmiben

sem hasonlított arra a marcona despotára, akit a médiából ismerhattunk. Az egy másik Chávez. Vajon melyik az igazi?”

Gyakran keresi a közvetlen kapcsolatot a néppel, beszédeit úgy építi fel, mintha az egyes embereknek magyarázná el, mit készül tenni, és miért van erre szükség. A nép bizalma onnan is ered, hogy az elnök származása,¹⁷ beszéde, öltözködése, viselkedése hasonlít az övékre, az elnök az ő elnökük, a nép azonosul vele, s általa a hatalom részesének érzi magát. A caudillo hagyományba szervesen beletartozik az elnök politikájának paternalista jellege. A vezér és népe egységét szügerálja, a nép akaratának megtestesítőjeként lép fel, a régi elit, az ellenzék ellen mozgósít, a politikai pártok, a gazdagok, az egyház, a régi szakszervezetek, a média ellen. A közös ellenfél, ellenség egybekovácsol, mi és ők, a jó és a rossz, a hatalom birtokosa a vezér és népe áll szemben a legyőzöttekkel, – a társadalom két részből áll ebben a diskurzusban. Ennek kirekesztő jellege is van, hisz a régi politikai elit és a középosztály is nagyrészt fehérbőrű. Az elnök beszédei nyomán új elem jelent meg a venezuelai társadalomban, a megosztottság, a szembenállás, a kirekesztés, a gyűlölet. Ezek eddig nem voltak jellemzőek erre az alapvetően befogadó országra, ahová a '40–50-es években százezerrel érkeztek bevándorlók Európából és a Közel-Keletről.

Chávez beszédei felszították a nacionalizmust, az USA-ellenességet – legfőképpen Busht és kormányát támadja – otthon és Latin-Amerikában is. Egyre markánsabb imperializmus-ellenesség jelenik meg szinte minden közszereplésében.

A központi elem azonban minden megnyilvánulásban a szegények életkörülményeinek javítása, az ezzel kapcsolatos tervek, intézkedések ismertetése. A javak elosztásában új hangsúlyok jelennek meg, a legeleesebbek megsegítése. Ezekhez a feladatokhoz segítségül hívja híveit, bolivári köröket, akciócsoportokat hoznak létre.

Chávez szinte egyáltalán nem támaszkodik arra a pártszövetségre, amely az elnökké választásában támogatta, pártok felettségét, antipolitikai diskurzusaival erősíti. Pártja helyett a bolivári köröket szólítja különböző akciókba, az új társadalom dinamikus építői ezek a csoportok. Esetenként át lehet velük hidalni azokat az akadályokat is egy-egy feladat elvégzésénél, amelyhez az intézményeknek a törvényes úgymenet szerint jóval több idő kell. A türelmetlenség az adminisztrációval, illetve a szabályos ügyintézésel szemben gyors, de nem mindig szakszerű megoldásokat eredményez, a szakértelem és a lelkesedés ezekben az esetekben ellentéppárként szerepel.

A missziók működését önkéntes akciócsoportok, a bolivári körök tagjai segítik és koordinálják. Ezek valójában nem civil szervezetek, a belépés és az ott folytatott munka önkéntes ugyan, de a szerveződés létrehozója és patronálása, céljainak és tevékenységi körének meghatározója nem a tagság maga, hanem Chávez, aki a bolivári forradalom jegyében hozta-hozza létre ezeket a csoportokat, és ő jelöli ki az aktuális feladatokat. Ez hihetetlen energiákat szabadít fel, a közvetlen részvétel és a közös cselekvés lelkesítő élményét adva azoknak az embereknek, akiknek eddig nem volt ilyen tapasztalatuk. Részben azért, mert eddig többnyire nem volt munkájuk, s naponta azt élték meg, hogy nem tartoznak sehová és a munkájukra nincs szükség, vagy azért, mert az eredeti vidéki közösségeikből kiszakadva a városok nyomorngyedeiben nem válhattak semmilyen közösség tagjaivá

Az elnök ambivalens viszonya az intézményrendszerrel szemben a gyakori rögtönzésben is megnyilvánul. A demokratikus intézmények feletti elnöki intézkedések, vagy azok megkerülése az elnök buzdítására a bolivári körök által, egyre inkább elbizonytalanítja a hivatalok alkalmazottait, megrendül hitük a saját szakértelmükben, a normák betartásának szükségességében, végső soron szétzilálja az államigazgatást, a demokratikus intézményeket, különösen azokon a területeken, ahol az akció-csoportok működése mindinkább elfogadott.

¹⁷ A szülők vidéki tanítók.

Chávez hatalmának bázisát, fontos háttérét is jelenti a hadsereg. A kadétiskolát végzett alezredes elnök belülről ismeri a katonaságot, volt társai, kollégái mentalitását, s az egyes haderőnemek közötti hagyományos ellentéteket, presztízs-különbségeket, ami hallatlan előnyt jelent számára a katonák lojalitásának biztosításában. Erre a kapcsolatra utal azzal is, hogy gyakran jelenik meg régi egysége egyenruhájában, jellegzetes piros baret-sapkájában hivatalos alkalmakkor. Beszédeinek szóhasználatával is jelez, szívesen alkalmaz katonai kifejezéseket. Erőt és magabiztosságot sugall a nézőknek, hallgatóknak, híveinek és ellenzékének, közvetítve elszántságát a bolíviai forradalom céljainak megvalósítására. Ezzel a szimbolikus gesztussal mintegy bevonja a hadsereget a bolíviai forradalom erői közé és így is erősíti hatalmát.

Az alkotmány szerint is megváltozott a hadsereg szerepe, a hagyományos védelmi feladatokon kívül aktív szerepet kell játszania a nemzet fejlődésében. A „a hadsereg a bolíviai forradalom szívében van” – fogalmazott az elnök.

Ennek megfelelően a katonák jogállásáról szóló új törvények lehetővé tették az egyéni társadalmi és politikai szerepvállalást, azonban ennél jóval többet jelentenek ebben a társadalomban: megváltoztatták a tisztek társadalmi rangját.

Venezuelában a katonai pálya nem tartozott a magas társadalmi presztízsű foglalkozások közé. A tábornoiki kar tagjai, és a főtiszték magas képzettségű, egyetemet végzett, sok esetben külföldön szerzett diplomával rendelkező szakemberek, őket inkább végzettségük, szakértelmük, mint katonai rangjuk miatt kezelte elitként a társadalom. Valójában még a középosztály fiai számára sem volt vonzó pálya a katonai. Az alsó középosztályból regrutálódnak a katonai akadémiák hallgatói, s a tiszthelyettesi iskolákat különböző ösztöndíjakkal tették-teszik csábítóvá.

Chávez tehát – Venezuelában 50, Latin-Amerikában 25–30 év után – újra bevonja a katonaságot a politika körébe. Ezt nemcsak a politika szimbolikus terepén teszi, hanem civil államigazgatási és gazdasági posztokra is állít katonákat. Politikai stílusához ezzel új elem kötődik, a militáns populizmus. Ez alkalmas lehet arra, hogy a politikai erőket még súlytalanabbá tegye, a társadalom egységének erejét mutassa, és arra is, hogy az elitváltást gyorsabbá és zökkenőmentessé tegye.

Chávez neopopulista bolíviai forradalma sajátos keveréke a markánsan baloldali értékeknek és olyan hagyományoknak, társadalom-átalakító elképzeléseknek, amelyeket ritkán képzelhetünk el egységes egészként, konzekvens politikai modellként. Két autentikus latin-amerikai modelltől is építkezik, részben a paternalista vezér-elvű caudillismo-ból, és abból a populista politikai gyakorlatból, amelynek sok elemét alkalmazza: a peronizmusból. A társadalom átalakításában is keverednek egymással ellentétes módszerek, a gazdaságban nem ritka a neoliberais technikák alkalmazása sem. Új elem a katonaság bevonása a politikába, a militáns populizmus. Az antiimperializmus és az Egyesült Államok elleni radikális dikurzus is megkülönbözteti a bolíviai forradalom vezetőjét, Chávez elnököt a térség más baloldali kormányainak politikájától.

Budapest, 2006. január

Dömény Zsuzsa

ÚTKERESÉS LATIN-AMERIKÁBAN, MODELLVÁLTÁSI KÍSÉRLET VENEZUELÁBAN

Az 1999-es brazíliai válság világon végigsöprő hulláma után már nem tartható az a vélemény, hogy Latin-Amerika messze van, az ottani folyamatok, fejlődési tendenciák, jelenségek nem érintenek bennünket, nincsenek ránk hatással. S ha a pénzvilágban megvalósult globalizáció ilyen elementáris erővel hat a világ gazdasági folyamataira, akkor a latin-amerikai társadalmak, – a politikai- és választási rendszer, a civil szervezetek helye és szerepe, kisebbségi jogok érvényesülése és más területek – vizsgálata során érdemes lenne megkeresni azokat a pontokat, amelyek számunkra is tanulságosak lehetnek.

Meggyőződésünk szerint sokkal több ilyen van, mint gondolnánk, hiszen a dél-amerikai országok zömének a politikai-, jog- és intézményrendszere európai mintákra szerveződött. Kezdetben természetesen spanyol, később a függetlenségi harcok után, a francia forradalom hatására alakult ki, majd formálódott a helyi viszonyok szerint, azzá a sokszínű világgá, amit ma ismerünk.

A XX. században a dél-amerikai országok nagy részének értékes hagyománya a több évtizedes töretlen demokratikus fejlődés, (pl. Uruguay, Venezuela, Mexikó stb.) megszilárdultak a demokrácia intézményei, és a számtalan civil szerveződés is a demokrácia fontos építőköve lett. A politikai elit magas színvonalon sajátította el az irányítás módszereit, a kifinomult konfliktuskezelési technikákkal együtt. A demokratikus értékrend ma általánosan elfogadott azokban az országokban is, ahol az egy-két évtizedes demokratikus rendet rövidebb, vagy hosszabb diktatórikus időszakok váltották fel ebben a században, pl. Brazília, Argentína.

A térségben a változásokat sürgető problémák sokrétűek, az egyes társadalmakat megosztó szakadékszerű szociális különbségek a '90-es évek végére minden eddiginél súlyosabbá váltak, az országokon belüli régiók közötti gazdasági különbségek is elmélyültek, s a világpiacon verseny kihívásaira sem születtek megfelelő válaszok ezekben az országokban.

Latin-Amerika XX. századi története során bebizonyosodott, hogy sem a hagyományos gazdaság, sem a populista kísérletek, sem a szocialista modell, sem a neoliberais gazdasági intézkedések, de a gazdaság megreformálására szerveződött katonai puccsok sem tudták tartósan megoldani a térségre jellemző problémákat. Úgy tűnik, a század-, illetve az ezredforduló küszöbén Latin-Amerika válaszüthöz érkezett, a jövőt illetően azonban a szakemberek is találgatnak.

Vajon beigazolódik-e H. Sonntag (politológus, CENDES, Venezuela) keserű aforizmája: „Latin-Amerika a jövő földrésze... és mindig is az lesz.”

Michal J. Mazarr (Centro de Estudios Estratégicos Internacionales, ESIS) jövőkutató „Tendencias globales” (Globális tendenciák) című művében (Mazarr, 2000) makrogazdasági, ökológiai és a kultúra területén végzett vizsgálataira nyomán arra a következtetésre jut, hogy Latin-Amerika lesz a következő század legdinamikusabban fejlődő térsége. Ezt többek között olyan kulturális, társadalmi jellemzőkre alapozza, amelyek szerinte nagymértékben hasonlítanak a keleti társadalmakra, s az ennek megfelelő termelés-szervezési modellek, pl. Mexikóban igen ígéretes eredményeket hoztak.

Anthony Maingot szociológus (Florida International University) a diktatórikus időszakok visszatértétől tart, szerinte a latin-amerikai társadalmak hosszabb távon nem képesek elviselni a rend hiányát, ez pedig diktatúrák kialakulásának kedvez.

Nem optimista A. Oppenheimer sem, aki a „América Latina en el siglo XXI.: territorio de autocratas?” (Latin-Amerika a XXI. században: az autokraták földje?) című tanulmányában veszélyeztetve látja a nyolcvanas években a térségben megszilárdult demokráciát.

A Banco Interamericano del Desarrollo 17 latin-amerikai országban 25 ezres mintán végzett kérdőíves vizsgálatának – eddig csak részben publikált – következtetései is borúlatoók; „ha a demokratikus rezsimek nem lesznek képesek megőrizni, illetve visszaszerezni állampolgáraik támogatását, akkor azok olyan egyének vagy csoportok hatása alá kerülhetnek, amelyek nem tartják tiszteletben a demokrácia játékszabályait és az állampolgári jogokat”.

Az eddig közzétett adatok azonban, mintha nem indokolnák teljes mértékben ezt az aggodalmat; a megkérdezettek 35%-a elégedett a demokrácia működésével a régióban. (Összehasonlításként: ez a mutató egy 1999-es felmérésen Nyugat-Európa 15 országában: 45% körüli érték.)

A latin-amerikaiak közül az uruguayiak, a costa-ricaiak és az argentinok helyeslik, igénylik és támogatják a demokráciát országukban, ez mintegy 83%(!), míg a braziloknak csupán 51%-a.

A demokrácia működésével kapcsolatos vélemények, kritikák természetesen nem jelentik egy esetleges diktatúra ilyen mértékű támogatását a lakosság részéről. A déli államok (Brazília, Uruguay, Argentína, Chile) polgárai többségének emlékezetében még élénken élnek a '70-es években a katonai diktatúrák alatt elszenvedett sérelmek, amelyeket súlyosbított a gyilkosságokban, kínzásokban vétkes katonák büntetlensége, mindez a mai napig megosztja a társadalmakat, s nehezen kezelhető, kényes belpolitikai problémákat okoz. (A volt chilei diktátor, Pinochet londoni letartóztatása ezekben az országokban napvilágra hozta a múlt tisztázásának, a csaknem 4000 chilei meggyilkolásában és eltűnésében vétkesek felelősségre vonásának igényét csakúgy, mint a társadalmi megbékélését is.)

A katonai diktatúrák kialakulásának oka és célja a dél-amerikai országokban korántsem ugyanaz. A „klasszikus” katonai hatalomátvétel mellett előfordultak olyan puccsok is, amelyek kétségbeesett kísérletek voltak a gyengén fejlettség felszámolására (pl. Peruban, Bolíviában és Panamában, illetve rövid, átmeneti időszakban, Uruguayban is).

Sajátos kísérlet Fujimorié Peruban, a ma is elnök politikus a régi politikai elitből véglegesen kiábrándult tömegek támogatásával radikálisan átalakította az intézményrendszert, s alkotmánymódosítással már a harmadik elnöki periódusára készül.

A '90-es években nem volt eredményes katonai puccs a térségben, annak ellenére, hogy a demokráciát veszélyeztető jelenségek súlyosabbak, és új tényezőkkel bővültek az elmúlt tíz évben.

Drámai mértékben nőtt a szegények aránya, különösen a városi lakosság körében (pl. Venezuelában, a lakosság 80%-a él ma szegénység szintjén, és ebből 40% a kritikus szegénységben, nyomorban tengődők aránya). A nagy városok peremén különösen súlyos a helyzet, a nyomornegyedek gyűrűszerűen fogják körbe a városokat. A korrupciós botrányok, és a példátlanul megnövekedett megélhetési- és egyéb bűnözés, a gyakori rendőri túlkapások, az elképesztően rossz közbiztonság, a demokratikus intézményrendszer működésének súlyos zavaraira utal.

Ezekhez a jelenségekhez egyre növekvő súllyal járul az indián népesség halmozottan hátrányos helyzetéből adódó elégedetlenség, és a kisebbségi jogaik állandó sérelme, amely általánosan jellemző, bármelyik országban élnek is. A mexikói Chiapas környékén élő indiánok esete ismert példa erre.

A demokrácia súlyosan sérül egyes országok azon területein, ahol gyakorlatilag nem működik a központi intézményrendszer, ez a legjellemzőbb Közép-Amerika egyes országaira, Mexikóra is, de Peru déli részein és az 50 éve polgárháborúban élő Kolumbiában is nagy területeket uralnak különböző okokból, különböző célokkal szerveződött fegyveres szabad csapatok. Ezeket hagyományos politikai bal- és jobb oldalként nem lehet definiálni, sok esetben nem is

politikai érdekek mentén jöttek létre, és azért sem, mert az egyes csoportok tagjai esetenként más szerveződésekben is részt vesznek.

A Latin-Amerikával foglalkozó politológusok, szociológusok egy része szerint, ha rövid időn belül nem hoznak hatásos intézkedéseket a demokrácia védelmében, akkor Latin-Amerika visszasüllyedhet a katonai junták, a fegyveres összeütközések és belháborúk, a politikai káosz, a tőke-kimenekítés, és a mindezekkel együtt járó gazdasági visszaesés ördögi körébe.

Érdekes módon azonban a '90-es évek puccskísérleteit elemezve – idesorolva a már 2000 januárjában történt ecuadori puccsot is – egyetlen kísérlet sem fakadt közvetlenül az előzőekben felsorolt okokból. Minden esetben, az 1992-es venezuelai, (a mai elnök vezetésével) és az ecuadori is, – a minden gazdasági problémára panacea gyanánt alkalmazott neoliberális intézkedések nyomán pattant ki.

Talán van, talán lehet más út is. Venezuela ilyen kísérletbe kezdett az 1998-as választások után. Ma még nem dönthető el, hogy ez „demokratikus csillagzat alatt született forradalom”, – ahogy Jimmy Carter nevezte – vagy valami más.

1998-ban a választói akarat földindulásszerű választási eredménnyel szinte kisöpörte a hatalomból az addig uralkodó politikai elitet. Már az előrejelzések szerint sem volt senkinek kétsége arról, hogy ki lesz a győztes, némi pikantériát csak az jelentett, hogy az elnöki székre egyedül esélyes a puccsista múltú alezredes, Hugo Chávez Frías volt, aki végül a szavazatok 56%-át szerezte meg.

A sokféle hatalomváltást megélt Dél-Amerikában is érdekes jelenség a demokratikus keretek között, nagy többséggel megválasztott puccsista katona, aki immár legitim elnökként sem tagadta meg múltját, s elnöki beiktatása – 1999. február 2-án – csaknem napra pontosan az 1992-es puccskísérlete évfordulóján történt.

Venezuela nem tartozik a gyakori puccsok dél-amerikai országai közé, az utóbbi 40 évben a térség legstabilabb demokráciája volt. Az 1998 decemberi elnöki választás a változás, változtatás széles körű igénye és kényszere jegyében zajlott.

Törékeny belpolitikai helyzetben, Venezuelában alkalmaztak először teljesen computerizált választási módszert, elektronikus urnákat (az 1998-as őszi helyhatósági és az elnöki választásokon is), amely nagyszerűen vizsgázott. A választások tisztasága és eredményeinek megkérdőjelezhetetlensége minden politikai szereplő számára, de a társadalmi béke érdekében is alapvető fontossággal bírt.

Chávez a kampányában a robbanásveszélyes elégedetlenséget tükröző közhangulat követeléseit fogalmazta meg a régi politikai elit, a két tradicionális párt elleni támadásaiban. 40 éves kormányzásukat tette felelőssé a tűrhetetlen méreteket öltő, nemcsak az államapparátusban, hanem a rendőrség és az igazságszolgáltatás szféráiban is széleskörűen elterjedt korrupcióért. Az állampolgárok önbecsülését és az ország imázsát is sértő korrupció a közélet csaknem minden területén mindennapos jelenséggé vált.

A kampány másik központi témája az utóbbi 6–8 évben széles rétegeket érintő rohamos és nagymértékű elszegényedés, amely már a középrétegeket is érintette.

A választási kampány idején a politikai diskurzus e térségben hagyományosan populista, nacionalista stílusába új elemek kerültek; szélsőségesen, már-már idegengyűlölően nacionalista, markánsan anti-liberális, esetenként autoriter, a törvények szabta kötöttségeket merő formalizmusnak tartó radikális megnyilvánulások. Cháveznek a kampány idején elmondott beszédei, az ezekben rejlő, időnként egymásnak ellentmondó üzenetek, mind a gazdasági élet szereplői között, mind a középosztály – nagyrészt első-második generációs európai emigráns – körében félelmet ébresztettek, s ennek következtében dollármilliókat menekítettek ki az országból.

Hugo Chávez és csapata modellváltást tervezett, a politikai rendszer teljes átalakítását, alkotmányozó nemzetgyűlés összehívását, a jogrendszer reformját, az állam és a gazdaság viszonyának újjászervezését, – némiképp Tony Blair ihletésű modell – s egy új hatalmi ág létreho-

zását: a „morális hatalomét”. (Ez utóbbi valamiféle széles hatáskörű állami-társadalmi ellenőrzési rendszerként működne, eddig nem pontosan definiált módon, a tervezetben az ombudsman-i hivatalok jogosítványaira emlékeztető elemek vannak.)

A kormányprogram minden területen átfogó változásokat irányoz elő, nem reformokat, hanem egy „új köztársaság” megteremtését. Ez a modellváltás a neoliberalizmus elleni kísérletként is értékelhető. Az elsődleges tennivalók néhány pontban foglalhatók össze: Alkotmányozó Nemzetgyűlés összehívása; a Kongresszus hatalmának, hatáskörének csökkentése, struktúrájának egyszerűsítése; az elnöki jogkör kiszélesítése; az államigazgatás átszervezése, hatékonyságának növelése és „karcsúsítása”; a jogrendszer általános reformja; új hatalmi ág, „a morális hatalom” megteremtése; az olajbevételek feletti nagyobb ellenőrzés; protekcionista kereskedelempolitika; az államadósság átütemezése; a közélet tisztaságának megteremtése; a korrupció megszüntetése; és a szociális juttatások új rendszerének kidolgozása.

A szándék egyértelmű, az intézményrendszer átalakítása, a leváltott politikai elit végleges visszaszorítása, pozícióinak meggyöngyítése, és a mély válságba süllyedt gazdaság kimozdítása a holtpontról.

Az elnököt ebben a törekvésében nemcsak a nagyarányú választási győzelem által legitimált – Venezuelában egyébként is erős – elnöki hatalom segítette, hanem azok a szakemberek és tapasztalt közéleti személyiségek is, akik az előző kormányok működésével, és a mindent átható korrupcióval – változásokat sürgetve – nyíltan szembehelyezkedtek. Mint például a nagy tekintélyű újságíró, televíziós személyiség, az új kormány külügyminisztere, José Vicente Rangel (1987-ben járt Magyarországon neves szobrász feleségével, Anita Avalossal).

Az ejtőernyős ex-alezredes Chávez, már az 1992-es puccskísérlet idején is népszerű volt katonatársai körében, különösen a nacionalista érzelmű fiatalabb tisztek között. Az állampolgárok támogatására, megértésére és türelmére, a szakértők közreműködésére és a hadsereg lojalitására egyaránt szüksége lesz a kormányprogramban jelzett nagyvonalú terveinek a megvalósításához.

Venezuela az utóbbi 40 évben, 1992-ig Latin-Amerika egyik, ha nem „a” legstabilabb pluralista demokráciája volt. A pinochetista diktatúrák idején, a hetvenes évek közepén, mintegy a demokrácia hídfőállásaként nyújtott menedéket az argentin, chilei és uruguay-i – nem csak baloldali – értelmiségieknek, művészeknek és politikai menekülteknek. A tudományos és kulturális közélet nem kis mértékben gazdagodott ezáltal Venezuelában.

Az országban 1958-tól kétpárti – szociáldemokrata (AD), illetve kereszténydemokrata (COPEI) – váltógazdaság volt. Mindkettő az 1958-ban megbuktatott Perez Jiménez diktatúrája elleni harcban szerveződött modern politikai párttá, vezetőik együtt ültek a diktatúra börtöneiben, jól ismerték egymást. A demokrácia védelmére paktumot kötöttek, (Pacto de Punto Fijo, ebben egy harmadik párt is részt vett, az URD, amely nem maradt a politikai élet fontos része a későbbiekben) s a következő 40 évben a két nagy párt eszerint működött. Ez a közös indíttatás az egyik fontos tényezője lett a politikai elit oligarchizálódott réteggé válásának, melynek a '80-as években már jól látható jelei voltak.

A kivételes adottságú, természeti kincsekben, energiaforrásokban, főleg olajban gazdag ország bevételei kiegyensúlyozott, kényelmes kormányzás háttérét biztosították hosszú évtizedekre. A világpiacon egyre drágább olajból széles körű szociális, esetenként populista programok megvalósítására is jutott pénz. Ebben a térségben szokatlanul nagy számú középréteg is kialakult, amelynek jelentős részét alkotják az Európa különböző országaiból a II. világháború után bevándoroltak. (Ezek között szép számmal vannak magyarok; értelmiségiek, művészek, kereskedők.)

Az egész déli kontinensen végigfutó – zömmel konzervatív indíttatású – államosítási hullám nyomán, amely a kiemelkedően fontos természeti erőforrásokra irányult (olaj, réz, ólom, széntrom, ón), a hetvenes évek közepén a venezuelai olajkincs is visszakerült a multinacionális

vállalatoktól az állam tulajdonába. Az olajexport ettől kezdve az állami bevételeknek mintegy 80%-át adta. Emellett eltörpült a vámilletékek, adók és más állami bevételek jelentősége, ezek a területek fokozatosan a korrupció melegágyává váltak. A morális hanyatlásra nemcsak a korrupció széleskörű elterjedése utalt, hanem több más jelenség a mindennapi életben (pl. az a „túlélési stratégia” is, hogy az egyes családokban mindig legyen mind a két párt tagja, s így bármelyik kormány idején érvényesíthetik befolyásukat).

A kiterjedt klientelizmus, az egyes kormányváltások idején már-már az intézményrendszer működőképességét veszélyeztető mértékű személycserék, az állami alkalmazottak nagy száma (néhány tartományban minden 10 alkalmazottból 9!), valamint a '80-as évek elején a nemzeti valutának (Bolivar) már a gazdaság egészét veszélyeztető mértékű árfolyam-támogatása súlyos egyensúlyzavarokra utalt. Ekkor már megkezdődött a külföldi kölcsönök felvétele is. 1983-ban nem lehetett tovább tartani a Bolívar árfolyamát, ez volt az első sokk a „gazdag ország vagyunk” bűvöletében élő lakosság számára. Ekkor lódult meg az infláció, és indult meg az egyes városi rétegek rohamos lecsúszása, elszegényedése.

A hatalmas olajbevételekből nem jutott átfogó terv szerinti gazdaságépítésre, az infrastruktúra kialakítása is elmaradt, az egymást váltó kormányok nem folytatták a megkezdett beruházásokat (ennek jól látható groteszk mementója; a hegyoldalba torkolló alagút, vagy az őserdőbe vezető négysávos autópálya). A rendkívül heterogén technikai színvonalból szigetekként emelkedtek ki a multinacionális vállalatok és az olajipar. Egész gazdasági ágazatok (pl. a mezőgazdaság nagy része) sínylődtek az importtámogatás miatt. Az 1983-tól az évtized végéig alkalmazott restriktív talán csak az agráriumnak kedvezett, a drasztikus import-tilalom, a gazdasági bezárkózás politikája azonban végzetes tévedésnek bizonyult, a venezuelai gazdaság elszakadt a világpiaci trendektől és kihívásoktól, a versenytől elszigetelt ipar stagnált.

Más latin-amerikai országok is bejárták ezt az utat, közigazdaszaik a '80-as éveket ezért nevezik „elvesztegetett évtized”-nek.

A gazdaság mély repedései ellenére az elit és a középrétegek idillje még tartott. Ekkor már jól látszott azonban, hogy a választások csak stílusváltást jelentettek, ugyanazok a politikusok szerepeltek különböző pozíciókban évtizedekig, a pártstruktúrák megmerevedtek, a politikai elit oligarchizálódott. Egy ideig még jól lehetett alkalmazni a kifinomult kormányzási és konfliktuskezelő módszereket, de a demokrácia egyik legfontosabb eleme, az ellenzék ellenőrző szerepe üres formalitássá vált. Az intézményrendszer még működött, bár a korrupció egyre elterjedtebbé és nyíltabbá vált az igazságszolgáltatásban és a rendőrség soraiban is. A közbiztonság hiánya a városi, elsősorban a caracasi lakosságot sújtotta leginkább. A választópolgárok 1989-ben, majd 1993-ban is a „régis szép idők” iránti nosztalgiával szavaztak, a két párt nagy öregeit – Carlos Andrés Pérez-t és Rafael Caldera-t, akik mindketten voltak már elnökök – hívta vissza az ország élére. Mindhiába.

Ekkor még a gazdaság makro-mutatói irigylésre méltóan jók, a növekedés 7% fölött volt. A fővárosban hatalmas luxusépítkezések folytak, irodaházak, csupa márvány szállodák, lakóépületek kerültek az addig szerény, jobbára egy-két emeletes épületek helyére. Egész városrészek képe változott meg néhány év alatt. Annak ellenére, hogy az épületek nagy részét esetenként évekig nem sikerült eladni, az építkezések üteme, a befektetési kedv nem csökkent. A tőke forrása homályban maradt, a kábítószerből származó pénzmosás gyanúja gyakran bukkant fel a sajtóban is. A felszínen a prosperitás képe látszott, miközben ekkor – a '90-es évek elején – a gazdasági szakértők és a politikusok számára is nyilvánvaló volt, hogy a csökkenő olajbevételek mellett az óriási közkiadások és az ártámogatás politikája – beleértve a benzinét is, amelynek literje olcsóbb volt, mint az ivóvíz – nem folytatható. Carlos Andrés Pérez elnök előkészítetlen neoliberális intézkedéseire heves, véres összetűzésekbe torkolló utcai tüntetés volt a válasz. A politika elbizonytalanodott, egyik hagyományos pártnak sem volt stratégiája az új helyzetre, erőfeszítéseik a régi helyzet fenntartására irányultak, a társadalomtudósok jelzéseit az egyre mélyülő válságról figyelmen kívül hagyták. Azonban a venezuelaiak több-

ségének értékrendjében igen mélyen gyökerezik a demokrácia, ezt 1992-ben Chávez és katonatársai puccskísérlete világosan megmutatta. A televíziós felhívások ellenére, az emberek nem csatlakoztak a felkelőkhöz, ezért a hatalomátvételi kísérlet órák alatt megbukott.

A bankrendszer megroppanása, a 10 milliárd dollárba kerülő támogatás (a GDP csaknem 16%-a) csak súlyosbította az áttekinthetetlen helyzetet.

Az ebben az országban soha nem tapasztalt mértékű elszegényedés az évtized végén már a középrétegeket is érintette, de a legsúlyosabbá a városi szegénység helyzete vált, míg 1980-ban 18% volt, a „kritikus szegénység” nyomor szintjén élőinek aránya, addig a kilencvenes évek végére ez már 41%-ra nőtt.

Napjainkban a 22 milliós lakosság közel 80%-a él a szegénység szintjén, 1979-től a reálbérek csökkenése 67%! A fővárost, Caracas-t körül ölelő nyomornegyedek mintegy 2 milliós lakosságának állandó utánpótlása részben a vidékről felvándorló munkát keresők népes tábora, másrészt a magas népszaporulat. (A népesség csaknem fele 18 év alatti!) Innen nincs kitörési lehetőség, a nyomorúságos viskók – rancho-k – világa fogva tart. A születéskor várható élettartam az utóbbi hat évben ezeken a területeken mintegy 5 évvel csökkent.

Elterjedt a „megélhetési bűnözés”, a közbiztonság hiánya elképesztő méreteket öltött, különösen a fővárosban. A különböző feladatokra létrehozott új és új rendőri alakulatok, akciócsoportok bevetése sem segített, ezek egymás közötti presztízsharca inkább csak rontott a helyzeten.

A kormányzás koncepciótlansága, sodródása, az államigazgatás szinte tapintható széttűllése, funkciózavarai, a hagyományos pártok teljes tekintélyvesztése, és a széles körű korrupció, a morális hanyatlás aláásta a demokrácia alapintézményeit és veszélyeztette legitimitását.

A hitelüket vesztett hagyományos pártokkal szembeni széles körű elégedetlenséget már a választások előtt jól jelezte, hogy 40 év után először, nem tudtak elnökjelöltet állítani. Az a független elnökjelölt, – Iréne Sáez, a valahai miss Univerzum, polgármesterként sikeres politikus – aki elfogadta az egyik nagy párt (COPEI) támogatását, keserűen bánhatta, mert ezt követően hívei elpártoltak tőle, végül csak 3%-ot kapott a választáson.

A vidéki tanító szülőktől származó Chávez egy katonai akadémián politikai tudományokból írta a szakdolgozatát, és szenvedélyesen érdeklődött a történelmi témák iránt.

Gabriel García Márquez egy interjúban így jellemzi: „beszélgetésünk első perceiben meggyőződhettem arról, hogy milyen tehetséges elbeszélő, a venezuelai népi kultúra legjobb hagyományait szívta magába, kitűnő szónok és a memóriája rendkívüli. Ahogy az életéről mesélt, egy olyan személyiséget fedezhettem fel benne, amely semmiben sem hasonlított arra a marcona despotára, akit a médiából ismerhettünk. Az egy másik Chávez. Vajon melyik az igazi?” Az új elnök népszerűsége abból is fakad, hogy a szegénység szintjére lecsúszott rétegek közülük valónak érzik, aki ismeri a gondjaikat, az ő nyelvükön beszél és azonos értékrendet követ. Ez a széleskörű támogatás csak addig marad fenn, amíg Cháveznek sikerül a választóit meggyőzni, hogy kormánya intézkedései nem túl hosszú idő alatt javítanak a helyzeten, másrészt amennyiben a diktatórikus katona fantomképét sikerül eloszlatnia.

Az elnökre rendkívüli nyomás nehezedik, hogy rövid időn belül érzékelhetőek legyenek a változások. Változó világpiaci olajárak mellett kell megállítania a gazdaság romlását, s ennek eredményeitől függ majd, hogy a politikai intézményrendszer átalakításakor a régi politikai elitnek mekkora hatalma marad. Hatalmi harc kezdődött az elnök és a képviselők között az Alkotmányozó Nemzetgyűlés összehívásának törvényi feltételei körül. Chávez ebben a vitában sajátosan értelmezi elnöki jogkörét, mintha szerepzavarban lenne, – ki is ő, felkelő katona vagy legitim elnök? – amikor a kongresszus ellen utára akarta hívni a választóit a szegénynegyedekből. Erre nem került sor, ám az elnök szükségét érezte, hogy a politikai rendszer átalakításának minden fordulópontján népszavazással erősítse meg döntését, amely minden esetben döntő többséggel támogatta Chávezet. A Kongresszust feloszlatta, megalakult az Alkotmányozó Nemzetgyűlés, amelynek feladata az új alkotmány megszüvegezésén kívül bizo-

nyos korlátozott törvényhozói jogkörök ellátása is, mandátuma lejártáig.(2000. jan. 31.) Chávez elnök menesztette a Legfelsőbb Bíróság és a Számvevőszék elnökét is. A Kongresszus feloszlásával a régi politikai elitet megfosztotta attól az intézményes lehetőségtől, hogy ellenzéki véleményét kifejtse, erre ebben az időszakban gyakorlatilag csak a média adott lehetőséget.

Míg az intézményrendszer átalakítása az eredeti tervek szerint haladt az elnöki periódus első évében, addig a gazdaság működési zavarai egyre súlyosabbak lettek. A recesszió 7,2%-os, ez a legrosszabb érték az utóbbi tíz esztendő alatt. Nyilvánvalóvá vált, hogy a gazdaság élénkítésére nincsenek pontos elképzelések, a kiforratlan gazdaságpolitika, a bizalom hiánya az elnök és a gazdaság aktorai között csak elmélyítette a válságot. Ehhez járultak még Chávez elnök radikális, verbális kalandjai, amelyek félelmet keltettek immár az alsó középosztály körében is.

A kis- és közepes vállalatok tömegesen zártak be, több mint ezer cég ment csődbe. A nagyvállalatok közül is sok csökkentette, vagy szüneteltette a termelést, (csak állagmegőrző karbantartást folytatnak) a tőkeerős tulajdonosok kivárnak. 1999-ben 600 ezer embert bocsátottak el, a vásárlóerő rohamosan csökkent (csak az alapvető élelmiszerek forgalma 12%-kal esett vissza).

Becslések szerint Chávez elnök beiktatásától, 1999 februárjától az év végéig 4 milliárd dollárt vontak ki az országból. Hozzá kell tenni, hogy az olajár váratlan szárnyalása miatt csaknem ennyi folyt be az államkasszába az év végére. (Ebből az összegből bizonyára jutott volna életszínvonal javító intézkedésekre is. Ez azonban a decemberi sárlavina katasztrófa miatt nem lehetséges, csak a közüzemi hálózat újjáépítése is sokszorosan meghaladja ezt az összeget.)

1999-ben a legalacsonyabb inflációs mutató is 20% fölött volt. Ilyen körülmények között nem meglepő, hogy a venezuelai gazdaság a külföldi tőke számára most nem vonzó.

Az Alkotmányozó Nemzetgyűlés néhány hónap alatt megfogalmazta az új alkotmány szövegét, amelyről 1999. december 15-én szavaztak a venezuelaiak. A választásra jogosultak 46%-a adta le voksát, (hozzávetőlegesen 4,8 millió) ebből 72% volt az igen.

Az új alaptörvény – az eredeti szándék szerint, ahogy már Chávez választási programjában is szerepelt – a politikai struktúra átalakítását tartalmazza, az ország nevének megváltoztatásával együtt, amely República Bolivariana de Venezuela-ra változik.

Az Alkotmányozó Nemzetgyűlés mandátumának lejártá és az új Kongresszus megválasztásának dátuma közötti időszakra (2000. május vége) létrehoztak egy „kis Kongresszust”, (Congresillo) amely ideiglenes, átmeneti törvényhozó testületként működik, s legfőbb feladata a választások kiírása. Ez a testület 21 tagú: 11-en az Alkotmányozó Nemzetgyűlésnek is tagjai voltak, 10-en pedig különböző civil szervezetek képviselői.

Venezuelában nagy hagyományai vannak az önszerveződés különböző formáinak, az egyik legerősebb szervezet, amely szinte minden településen megtalálható; az ún. „szomszédok egyesülete” (Asociación de Vecinos). Ezek eredetileg a legszűkebb lakóhelyi környezettel (utca, tér, esetleg városrész) kapcsolatos feladatokra szerveződtek, fokozatosan bővült a működési területük, képviselőik részt vesznek a helyi közigazgatásban, tagjaik tudatos környezetvédelmi aktivisták. Az állami intézmények széttűlése, hatékonyságuk hiánya miatt e szervezetek olyan feladatokat is átvettek, amelyek az államigazgatás jogkörébe tartoznának. Ilyen, pl. az, hogy az utóbbi tíz évben riasztóan megnövekedett bűnözéssel szemben sok helyen megszervezték saját biztonsági rendszerüket, ezekbe az utcákba, vagy városrészekbe, pl. csak sorompókon keresztül, és az odatartozást igazoló matricákkal lehet behajtani.

Az Alkotmányozó Nemzetgyűlés – nagy felháborodást keltően – nem megválasztotta, hanem kinevezte a választási bizottságot, később elismerve, hogy ez hiba volt. Kinevezte a Legfőbb Ügyészt, a Számvevőszék elnökét és az ombudsmant, – ez utóbbi új intézmény vezetője Venezuelában. A bírói hatalom eddigi csúcsszervei helyett 1 éves időtartamra létrehozott egy bizottságot, amelyet majd felvált az új Legfelsőbb Bíróság. A venezuelai jogrendszer átalakí-

tása már régóta napirenden volt. Az anakronisztikus jogrendszer a részleges reformok és kiegészítések nyomán kusza és áttekinthetetlen lett, ami tág teret nyitott a különböző jogértelmezéseknek, és a korrupciónak.

Az új alkotmány jelentősen kibővíti az eddig is erős elnöki jogkört, a hatéves elnöki periódus után közvetlenül újra választható, vagyis a jelenlegi elnök a tavaszi választások után, akár 12 évig maradhat az ország élén, az egy éves „csonka periódust” nem számolva.

A Szenátus intézménye megszűnik, a kétkamarás parlament helyett egykamarás lesz.

A decentralizáció végrehajtására új testület áll fel; „A Kormány Szövetségi Tanácsa”, amelynek a vezetője az alelnök, (ez új tisztség) tagjai a miniszterek, a kormányzók, tartományonként egy polgármester, valamint a civil szervezetek képviselői. A Tanács feladata lesz megtalálni az egyensúlyt a decentralizáció és a kormányozhatóság között, valamint a gyengébben fejlett tartományok és az erők között.

Új intézmény a „Népvédelmi Hivatal”, amely valójában az ombudsman hivatala, némileg szélesebb jogkörrel.

Az új alkotmány visszaadja az indián közösségek tulajdonába az általuk lakott területeket; bizonyos feltételek esetén elismeri a kettős állampolgárságot, és választói jogot ad a katonáknak is.

A decemberben elfogadott alkotmány szövegéhez már januárban módosító javaslatokat, kiegészítéseket nyújtottak be olyan politikusok is, akik az új alaptörvény megfogalmazásában is részt vettek. Az új alkotmányról minden fórumon aggodalmak, kritikák, javaslatok fogalmazódtak meg.

A leggyakoribb és legáltalánosabb kritika az új intézmények felállításával és működésével kapcsolatos. Itt elsősorban a Kormány Szövetségi Tanácsa működőképességét kérdőjelezték meg a bírálók. A jogrendszer régóta tervezett átalakításának kérdései, az újonnan létrehozott, vagy átalakított intézmények körüli disputák, most elsősorban szakmai körökben folynak.

A leghevesebb vitákat az elnöki jogkör kiszélesítése okozta, még a nemzetközi sajtó is „csaknem diktatoriális”, vagy „majdnem abszolút hatalom”-nak nevezi az új alkotmányban megfogalmazott jogkört. Az elnök azzal védekezik, erre azért van szüksége, hogy véghezvigye és megszilárdítsa a modellváltást az országban. Az ellenzék viszont Chávez diktatórikus hajlamának megtestesülését látja az eddig is erős elnöki hatalom kiszélesítésében. S ez nemcsak a politikai ellenzék aggodalma, ezt a véleményt osztja az értelmiség egy része, a gazdasági élet szereplőinek zöme, a középosztálybeliek többsége, a sajtó nagy része és a katolikus egyház is. Az új alkotmány növeli az állam szerepét a gazdaságban, ez is súlyos érv az új alkotmány ellenzői részéről, az erőteljes centralizációs törekvések miatt is sokan fogalmazták meg aggodalmaikat. Jól látható szándék az egypárti politikai struktúra kialakítása, amely nyugtalansággal tölti el a pluralista demokráciában felnőtt állampolgárokat.

A hivatásos katonák szavazati joga miatt a hadseregen belüli politikai csoportosulásoktól sokan tartanak, még többen azonban attól, hogy a jövőben a hadsereg, mint politikai aktor szerepelhet. Az aggodalom nem alaptalan, Chávez kormányzásának első évében erre több kísérlet történt, különböző hivatalok élére katonákat neveztek ki.

A kormány első évéről, és az új alkotmány egyes pontjairól 2000 januárjában tízezres mintán kérdőíves közvéleménykutatást szervezett a legnagyobb caracasi napilap (El Nacional) és egy cég (Datalist). A kormány politikáját, a gazdaságot, és az intézkedések szociális hatását értékelték a megkérdezettek egy háromfokozatú táblán.

	Politika	Gazdaság	Szociális intézkedések
Jó:	34,4%	12,1%	22,1%
Közepes:	21,9%	16,6%	22,8%
Rossz:	43,7%	71,3%	55,0%

Az adatokból jól látható, hogy azokon a területeken, ahol a lakosság elvárásai a legnagyobbak és legsürgetőbbek voltak, nem történt áttörés, ez azt is jelenti, hogy a Chávez vezette kormány számára ez lesz a közeljövő legnagyobb kihívása. A belpolitikában végrehajtott változásokkal kapcsolatos vélemények a vártnál sokkal szórtaabb adatokat mutatnak, ebben nyilván az is közrejátszik, hogy ebben az időszakban rendkívül sok olyan intézkedés történt (a Kongresszus feloszlata, magas közbizalmi méltóságok leváltása, átmeneti intézmények felállítása, stb.), amelyek körül heves csatározások, nyilatkozatháborúk zajlottak, s a folyamat megítélésében a választók részéről döntően az érzelmi, indulati elem dominált.

Venezuela polgárainak az új alkotmány értelmében (2000. május 28-án) meg kell választaniuk: új köztársasági elnöküket – nincs kétség, hogy Chávez lesz; a Kongresszus tagjait (389); a tartományok (itt államoknak hívják) kormányzóit (23); a polgármestereket (333); a helyi önkormányzatok vezetőit és testületi tagjait, vagyis az államigazgatás minden választható posztján szavazni kell a jelöltekre. Ezúttal a „mega-választáson” mintegy 5000 tisztségviselőt választanak meg, a jelöltek száma becslések szerint 150-200.000 is lehet, a pártok és mozgalmak választási szövetségeitől függően. Az állami adminisztráció az új rend szerint összességében, mintegy 50%-kal lesz „karcsúbb”, mint eddig.

A választások nyomán teljesen átalakul az ország politikai struktúrája, arculata. Ez a legnagyobb horderejű változás 1958 – Pérez Jiménezt diktátor bukása – óta ebben az országban. Az új politikai- és intézményrendszer felállítása és működése az átalakulás legfontosabb, egyben legizgalmasabb kérdése.

A régi politikai elit hídfőállásai megszűnnek, egyénileg bekerülhetnek ugyan a parlamentbe vagy egyéb tisztségekbe, de a döntések már nem az ő érdekeik szerint születnek többé.

Sikerül-e a modellváltás Venezuelában, működőképes lesz-e? A tét egy 22 milliós latin-amerikai nemzet jövője, a tanulság azonban valamennyiünké.

Budapest, 2002.

Irodalom

Fuenmayor, Marlyn y Vaivads, Henry: La hipótesis de Desalineamiento y las Elecciones de 1993. Maracaibo, Mimeo, 1995. 149-171.p.

Maingot, Anthony: Nuevos rumbos para America Latina. Miami, F.I.U. University, 1999.

Mazarr, Michael J.: Tendencias globales. Ciudad México, Siglo XXI. 2000.

Molina V. José E. y Pérez B. Carmen: El comportamiento electoral en Venezuela (1946-1993). Cuestiones Políticas. 1996.(17.) 25-61.p.

Oppenheimer, Andrés: America Latina en el siglo XXI.: territorio de autocratas. Miami, F.I.U. University, 2000.

Pereira Almas, Valia: Liderazgos personales y crisis de los partidos políticos en la actualidad latinoamericana. Cuestiones Políticas, 1996.(17.) 103-124.p.

Salamanca, L.: Venezuela. Crisis del rentismo. Nueva Sociedad, 1994. 131. 10-19.p.

Sonntag, Heinz: La transformación del estado latinoamericano. Nueva Sociedad, 1999. 147. 72-94.p.

Sonntag, Heinz: Estado y desarrollo socio político en Venezuela. Cuadernos del Cendes, 1998. 4.13-66.p.

MERRE TART VENEZUELA?

A kérdést ebben a pillanatban nehéz megválaszolni. A 2004. augusztus 15-i referendum – Chávez elnök visszahívásáról – jelentősége nemcsak abban rejlik, hogy ki nyert és ki veszett, hanem abban is, hogy az eredményekben milyen társadalmi valóság tükröződik. A választás pillanatfelvételéből több tény mindenesetre megállapítható:

A többség továbbra is támogatja az elnököt, s ez a többség zömében a szegény rétegekből jön, amelyek ma az ország lakosságának mintegy 85%-át teszik ki.

Az ellenzék is jelentős erőket tömörít (40% körül).

A szavazati arányból jól látható, hogy nem csak a városi, főleg fővárosi középosztály alkotja az ellenzék bázisát.

Hívei számát egyik politikai erő sem tudta lényeges mértékben növelni.

A pártok eljelentéktelenedtek, politikai mozgalmak alakultak mindkét oldalon.

Az országra továbbra is jellemző a megosztottság, a polarizáció.

A megosztottság már nem kizárólag a gazdasági törésvonalak, hanem a politika mentén is húzódik.

Az országban eddig ismeretlen érzelmi, indulati elemek fokozzák a szembenállást, ez a jelenség 1998 előtt ismeretlen volt a közéletben.

Mindkét oldalon radikális csoportok tűntek fel.

Referendum

Az új venezuelai alkotmány szerint az elnök visszahívható a ciklus félidejében, ha a szavazásra jogosultak 20%-a írásban kéri a referendum kiírását. Chávez kormánya ezt minden eszközzel megpróbálta megghiúsítani, végül jelentős nemzetközi nyomás eredményeképpen 2004. augusztus 15-én megtartották a szavazást, amelyen a résztvevők többsége úgy döntött, hogy az elnök kitöltheti a teljes – hat évre szóló – kormányzati ciklust.

A kormány oldal

Chávez megerősödve folytathatja tehát bolívari forradalmát, intézkedéseire a tartósan magas olaj árak megfelelő alapot szolgáltatnak. A kormányt laza pártszövetség támogatja, azonban valódi társadalmi bázisa a nyomornegyedek népe és a vidéki paraszti tömegek. Az elnök népszerűségének és tömegtámogatásának titka, hogy azokat az embereket szólította meg, akikkel eddig senki nem törődött. De nemcsak megszólította őket, hanem az ő nyelvükön beszél, és az ő problémáikat állítja középpontba, ezért is érzik közülük valónak és így fogadják el. Anyagi támogatást kapnak és olyan szolgáltatásokat, amelyek léteztek ugyan eddig is, de hozzájuk csak részben vagy egyáltalán nem jutottak el. Ezek a tömegek úgy érzik, hogy Chávez nélkül senki nem törődne velük, éppoly marginalizáltak maradnának, mint azelőtt. Ezért is azonosulnak a bolívari forradalommal, mert meg vannak győződve arról, hogy az róluk szól. S úgy tűnik ez hosszabb távú kapocs mint ahogy azt az ellenzék gondolta kezdetben. A hatalommal

való azonosulás a szegény tömegek részegítően új élménye, amely szoros kötelék Chávez és választói között.

Az ellenzék

Az ellenzék valójában a kormánnyal szembenálló erők konglomerátuma, összetartó ereje a chávezi hatalom elutasítása. Nem tudott megszabadulni a régi pártok árnyékától és politikai figuráitól, elképzeléseiben és diskurzusaiban megosztott, éléről változatlanul hiányzik egy karizmatikus vezető, ez ebben a politikai kultúrában nélkülözhetetlen. Az ellenzéki harc kohéziós ereje egyben tartja ugyan a bázisukat, azonban nem tudnak megfogalmazni olyan hívó szavakat, amellyel bővíthetnék támogatóik körét. A negyven évig tartó kétpárti, sok elemében korrupt politikai rendszer hosszú árnyéka vetül a többség szemében azokra a politikusokra, akik a középosztályból valók, és politikai diskurzusuk nem az egyszerű emberek nyelvén szól. Venezuelában az utóbbi négy évtized alatt vajmi kevés történt a szegények érdekében, a demokratikus jogok mindenkire vonatkoztak, de a nyomornegyedek lakói, vagy akár a szegényebb rétegekhez tartozók esélyegyenlősége érdekében nem hoztak átfogó, következetes intézkedéseket. Ebben az országban túl hosszú ideig tartották természetesnek – a gazdagok és a szegények is – a nagy társadalmi különbségeket. A választási kampányok populista szövegeiben mindig megjelent ugyan a szegények megsegítésének kérdése, de a tettek inkább csak alkalmoszerű adományozásra korlátozódtak.

Készültek ugyan különböző projektek is, de ezek politikai akarat és társadalmi nyomás híján nem valósultak meg. Csak a kommunista és baloldali pártok tartották napirenden a szegénység kérdését, de az ő szavuk nem jutott el a többnyire vidékről származó városi nyomornegyedek lakóihoz. A kormány intézkedéseivel, az esetenként nagyon is vitatható törvényekkel szemben az ellenzék nem alternatívákat mutat fel, hanem csak elutasítást fogalmaz meg, illetve tiltakozik. Nem érzékelhető, hogy milyen lenne az a venezuelai társadalom, amelynek megvalósítására törekszik.

Valójában tehát hiányzik egy olyan társadalmi program, amely markánsan meghatározza a régi kétpárti politikától való különbségüket, a chávezzel szembeni alternatívát, és ugyanakkor világos jövőképet ad az egész társadalom számára. Konkrét programok mentén alkalmi szövetségeket lehetne kötni, ami elősegíthetné hálózatok kialakítását, s az ellenzék nagyobb társadalmi beágyazódását. Távlati politikai hozadéka az lenne, hogy oldódna a két politikai blokk merev elkülönülése és az ellenzéki vélemény, tervek és projektek szélesebb körben terjednének. A politikai diskurzus a megoldások körül folyhatna nem a túlfűtött, túlgerjesztett egymásnak feszülő indulatok mentén.

Kirajzolódni látszik egy új fiatal politikus generáció, amely a közigazgatás szakképzett, gyakorlatot szerzett választott helyi képviselői körül tömörül, s a hatalom elleni politikai harcokban már tapasztalatot is szerzett. Vezetőik perbe fogása nagy valószínűséggel politikai hiba volt a kormány részéről, mert ezáltal nevük országosan ismertté vált, közülük emelkedhet ki az a vezető egyéniség, aki a következő választásokon Chávez esélyes ellenfele lehet.

Latin-Amerika

Latin-Amerika XX. századi története során bebizonyosodott, hogy sem a hagyományos gazdaság, sem a populista kísérletek, sem a szocialista modell, sem a neoliberais gazdasági intézkedések, sem a regionális integrációk tétova próbálkozásai, de a gazdaság megreformálására szerveződött katonai puccsok sem tudták tartósan megoldani a térségre jellemző problémákat, amelyek közül a legsúlyosabb a szegénység, a gazdagok és a nyomorgók közötti szakadékszerű különbség. S ez a különbség drámai; például a szegények várható életkora a bangladesi érték, míg a gazdagoké a nyugat-európai. A jelenlegi körülmények között remény sincs

arra, hogy ezt a tömeget az oktatás és a munkaerőpiac akár csak kis részben integrálni lenne képes. A nyomorgók egy részét már semmi más nem érdekli, csak a napi túlélés, őket a politika már nem szólítja meg, azonban e kontinensen hatalmas szegény tömegek válhatnak bármilyen manipuláció áldozatává.

A globalizáció kihívásaira milyen válasz adható Latin-Amerikában? Úgy tűnik, a század-, illetve az ezredforduló küszöbén Latin-Amerika válaszüthöz érkezett.

Dél-Amerikában általában a neoliberais intézkedések miatt összeroppant társadalmi struktúrák következtében erősödtek meg hirtelen az új társadalmi és emancipációs (indián) mozgalmak. Hatalmas tömegek marginalizálódtak, és a középosztály alsó rétegei gyors ütemben süllyedtek a szegénység szintjére. Az elégedetlenség kifejezésére nemcsak a sztrájkot alkalmazzák, hanem például az intézményi központok teljes elszigetelését útlezárásokkal és egyre többször az önbíráskodást, ami riasztó jele az állami intézményrendszer ziláltságának.

Ugyanakkor a hagyományos baloldali, zömében szociáldemokrata pártok megőrizték szervezeteiket és a választóiknak vonzó alternatívát jelentve győztek az utóbbi néhány évben a dél-amerikai országokban – mintegy „baloldali tengelyt” alkotva – Patagóniától a Karib-tengerig. Argentínában, Brazíliában, Venezuelában s legutóbb Uruguayban is a szociáldemokraták győztek és Chilében is ez az erő alkothatott kormányt.

Chávez

Venezuelában nem ez történt, itt a kormány 1989-ben be sem vezethette a meghirdetett neoliberais megszorító intézkedéseket, válaszul hatalmas tömegek tódultak az utcákra, a tüntetés napokig tartó, áldozatokat követelő véres zavargássá fajult a város központjában. Az 1958 óta Latin-Amerika-szerte demokratikus mintaállamnak tekintett ország lakói számára megrázó élmény volt szembesülni azzal, hogy a társadalom széles rétegeinek elszegényedése ilyen mértékben robbanásveszélyes.

1992-ben Chávez puccskísérlete kellő támogatás hiányában elbukott, azonban a hagyományos pártok ereje, hitele erodálódott, széttűllött, társadalmi bázisa a töredékére olvadt. 1998-ban már a változásokat feltétlenül szükségesnek tartó középosztálybeliek is tömegesen órá szavaztak. Chávez bolívari forradalmat hirdetett, mindmáig nem lehet pontosan definiálni, hogy ez valójában mit is jelent túl azon, hogy baloldali populista üzenete van, sok hasonlóságot mutat a peronizmussal is, különösen az utóbbi fél év intézkedési terveit illetően. Valójában nincs határozott ideológiája, hacsak a kapitalizmus elleni szólásokat vagy a hazafias nacionalizmust és a szegényekkel való szolidaritást nem tekintjük annak. Ez utóbbit meggyőzően hitelesíti hívei számára, hogy ő is szegény családból származik. A hatalmat autoriter módon értelmezi, mint ahogy az egyébként széles elnöki jogkört is. Stílusában régi paternalista „caudillo” (népvezér) mintákat követ. Az ellenzék elleni harcban támaszkodik a tüntetésekről ismert „bolívari körökre” – a helyi ellenzéki sajtó szerint felfegyverzett csoportokra.

A chávez politikai homlokterében a szegénység kérdése áll, s valóban ez a mai venezuelai társadalom alapkérdése, ennek megoldása, enyhítése nélkül sem közép, sem hosszú távon nem működhet jól a demokrácia. A szegénység kezelésének kérdése ciklusokon átívelő program, amelyben kormánynak és ellenzéknek meg kell találnia az együttműködés útját.

Mindez azonban nem ad magyarázatot arra, hogyan őrizhette meg támogatottságát. Ehhez egy kicsit jobban kell ismernünk azt a társadalmat, ahol ezek a változások zajlanak.

A venezél társadalom

A venezélai elit és a társadalom is tipikus terméke az olajbevételekből éló eltorzult államnak. A kormány ellenőrizetlenül rendelkezik hatalmas bevételekkel, – különösen azokban az időszakokban, amikor az olaj ára felszökik – amelyek semmilyen formában nem kötődnek teljesítményhez, hatékonysághoz és gazdasági versenyhez vagy az egyének tudásához, felkészültségéhez. Az állam nem az adókat osztja el, ezek elhanyagolhatók, a befizetés alól egyébként is könnyű kibújni, ebben a rendszerben a kormány beszámolási, elszámolási kötelezettsége lényegében formalitás.

Az olaj Venezuela számára a bevételek kiapadhatatlan forrása, amely a negyvenes-ötvenes években a rurális ország gyors modernizációjának motorja volt. Gyorsan kiderült azonban, hogy az olaj nem csupán áldás; a könnyen jött gazdagság kedvezett a klientizmus kialakulásának, egy zömében parazita elit megerősödésének, elsorvasztotta a versenyt és eltorzította a versengő politikai pártok demokratikus intézményrendszerét. A klientúra-építés miatt hatalmasra duzzadt állami adminisztráció szakszerűtlenné és a korrupció legfőbb melegágyává vált. Az állam a legfőbb gazdasági aktor, ugyanakkor gazdaságpolitikájával, különböző ágazatok fejlesztésével képes előnyös helyzetbe hozni egyes csoportokat, s teheti ezt azért, mert a gazdaságban jelen van egy szereplő, amely elviseli a hátrányokat és a veszteségeket: s ez maga az állam. Az a tény, hogy az állam volt a társadalom modernizációjának elindítója azzal a következménnyel járt, hogy a társadalom függő és „kitartott” helyzetbe került az autonóm állammal szemben, amely gazdasági erejét tekintve erősebb, mint az egész társadalom. A civil szervezetek ezért nem jelenthettek valódi ellensúlyt az állam túlhatalmával szemben.

Az ország napjainkra sem tudott ebből az ördögi körből kikerülni. A gazdaság alapvető problémája, hogy az olajból származó jövedelmet csak igen kis mértékben fordították – és ez ma is így van – termelő beruházásokra és munkahely-teremtésre.

Egyes politológusok szerint ez a gyakorlat nem változott; csak új kedvezményezettek kerültek a régiék helyébe. Új klientúra alakult, s ennek a hadsereg tisztika kara a korábbinál sokkal szélesebb mértékben lett része, különösen a Chávez elleni 2002-es puccskísérlet után.

Új elem, hogy a kedvezményezettek körébe kerültek a szegény rétegek is. Ez igazságosabbá tette ugyan az elosztást, de az állam olaj-járadékból éló karakterén nem változtatott. S ez az összes következményével továbbra is erősíti a „járadékból” éló állam torzulásait.

Mások szerint Chávez modellváltást hajtott végre, a neoliberális kapitalizmussal szemben álló értékrend szerint alakította át az intézményrendszert, és változtatta meg a kedvezményezettek körét.

1998 óta az intézményi reformok sorozatát hajtották végre Venezuelában: 1999-ben összehívták az Alkotmányozó Nemzetgyűlést, elfogadták az új alkotmányt, ezt követte a Kongresszus, a Legfelsőbb Bíróság, a Nemzeti Választási Bizottság reformja. Továbbá a tervben szerepelt az elnöki jogkör kiszélesítése; az államigazgatás átszervezése, hatékonyságának növelése és „karcsúsítása”; a jogrendszer általános reformja; új hatalmi ág, „a morális hatalom” megteremtése; az olajbevételek feletti nagyobb ellenőrzés; protekcionista kereskedelempolitika; az államadósság átütetése; a közélet tisztaságának megteremtése; a korrupció megszüntetése; és a szociális juttatások új rendszerének kidolgozása.

A szándék egyértelmű, az intézményrendszer átalakítása, a leváltott politikai elit végleges visszaszorítása, pozícióinak meggyöngítése, és a mély válságba süllyedt gazdaság kimozdítása a holtpontról.

A leghevesebb vitákat az elnöki jogkör kiszélesítése okozta, még a nemzetközi sajtó is „csaknem diktatórikus”, vagy „majdnem abszolút hatalom”-nak nevezi az új alkotmányban megfogalmazott jogkört. Az elnök szerint erre azért van szüksége, hogy véghezvigye és megszilárdítsa a modellváltást az országban. Az új alkotmány növeli az állam szerepét a gazdaságban, erőteljes centralizációs törekvések jellemzik. Jól látható szándék az egypárti politikai struktú-

ra kialakítása. A kormányerők törekvése a gazdaság és a társadalom feletti mind nagyobb kontroll megszerzésére mind nyilvánvalóbb.

A gazdaság átalakítására megfogalmazott alapelvek félelmet keltettek, s tömegével zártak be kis- és közepes vállalatok, tulajdonosaik javarészt elhagyták az országot, hatalmas pénzüsszegeket vittek ki, és elmaradtak a külföldi befektetők is. Úgy tűnik a gazdaság átalakítása a modellváltás legkevésbé sikeres része.

Az 1999-től 2003-ig terjedő időszakban az államháztartás hiánya a GDP 5,7 százalékáról 17%-ra nőtt, abban az időszakban, amikor az olajból származó állami bevételek minden évben jelentősen meghaladták a költségvetés alapjául szolgáló értéket, különösen az elmúlt két évben (2003–2004). A külső adósságállomány nem csökkent.

A kormány a dollár szabad átváltását megszüntető rendelkezése óta hatósági jogkörben engedélyezi az amerikai valuta vásárlását a különböző importőr cégeknek, illetve azoknak, amelyeknek a működésükhöz külföldi nyersanyagra van szükség. Ezzel a „kézi vezérléssel” korlátozni akarta a pénz kiáramlását, illetve a megtakarítások dollárba menekülését. Azonban ezzel kivonta a bolívár¹⁸ árfolyamát a piac szabályozása alól, és bizonyos tekintetben magát a gazdaságot is, az inflációs mutatók nem mutatnak valós értéket. A dollár árfolyamához szorosan kötődő nemzeti valuta értéke gyakorlatilag államilag rögzítetté vált.

Az intézkedés hatására a gazdasági befektetések volumene nem nőtt, s a kisebb cégek megszűnésének üteme nem csökkent. A gazdaság élénkítését szolgálhatja azonban – elsősorban új munkahelyeket létesít – az a két nagyszabású program, amelyre 2004-ben hirdettek nemzeti pályázatot: a szociális lakásépítés – több ezer alacsony komfort fokozatú otthon teremtésére – és a vasúthálózat fejlesztése.¹⁹

Az egyes ágazatokban pangás mutatkozik. A munkanélküliség érzékelhetően nőtt. Megkérdőjelezi a valutakontroll hatékonyságát azok az adatok, amelyek Florida (USA) állam 2004-es gazdasági jelentéséből olvashatók ki. 300 ezer venezuelai utast regisztráltak eddig, s az ebből származó bevételek, csak a '80-as évek olaj-boomjához hasonlíthatók, az ingatlanbefektetéseken kívül mintegy egy milliárd dollárt költöttek, vagy hagytak letétként a bankokban venezuelaiak. Az elnök antikapitalista politikája paradoxonaként, Dél-Florida vált a chávez-i gazdaságpolitika legfőbb haszonélvezőjévé, a venezuelai külkereskedelem 70%-át bonyolítják itteni cégeken keresztül. Az áttelepülők között igen nagy számban vannak kisebb nagyobb cégek tulajdonosai, ez kiderül abból, hogy a helyi gazdasági kamara venezuelai tagjainak száma az utóbbi két évben megduplázódott, a véglegesen letelepedők száma 2002 óta 95 ezerre rúg.

Chávez kormánya 2004-ben felgyorsította a bolívári forradalom megvalósításával kapcsolatos elképzeléseit. Az ellenzék és sok külföldi politikai elemző azzal vádolja az elnököt, hogy túl szoros kapcsolatokat ápol Kubával, és ottani mintákat követ. Ez a latin-amerikai szegény tömegek számára valójában pozitív példa, hisz a kubai szociál- és oktatáspolitika eredményeit ebben a régióban csak a szélsőségesen Kuba-ellenes erők tagadják.

Különböző programokat indítottak el, amelyeket misszióknak neveznek. Ezek a leglátványosabbak az oktatás és az egészségügy területén.

¹⁸ A bolívár Venezuela nemzeti valutája; 1\$=2500 Bolívár. (2001 végén: 1\$=600 Bolívár volt!)

¹⁹ A hatalmas kiterjedésű országban még a sűrűbben lakott területeken is csak néhány vasútvonal van, a személy- és teherszállítás közúton és légi úton történik. Mindössze négy-öt száz kilométeres az autópálya hálózat.

Az oktatás

Sok európai országot is megelőzve Venezuelában 1870-ben vezették be az általános, kötelező és ingyenes elemi iskolai oktatást (hat osztály), majd 1885-ben az ingyenességet kiterjesztették a közép- és felsőoktatási szintre is. Az analfabetizmus kis mértékű – 6% körüli (az indián lakosságot is beleértve) – bár növekvő tendenciát mutat. 2004-ben a GDP 6%-a fordítható oktatási célokra.

Több ingyenes állami egyetem is működik az országban, köztük a legnagyobb (és az egyik legjobb színvonalú) a Caracasi Központi Egyetem, mintegy 50 ezer hallgatóval.

Az ifjúság nevelése a bolívari forradalom jegyében központi szerepet foglal el az új oktatási koncepcióban. Bolívari iskolákat és egyetemeket hoztak létre, a cél az egész országban ezeknek az intézményeknek a hálózatát kialakítani, hogy a fiatalság megfelelő ideológiai nevelésben részesüljön. Ezekben az iskolákban az étkezés és a tanszerek is ingyenesek.

A Robinson missziók keretében kampányszerűen tanítottak meg egy millió írástudatlant (funkcionális analfabétát), őket az első hat osztály elvégzésében tovább segíti ez a program. A Ribas misszió a középiskola, míg a Sucre misszió az egyetem elvégzésében segíti ösztöndíjait. Létrehoztak egy tehetséggondozó programot is, ennek keretében a hat osztályt végzetek gyorsított képzéssel érettségit szerevezve kezdhetik el egyetemi tanulmányaikat. (Ez hasonlít az '50-es évek hazai „szakérettségijére”).

Ezek a programok a „favelák” közé – itt rancho-nak hívják a nyomorúságos viskókat – új általános iskolákat telepítenek, ami annál is inkább indokolt, mert az egyébként is nagy népszaporulat itt magasabb az átlagosnál, nem ritka a hat-nyolcgyerekes család sem. (A népszaporulat éves mértéke 1,44%.²⁰) A fővárost és más nagy városokat gyűrűszerűen körülvevő nyomornegyedek többmillió lakossága bár jogosult az ingyenes oktatásra és a szintén ingyenes egészségügyi ellátásra is, ez eddig mégsem volt teljes mértékben megoldott. Az iskolák távol estek ezektől a spontánul kialakult lakóhelyektől, ahol nincs semmilyen infrastruktúra, a villanyt saját maguk vezetik be vakolatlan kis téglaházaikba, vagy egy populista jelölt választási kampánya során kapták a szolgáltatást, és nem fizetnek érte.

Az oktatás eddigi struktúrája tehát egy új, párhuzamos rendszerrel bővült, az állami, magán és egyházi iskolák mellett bolívari oktatási intézmények is működnek.

Az oktatás-művelődés körébe tartozik a belpolitikai viták keresztűzébe került új törvény, amelyet a köznyelv „tartalom”- illetve „szájkosár törvénynek” hív. Ez arról rendelkezik, hogy minden televízió és rádióállomás (az előfizetéses és kábelcsatornák is) köteles a heti műsoridejéből 70 percet átengedni a kormányprogramban szereplő általános oktatási célra és további 10 percet e műsorok beharangozására, reklámjára.

Ezt meghatározott időszámban kell teljesítenie a 400 rádió- és 70 televízió társaságnak.²¹

Az intézkedés nemcsak azért keltett tiltakozást, mert korlátozza a média önállóságát és szűkíti az ellenzék véleményének megjelenési lehetőségeit, hanem azért is, mert Chávez már eddig is visszaélt a kialakult gyakorlattal, hogy az elnöki beszédeket kötelezően közvetítik a tv-állomások, saját műsorukat megszakítva. Ez idáig az előfizetéses csatornákra és a rádióadók többségére nem vonatkozott. Az állami tv-csatorna egyébként is rendszeresen közvetíti Chávez elnökségének kezdete óta az elnök közszerepléseit és beszédeit. Az ellenzék és az értelmiség nagy része attól tart, hogy az oktatási műsorokban kormánypropaganda jelenik meg, s indokolatlan hatalmat ad néhány kormánytisztviselő kezébe az elektronikus média felett. A törvényt afféle trójai falónak tartják, amely csak az első lépés a média korlátozása,

²⁰ 2004-es adat

²¹ A televízió az egyetlen információs forrás, amely mindenhová eljut ebben a nagy kiterjedésű, rossz infrastruktúrájú országban. A lakosság döntő többségének ez az egyedüli hírforrása és szórakozási lehetősége. Érthető tehát a kormány és az ellenzék éles vitája az elektronikus médiát korlátozó törvényt illetően.

illetve kisajátítása felé. Az egyik legnagyobb probléma ezzel kapcsolatban, hogy a végletes politikai megosztottság miatt a szakmai, tartalmi kérdések is szükségszerűen átpolitizálódnak, ami lehetetlenné teszi az érdemi vitát.

Az Amerikaközi Sajtómunkások Szövetségének 2004-es közgyűlése – az akkor még csak tervezett törvényt – a szabad véleménynyilvánítás jogának csorbításaként értékelte.

Az egészségügy

Venezuelában a legtöbb hiányosság a szegények egészségügyi ellátásában van. Bár minden állampolgár jogosult az ingyenes orvosi alapellátásra, ezzel a joggal megfelelő intézményi hálózat hiányában ezek az emberek nem tudnak élni. A szegény lakosság egészségi állapota nagyon rossz, rengeteg a bőr- és szembetegség, a vitaminhiánnyal, az alultápláltsággal kapcsolatos betegségek.

A szegény-negyedeken belüli misszió egészségügyi programját ezekre a területekre dolgozták ki, külön költségkeretet biztosítva új rendelők kialakítására és régiakat is bevonnak a közgyógyellátásba. A nyomornegyedek rendelőiben zömében kubai vendégorvosok dolgoznak. Ezzel egy időben indult meg az egészségügy irányításának átszervezése is, miután kiderült, hogy az egészségügy költségvetési összegének 70%-át emésztik fel az adminisztratív szervezetek, és a gyógyításra csak a maradék 30% fordítható. Az állam az egészségügyre a GDP csaknem 3%-át fordítja.

Az állami kórházak és rendelők kapacitása, műszer és gyógyszerellátása messze nem fedezi az igényeket. Egyszerű beavatkozásra is hónapokkal előbb kell előjegyzést kérni, a vizsgálatokra várva a betegek megfelelő helyiségek híján a tűző napon állnak sorban.

A ritkán lakott vagy nehezen megközelíthető területeken élők és az eredeti lakhelyükön (Orinoco és az Amazonas vidéke) élő indiánok szinte egyáltalán nem részesülnek orvosi ellátásban. A helyzetet némileg enyhíti az „Orvosok határok nélkül” nevű szervezet és a különböző külföldi, jórészt holland és német protestáns missziók munkája, ez utóbbi zömében gyógyszersegély osztásra és szűrővizsgálatokra terjed ki. Segítik ezt a munkát venezuelai civil szervezetek is. Mindez azonban együttesen sem pótolja a szervezett egészségügyi ellátást a legszegényebbek számára.

Az egészségügyi programokat szociális intézkedésekkel egészítik ki. Nemzetközi pályázatot írtak ki több ezer szociális lakás építésére.

A nyomornegyedekben lakók helyzetének javítására ingyen konyhákat állítottak fel, ahol meleg ételt kapnak a rászorulóknak. S rendszeresen osztanak különböző közszükségleti cikkeket is.

A mezőgazdaság

Latifundiumok elleni intézkedéseket helyezett kilátásba Chávez kormánya a 2004-es helyhatósági választások után. A törvény szerint a nagy földbirtokok tulajdonosai „önkéntes” felajánlást tehetnek, hogy mekkora földterületet engednek át a helyi parasztnak megművelésre, ha ezt nem teszik meg, akkor a hatóság jelöli ki, hogy hol és mekkora területről kell lemondaniuk. Ezzel együtt a latifundiumok tulajdonosainak igazolniuk kell a hatóságok előtt, mikor, milyen címen került a birtokukba a földterület. Ez utóbbi fontos lépés lehet egy országos földkataszter felállításához is.

Ugyanakkor a tervezet nyilvánvaló célja a régi elit és tulajdonai elleni támadás. Az állam olyan nagyságrendben birtokol termőterületeket, hogy egyáltalán nem lenne szükség a magánbirtokok tulajdonosait kötelezni földterületek átengedésére. Ezeket haszonbérbe adhatná a vidéki nincsteleneknek, hisz zömében megműveletlen földek. Azonban Venezuelában még

vidéken sem az a fő probléma, hogy van-e elegendő termőföld, mivel nincsenek nagy számban olyan parasztok, akik ismernék a hagyományos, illetve modern földművelést és úgy látzik, a mezőgazdasági beruházások nem vonzóak a tőke számára sem. Nem kidolgozott a termények értékesítésének elősegítése, megszervezése, hisz régebben is a piacra juttatás jelentette a fő gondot a nagy távolságok és az utak hiánya miatt, s ezek a körülmények azóta sem változtak. Nagyrészt ezért volt egyszerűbb és olcsóbb importálni még azokat a zöldségfélét is, amelyek itt is megteremnek.

A tulajdon igazolásának kérdése némi magyarázatra szorul. A hatalmas kiterjedésű országban a nagy földbirtokok jelentős területein egyáltalán nem folyik semmilyen gazdálkodás, elsősorban ezekre a tartósan megműveletlen területekre terjedne ki a törvény hatálya. A latifundi-umok egy része a legális, bejegyzett területen működik, azonban szép számmal vannak olyanok, amelyek – errefelé egyáltalán nem szokatlan módon – bekebeleztek állami, esetleg kispaszti földeket vagy az indiánokat elűzve növelték birtokukat.²²

Helyhatósági választások

2004 októberében újra az urnákhoz járult a 12 millió szavazásra jogosult állampolgár; 22 kormányzót, 337 polgármestert és 249 önkormányzati tanácstagot választottak.

Alacsony részvételi arány nem kedvezett az ellenzéknek, megtartotta ugyan a legjobban működő polgármesteri helyeket a fővárosban, azonban a tartományi kormányzói helyek közül csak kettőt szerzett meg. A kormányoldalnak eddig 14 kormányzói helye volt most ez 20-ra emelkedett. Az ellenzék 6 tartományban elvesztette a kormányzói posztot.

Az elnök visszahívásáról szóló memorandum elsőprő sikere után a kormányoldal újabb választási győzelmet aratott. Számszerűen növelték ugyan a helyeiket a tartományi kormányzói és önkormányzati posztokon, ezt azonban beárnyékolta a szavazók tömegeinek közömbössége, a példátlanul alacsony részvételi arány. A helyhatósági választások igen alacsony részvétel mellett zajlottak, ez ugyan inkább a kormányerőknek kedvezett, azonban a tény mindenkit meglepett. Ezen a voksoláson 2,5 millió szavazó – Chávez augusztusi támogatóinak 40%-a – nemmel szavazott vagy otthon maradt. Úgy tűnik Chávezéket aggodalommal tölti el ez a fejlemény, annál is inkább, mert 2005-ben parlamenti választások lesznek. Jelentheti-e az alacsony részvétel a chavizmustól való tömeges elfordulás kezdetét? Az augusztusi szavazás után nyilvánvaló, hogy csak az ellenzékiek távol maradása nem okozhatta e nagy mértékű közönyt.

A választásra jogosult polgárok 47,63%-a ment el szavazni, ez az ország történetében a második legrosszabb arány (1989-ben 47,6%).

Az okok többfélék lehetnek egy kormánypárti elemző szerint: a jelölteket sok helyütt kijelölték, s megnevezésüket nem előzte meg a szokásos eljárás; a választások kimenetelét eleve eldöntöttnek gondolták a szavazók, vagyis számukra már nem volt tétje; a lehengerlő állami, hivatali kampány taszította-e a szavazókat, esetleg az állami túlhatalom nyers megnyilvánulásai töltötték el őket félelemmel a további célokat illetően? Esetleg azok maradtak távol, akik sokkal radikálisabb intézkedéseket vártak az elnöktől az augusztusi győzelem után? Mindenestre Chávezéknek e választásokon nem sikerült az eddigiekhez hasonló mértékben megmozgatni a tömegeket.

²² A családi kisgazdaságok ezen a nagyon termékeny talajon nem a termelés, – sok termény van, ami évente kétszer érik például a kukorica is – hanem a nagy távolságok, a szállítás és értékesítés gondjaival küszködnek.

Külgazdaság

Latin-Amerikában több regionális integrációs csoport, illetve szabadkereskedelmi társulás működik több-kevesebb sikerrel. Ezek az integrációk nem elég hatékonyak, az egyes tagországok gazdaságát nem fűzik szoros szálak egymáshoz, az ehhez rendelt intézmények működési rendje zömében nem kellően koordinált.

Dél-Amerikai Nemzetközösség néven új regionális tömböt hoztak létre 2004 végén, ennek célja a szubkontinens gazdasági és politikai integrációjának elősegítése. Az új szervezet lényegében a Déli Közös Piac államait és az Andesi Nemzetközösség tagjait tömöríti, s ezzel mintegy 360 milliós lakosságú regionális tömb alakult. A tizenkét ország alkotta szervezet tagja Venezuela is.

A bolíviai forradalom célkitűzései nemcsak a belpolitika átalakítására terjednek ki, hanem a külpolitikára is. A középpontban a neoliberais kapitalizmussal – főleg az Amerikai Egyesült Államokkal – való szembenállás van, ugyanakkor a térség baloldali kormányaival – elsősorban Kubával – való szolidaritás és együttműködés. Venezuela külpolitikai, gazdasági súlyát alapvetően az határozza meg, hogy a világ negyedik legnagyobb olajkitermelő országa, tagja az OPEC-nek. Külpolitikai szerepe ennek következtében nem hanyagolható el, s offenzív, kezdeményező politikájával Latin-Amerikában az energetikai, gazdasági integráció fontos szereplője. Chávez javaslatára létrehozták az ALBA-t (Bolíviai Alternatíva Amerika számára), amely a térség földgáz- és olajkitermelő országainak az integrációs szervezete. Határozott lépéseket tettek a térség energiahordozókban szegény országainak megsegítésére. A preferenciális árak alkalmazása már régebbi gyakorlat, (bizonyos kvóták szerint) több országnak szállítanak olajat Venezuelából, Mexikóból a Karib-térségbe és más dél-amerikai országokba is. Szintén ebben az évben jelentette be Chávez, hogy a külföldi olajtársaságok bevételeit megadóztatják, ennek mértéke: 16,7%. Latin-Amerikában nagy visszhangot keltett ez az intézkedés. Széles körben pozitív vélemény fogadta.

A törekvés üzenete nyilvánvaló, az ALBA önálló energiapolitikai szerepet kíván játszani a kontinensen belül, s – mint exportőr – a világgazdaságban is. Az energiapolitika terén az ALBA-program valójában felfogható dél-amerikai Monroe-elvként is.²³

Venezuela külpolitikai súlyának növelésére tett kísérletek ellen hat Chávez konfliktuskereső személyisége, sajátos, a diplomáciában néha szokatlan stílusa.

Merre tart az ország?

Az aktív, kezdeményező külpolitika, és a szegényebb latin-amerikai országokkal való szolidaritás nagyobb mozgásteret biztosít az ország számára a térségben. Ez megfelelő háttér lehet a neoliberais erők elleni fellépéshez, az Amerikai Egyesült Államoknak a szubkontinens országaira gyakorolt hatásának a visszaszorításához. Bár a kormány gazdaságpolitikája – mint fentebb láttuk – éppen ez ellen hat.

Számba kell venni azokat a kihívásokat, amelyekkel – rövid és hosszú távon egyaránt – a kormány és az ellenzék, a régi és az új elit találkozik.

Az ellenzéknek le kell vonnia a sorozatos vereségekből a következtetéseket. Meg kell változtatniuk szerepüket és aktív, alternatívákat kidolgozó, a társadalom, a szegény rétegek problémáira választ kínáló politikát kell folytatni. Ennek nélkülözhetetlen feltétele a valóság ismerete.

²³ Ezt 1823-ban fogalmazta meg az Amerikai Egyesült Államok elnöke. A spanyol koronától frissen függetlenné vált dél-amerikai országok iránt megnyilvánuló európai gyarmatosító szándék ellen. Híres szlogenje: „Amerika az amerikaiaké”.

A kormány demokráciát szűkítő intézkedései elleni fellépés egy fontos alapérték védelme, ez az ellenzék legfontosabb feladata, azonban láthatóan nem elegendő a társadalom többsége számára. Szükséges, de nem elég a választások körüli szabálytalanságok feltárása, ha az ellenzék továbbra sem tudja megszólítani a szegények többségét, akkor hívei számát hosszabb távon sem lesz képes növelni, illetve csak azokkal, akiket a kormány intézkedései nyomnak át az ellenzék táborába.

A kormány mindkét választási folyamatban visszaélt hatalmával és erőfölényével, olyan kormányzati és közhatalmi eszközökkel élt, amelyeket az alkotmány kifejezetten tilt.

A helyhatósági választások előtti kampány idején Chávez ellen eljárás indult a törvényben meg nem engedett kormányzati eszközök felhasználásáért.

Chávez gazdaságpolitikájának része egy új vállalkozói réteg kialakítása, miután a bankszektor és az olajhoz kapcsolódó iparágak tulajdonosainak támogatását nagy többségében megszerezte. A klientúra bővítését jelenthetik a szociális lakásépítési beruházások és a vasútépítési program is, ezek egyben munkahelyeket is teremtenek, és gazdaságélénkítő szerepet is betöltenek. Erre a célra elkülönítettek pénzeszközöket, a kérdés az, hogy az olajárak csökkenése esetén is folytatható-e a program, vagy az történik, mint az országban már oly sokszor, hogy félbehagyott beruházások torzói figyelmeztetnek egy-egy kellően végig nem gondolt nagyszabású terv kudarcára.

Az ingyenes szociális juttatások kiterjesztése – jóllehet sok esetben a nyomor pillanatnyi enyhítésének egyetlen módja – hosszabb távon nem megoldás. Különösen nem ebben az országban, ahol általános közfelfogás volt eddig is, hogy „az olaj a miénk”, tehát mindenkinek meg kell kapnia belőle az őt illető részt, függetlenül az egyéni teljesítményétől. Az elosztás eddig sem a társadalom produktivitásának arányában történt, hanem a konjunkturális (általában növekvő tendenciájú) olajbevétel szerint. A „gazdag ország vagyunk” hamis érzete eltorzult társadalmi értékrend kialakulásához vezetett. Mivel az olajbevétel az államé, a venezuelaiak generációi nőttek fel a gazdagság ígésében, valójában azonban a nagy többség egyre szegényebb lett.

Chávez a szociális programokat és juttatásokat nem az alkotmányos jogokból eredően, hanem kampányszerűen a bolivári forradalomhoz, elsősorban saját személyéhez kötve hirdette meg. Ez hosszú távú politikai befektetés lehet, a nagy kérdés azonban, ha az olaj árak tartósan csökkennek, akkor miből finanszírozzák e programokat? S ezek alkalmasak-e arra, hogy tartós javulást hozzanak a szegény tömegek számottevő hányadának életkörülményeiben? Elég lesz-e a társadalmi robbanás elkerülésére az a tény, hogy jó vagy kevésbé hatékony tervekkel, de mégis Chávez kormánya indított el működő programokat a szegénység enyhítésére.

S ez több mint, amit eddig bárki tett a szegények érdekében Venezuela történetének utóbbi 40 évében.

Budapest, 2004. december

VÁLASZTÁSOK AZ ELEMZŐ SZEMÉVEL (VENEZUELA 2006)

Chávez a 2006-os választásokon ezúttal is nagy többséggel – 62,84% – győzött, immár negyedik alkalommal a hatalomra kerülése, 1998 (dec. 6.) óta, amikor 56%-ot ért el. 2000. július 30-án 60%-ot – ez a szavazás az új alkotmány és intézményrendszer legitimációjáról szólt, és 2004. augusztus 15-én 58%-ot; ez az elnök visszahívásáról lefolytatott szavazás volt. Az eredmények sora imponáló, amely nemcsak az új típusú elnöki hatalom legitimitását erősítette meg, hanem mindannyiszor új lendületet adott a bolívari forradalom folytatásához. A mostani győzelem 2013-ig biztosítja Chávez számára azt a lehetőséget, hogy a XXI. század szocializmusa című programját megvalósítsa.

A választási előrejelzések az elnök egyértelmű győzelmét jósolták, mégsem volt tét nélküli a küzdelem.

Chávézt ismét az a laza pártszövetség támogatta a kampányban, amelyre a választások alkalmával minden eddigi alkalommal támaszkodott. Az MVR²⁴ ideológiája – saját megfogalmazásuk szerint – a bolívari eszmékre és humanista, szocialista, nacionalista alapelvekre épül az indián kisebbség jogainak szem előtt tartásával. (Ez utóbbi inkább szimbolikus jelentőségű, mert Venezuelában az indián lakosság aránya 2% körüli.)

A választások közötti időszakban ennek a mozgalomnak vajmi kevés szerep jutott, a politikai hétköznapokban egyik résztvevő párt sem működött valódi kormánypártként a képviseleti demokrácia szabályai szerint, bár a kormány tagjai között szerepeltek a mozgalom különböző pártjainak vezetői. A venezuelai politikai rendszerre hagyományosan is jellemző, de az új alkotmány szerint még inkább, az erős elnöki hatalom. Politikai diskurzusaiban Chávez a pártok feletti vezér, minden venéz vezetője imázsát jeleníti meg, ami jól beleillik helyi hagyományokba (caudillismo), s politikai akcióiban a „bolívari körök”²⁵ mozgalmára támaszkodik. Hatalomra jutásától erőteljes centralizációs törekvéseket fogalmaz meg, s kezdettől jól látható szándéka volt az egypárti politikai struktúra kialakítása.

Chávez a választási győzelmet nem egyszerűen újabb hat évre szóló kormányzati felhatalmazásként értékeli, hanem a bolívari forradalom programjának megerősítéseként.

A választásokat követően figyelemre méltó bejelentéseket tett, alkotmányreformot, a pártrendszer és az államstruktúra átalakítását helyezte kilátásba, ez lesz a bolívari szocialista forradalom elmélyítésének és kiszélesítésének időszaka. A jelenleg érvényben lévő alkotmányt már Chávez elnöksége idején vezették be, s az államstruktúra reformja is ehhez kapcsolódott. Az általa létrehozott mozgalom, az MVR egy párttá szervezését tűzte ki célul. Nem kétséges, hogy ezt sikeresen végre is hatja, a valódi kérdés az, miért most érzi szükségesnek bázisa megerősítését. Valószínűleg többféle ok is közre játszik ebben. Az ellenzék választási tömörülése, lényegesen egységesebb fellépése, az eddigieknél koherensebb programja – az eredmények ismeretében – láthatóan nem jelentett különösebb kihívást Chávez számára a választási harcban. Önmagában a „bolívari körök” akcióinak vegyes társadalmi megítélése sem jelenthetett elegendő indokot erre az elhatározásra, mivel nem ezek felváltására jönne létre az új

²⁴ Movimiento Quinta República, – Ötödik Köztársaság Mozgalom. Chávez alapította 1997-ben.

²⁵ Circulos Bolivarianos. Chávez javaslatára jöttek létre ezek az akciócsoportok, különböző, a bolívari forradalmat segítő ad hoc feladatok végrehajtására.

párt. Sokkal valószínűbb, hogy az elnök a bolívari forradalom újabb nagy ugrása előtt szeretné megerősíteni politikai háttérét, olyan országos szervezeti hálózattal rendelkező pártot akar létrehozni, amelyre a nagyvárosokban és vidéken egyaránt támaszkodhat. Nem egyértelmű, hogy az elnök csak az MVR-t kívánja átszervezni, vagy a pártrendszer válna egypólusúvá. Ez utóbbira több utalás is történt. (Az egypártrendszer nem példa nélküli a latin-amerikai történelemben, gondoljunk csak a PRI²⁶ több évtizedes működésére Mexikóban, s azt a rendszert sem tartotta senki diktatúrának, bár léteztek demokratikus deficitek.)

Kérdés azonban, hogy mi történik majd Venezuelában az ellenzéki pártokkal, mozgalmakkal egy esetleges egypárti rendszerben, vagy abban az új rendben, amelyben kétségkívül szűkebb politikai mezőben működhet majd az ellenzék. Chávez hatalomra jutása kezdetétől megmegújuló törekvése a kritikai hang, az ellenzéki vélemény korlátozása, főképpen az elektronikus médiában. Jelenleg a népesség 40%-a nem szavazott Chávezre és programjára. Az elnök politikáját nem támogatóknak egyre kevesebb fóruma és lehetősége van nézeteik kifejtésére. A társadalmi béke fenntartásához vajon elég lesz-e az új program – a beszédes nevű – „Mision Jesus”, amely a társadalmi toleranciát segítené elő.

Egyetlen olyan terület van, amelyre eddig csak érintőlegesen terjedt ki a bolívari forradalom: s ez a gazdaság.

A választások utáni első beszédében Chávez gazdasági egyenlőség megteremtéséről beszélt, arról csak találgatni lehet, hogy ez valójában mit is jelenthet Venezuelában. Noha az elnök egyik gazdasági tanácsadója, Hans Dieterich Steffan szerint ... „tévedés azt hinni, hogy senki nem tudja, hogyan is kell építeni a XXI. század szocializmusát.” Szerinte „a gazdasági igazságtalanság eredője nem a pénz, hanem az, hogy az áruk nem az értékükön cserélnek gazdát. Fokozatosan kell felváltani a piacgazdaság szabályozóját, az árat, és behelyettesíteni a szocialista gazdaság szabályozójával, az értékkel.” ... „Ezt egyidejűleg kell végrehajtani azzal, hogy az állampolgárok, a munkások három szinten is részt vehessenek a gazdaságban; makro, a mezo és a mikro szinten.” ... „Ennek eléréséhez döntő lépés megteremteni a szocialista számított a kapitalista mellett az állami és a szociális ágazatokban, így kell fokozatosan teret nyerni a kapitalizmussal szemben, amíg véglegesen fel lehet váltani.”²⁷

Mindeddig egyetértettek az elemzők abban, hogy a politikai rendszer és a társadalom átalakításának kísérlete után nem következik a gazdaság, vagy a tulajdonviszonyok megváltoztatása. Sok jel mutatott erre: a konzervatív gazdaságpolitika, a belső és külső fizetési fegyelem, a szerződések betartása, amely jellemezte az országot. Az állami tulajdonban levő ágazatokban, amelyek a bevételek több mint kétharmadát jelentik, a direkt politikai, kormányzati beavatkozások nem csökkentették érzékelhetően a gazdaságosságot.

Az olajkitermelés és finomítás több mint harminc éve van állami tulajdonban, magán, vagy külföldi cégek csak a működtetés bizonyos szegmenseiben vehetnek részt. Az állami nagyvállalatok mellett megmaradt a magántulajdon szerepe, s ez nem is változik a közeljövőben a legutóbbi hírek ellenére sem. (A ma bejelentett²⁸ államosítások: a posta és az áramszolgáltatás inkább politikai stratégiai döntés, gazdasági hozadéka nem számottevő. Az Orinoco körüli – egyelőre kiaknázatlan – nehézolaj-mezők földterületeinek államosítása akkor válik gazdaságilag fontos tényezővé, amikor a nehézolaj kitermelés rentábilissá válik, mert a sűrű masszázserű olajat csak melegítéssel lehet felszínre hozni, ami rendkívül költséges.)

Például az olajkitermelés kulcságazatában a fejlesztéseket és karbantartást új szerződések kikényszerítésével áthárította a külföldi koncessziós társakra, ezentúl a bevétel lényegesen nagyobb százalékát kell ezekre költeniük. A makrogazdasági mutatók jók, problémát jelent azonban a térségben itt a legmagasabb az infláció, amely 2007-ben is 18% körül mozog majd.

²⁶ Partido Revolucionario Institucional. 1929-ben jött létre, 1946-tól szerepel ezen a néven, 1996-ben elveszítette egyeduralmát, a pártrendszer átalakult, a PRI továbbra is pluralista demokrácia egyik szereplője.

²⁷ Forrás: Rebelión.org (saját fordítás)

²⁸ 2007. jan. 9.

A régióbeli külgazdasági környezet inspiráló, Dél-Amerikában a gazdasági növekedés átlagosan 6% volt az előző évben, annyi mint Venezuelában, s csak kismértékű csökkenést jeleznek előre a szakértők. Nagy volumenű hazai és régióbeli infrastrukturális beruházások sora folytatódik a térségben venezuelai részvétellel. Ezek és a nagymértékű fegyvervásárlások azonban jelentős forrásokat vonnak el a venéz gazdaságtól.

A venezuelai gazdaság egyetlen bevételi forrástól függ alapvetően, ez a kőolaj. A prosperitás, a megkezdett programok folytatása és kibővítése nem egyszerűen az olaj árának jelenlegi szinten maradásától függ, hanem annak fokozatos emelkedésére épít. Abban az esetben, ha sokáig stagnálna az olaj ára, Chávez kénytelen lenne más forrásokat keresni, hogy követői igényeinek megfeleljen. Ezzel nem most kell szembe néznie. Azzal azonban igen, hogy tartós gazdasági növekedést és társadalmi fellendülést csak munkahelyteremtő beruházásokkal lehet elérni. Az olajkonjunktúrától függő bevételeknek nincs teljesítményre, versenyképességre kényszerítő hatása, ha ez nem változik, Venezuela minden olajkincse ellenére sem lesz képes a felzárkózásra a globalizáció új kihívásai között.

Már az előző rendszer is így működött, az olajkincsből, a gazdagság bővületében éltek, pazarló struktúrák és korrupció nyelte el a pénzt. Az előző rendszerhez képest nagy különbség, hogy a bolívari államban az elosztás kedvezményezettjei a szegény rétegek, s ez több mint amit valaha is tettek ebben az országban a szegényekért.

A nagy kérdés, hogy a szegénység-kezelés, szegénység-enyhítés, esélyteremtés, a társadalmi mobilitás elősegítése, a munkahelyteremtés üteme lépést tud-e tartani a chávez politikai által is felkorbácsolt igényekkel és a szegény populáció népességnövekedésével. A szegények számának csökkenése körüli vita nemcsak a szemben álló politikai erők számháborúja, hanem a chávez politikai programok hatásosságának, eredményeinek a mércéje is. A szegények számának 30%-os csökkenését a szakértők két tényező miatt fogadják kétkedve: 2004-ben, az elnök visszahívásáról szóló referendum előtt a kormány a Venezuelában illegálisan munkát vállalóknak²⁹ felkínálta, hogy legalizálják helyzetüket, kérvényezés alapján venéz állampolgárrá válhattak. 8–900 ezerre teszik ezek számát, zömmel háztartási alkalmazottak, vagy a szolgáltatóiparban dolgozók, ők nem a nyomorgók, de mindenképpen a szegények táborát növelték. A másik ok a kétkedésre: hogy 2005-től a jövedelmekbe konkrét értékkel számítják be az ingyenes állami juttatások egy részét, legfőképp az egészségügyi szolgáltatásokat, így a statisztikai számítások megváltozása miatt sem lehet pontos képet kapni a valós számarányokról.

A választások utáni belpolitika legforróbb eseménye, hogy a kormány nem hosszabbítja meg a legrégebbi tv-csatorna működési engedélyét. Ez a tv a legkeményebb ellenzéki orgánus, Chávez azt nyilatkozta, hogy nem engedi, hogy a média politikai pártként működjön, az ellenzék viszont a sajtószabadság és a szabad vélemény-nyilvánítás jogának megsértéséről beszél, míg a jogászok arról vitatkoznak, hogy a szerződés szerint 2007-ben vagy 2022-ben jár-e le az engedély.

Ami a keményebb baloldali politikát jósolókat látszik igazolni, Chávez megválna helyettesétől, a kiegyensúlyozó szerepet betöltő José Vicente Rangel³⁰, aki az ellenzék által is elismert politikus volt az elnök környezetében.

²⁹ Zömében kolumbiai, ecuadori és kisebb részt karibi bevándoroltak

³⁰ Baloldali újságíró, politikus, többször volt elnökjelölt (1973, 1979, 1983), 25 éven keresztül képviselőként működött. Oknyomozó újságírói munkássága, a régi elit korrupciós ügyeinek feltárása nagyban hozzájárult a kétpárti rendszer széthullásához. Ő volt az egyetlen politikus, aki a régi politikai elitből a hatalom centrumába jutott.

Az ellenzék

Az igazi megmérettetés valójában az ellenzék, az ellenzéki koalíció számára volt létkérdés. A szétforgácsolt csoportosulások, a hagyományos – szociáldemokrata és kereszténydemokrata – pártok különböző frakciókra, klikkekre szakadt maradványai és az új pártformációk ezúttal közösen indultak a választásokon. Egy közös elnökjelöltet indítottak, Manuel Rosalest, a politikus az olajban gazdag Zulia (Maracaibo a fővárosa) állam kormányzója, s 36,9%-ban szavaztak rá a választók. Rosales egyetemistaként kapcsolódott be a politikába, az AD³¹ ifjúsági szervezetében tevékenykedett, majd később különböző posztokat töltött be a szociáldemokrata pártban. 2000-ben saját pártot alapított „Un Nuevo Tiempo” – Egy Új Idő névvel –, amely Zulia államban a legnépszerűbb párt, és országosan az ötödik helyet foglalja el.

Hosszú út vezetett idáig, a közel negyven évig váltógazdálkodásban uralkodó két nagy párt politikusai az 1998-as megsemmisítő választási vereséget nem tudták feldolgozni, nem vonták le a következtetéseket, és nem tanulták meg az ellenzéki politikai lét szabályait. A 2002-es elvetélt, operettbe illő puccskísérlet látványosan mutatta, hogy a régi politika és a régi elit visszatérése nem járható út ebben az országban. (Valójában egy triumvirátus vette volna át a hatalmat, amelynek egyik tagja katona, a másik egy szakszervezeti vezető és a harmadik volt a politikus, a „Gyáripárosok Szövetségének elnöke” Pedro Carmona. Ő kijátszva másik két társát közölte, hogy a sajtótájékoztató előtt pihenni szeretne, azonban egyedül jelentette be a kamerák előtt, hogy ő az átmeneti kormány elnöke, s rögtön vissza is vonta a chávez-i időszak intézkedéseit, ennek láttán zúdult az utcára a Chávezt támogató tömeg.)

Az ellenzék közös fellépése³² önmagában is eredmény, még akkor is, ha a közös jelöltre leadott voksok száma nem érte el az eddigi választásokon megszerzett támogatás mértékét.

Változott az ellenzék kampányának tartalma is, miután nyilvánvaló volt, hogy a régi kétpárti rendszer emblemikus figurái és hívószavai nem vezethetnek sikerre. A jobboldali politika perspektívái nem vonzóak egy olyan országban, ahol a lakosság több mint fele a szegénység-szint alatt él, s ahol a hagyományos pártok negyven évig tartó kormányzása alatt, a hatalmas olaj-jövedelem ellenére alig történt valami a szegények helyzetének enyhítésére. Paradox módon éppen az olajár-robbanás utáni években gyorsult fel a szegénységbe süllyedők számának növekedése, és ettől az időszaktól számítható az állam eladósodása is.

Rosales nem jobboldali, hanem szociáldemokrata politikát hirdetett a kampányában, tehát egy mérsékelt baloldali program és egy markánsan baloldali szocialista elképzelés között választhattak a venezuelaiak december 3-án. A helyi szokásokhoz híven, mindkét jelölt többékevésbé populista ígéretekkkel, jelszavakkal tűzdelt meg kampányát, Rosales olaj-bónokat ígért a szegényeknek, a társadalmi felemelkedést elősegítő programokat, és ebben a politika által mélységesen megosztott országban toleranciát hirdetett.

A szavazatarány térkép szerinti megoszlása rendkívül tanulságos, ez mindkét oldal számára elemzésre érdemes. Az ellenzék több nagyvárosban győzött, a főváros keleti városnegyedében is.³³

Az eredmények szerint az ország polgárosultabb, tehetősebb településein és az ipari centrumokban élők szavaztak az ellenzékre. Arra csak egy átfogó szociológiai vizsgálat deríthetne fényt, hogy ebben az eredményben milyen mértékben játszott szerepet az ellenzéki kampány és propaganda, az érdekek és értékek szerinti elutasítás a chávez-i politikával szemben, illetve a kormányoldal eddigi intézkedései miatti sérelmek, vagy a jövőbeliektől való félelem. Van

³¹ Accion Democratica, az 1941-ben alapított szociáldemokrata párt, negyven éven keresztül a legnagyobb, amely 1958 után többször volt kormányzati pozícióban.

³² Sok kis párt indult még a választásokon, gyakorlatilag csak ezrelékekben kifejezhető eredményt értek el.

³³ A hosszanti völgyben elnyúló város eléggé lepusztult történelmi városmaggja, illetve a nyomornegyedek többsége a keleti részen terül el.

olyan caracasi kerület³⁴, ahol 59,2%-kal többen szavaztak az ellenzékre. A tíz legfontosabb nagyvárosi régióban, ahol a szavazók 40%-a él, a különbség csak 10% Chávez javára.

Az ellenzék nem tudta azonban megszólítani az elmaradottabb rurális körzetekben élő, zömében földműveléssel foglalkozó szavazókat. Ők részben kisparaszti gazdaságok tulajdonosai, dolgozói, nagyobb részt nagy földbirtokok, ültetvények alkalmazottai.

Érdekes módon a PCV-re,³⁵ a nagy hagyományú, azonban később eljelentéktelenedett, marginálissá vált venéz kommunista pártra ezúttal többen szavaztak, mint a negyven évig vezető pártra, a kereszténydemokrata COPEI-re.³⁶ A PCV-ből kivált két markánsan baloldali párt (a Causa R³⁷ és a MAS³⁸) szintén az ellenzék erőivel működik együtt. 2006-ban alaposan átrendeződött a pártpaletta, nagy hagyományú pártok tűntek el, mások új erőre kaptak, az erőviszonyok átrendeződése nem csak az ellenzéki formációkra jellemző, az MVR-en belül is változott az egyes pártok támogatottsága.

A városokban elért eredmények egy helyhatósági választáson azt eredményezték volna, hogy a néhány nagy ipari város, többek között a legfontosabb olajkikötő is, ellenzéki vezetés alá kerülhetett volna, ez egyértelmű jelzés a kormányoldalnak.

A XXI. század szocializmusát építő bolívari forradalom újabb fejezete kezdődik 2007. január 10-én induló kormányzati ciklussal.

Budapest, 2007. január 9.

³⁴ El Hatillo, egyáltalán nem a leggazdagabb városrész, Szentendrére hasonlít.

³⁵ A PCV (Partido Comunista de Venezuela) 1929-ben alakult és 1945-től szerepel ezen a néven.

³⁶ A COPEI (Comité de Organización Política Electoral Independiente) 1945-ben alakult. Az AD és a PCV mellett a COPEI volt az a politikai erő, amely a XX. század közepén a modern Venezuelát megteremtette. 1958-ban a Pérez Jiménez diktatúra leverése után az AD és COPEI 1994-ig tartó kétpárti váltógazdaságban irányította az országot. A PCV soha nem kapott kormányzati szerepet, de mindvégig legális párt maradt, amelyből e demokratikus periódusban több kisebb párt szakadt ki, többségük ma is a politikai élet szereplője.

³⁷ Causa Radical, 1971-ben alakult, ekkor vált ki a PCV-ből, baloldali szindikalista párt lett.

³⁸ Movimiento al Socialismo, szintén 1971-ben alakult, ekkor vált ki a PCV-ből, vezető politikusa Teodoro Petkoff közgazdász, 1973-tól képviselő Chávez hatalomra kerüléséig – a '60-as években a gerillák oldalán harcolt, 1998-ban elhagyta pártját, a neoliberalizmus híve lett.

Dömény Zsuzsa

BOLÍVIA 2003 AZ ERŐSZAK ÉVE

Több mint húsz békés év után 2003-ban újra tömeges tiltakozások és véres összecsapások színtere volt a dél-amerikai ország, amely a XX. században a katonai puccsok számának szomorú világrekordját tartotta.

A 2002-es választások idején már jól látszott a társadalom számottevő részének elégedetlensége és olyan új politikai erőcsoportok megjelenése, amelyek etnikai és rétegekvetelései szorosán kötődtek a tradicionális – elsősorban bányász – szakszervezeti mozgalomhoz. Mindez hozzájárult ahhoz, hogy az elnökjelöltként induló indián Evo Morales szakszervezeti vezetőre leadott szavazatok csak egyetlen százalékkal maradtak el a hagyományos politikai pártok: a Nemzeti Forradalmi Mozgalom, a Forradalmi Baloldali Mozgalom, az Új Köztársasági Erő, a Civil Szolidaritás Unió által támogatott s végül elnökké választott, Sánchez de Lozadaétól.

A pártok harciasan baloldali neve itt nem jelenti feltétlenül ugyanazt a tartalmat. A legtöbb esetben ezeknek a pártoknak semmi közük sincs a baloldalhoz, az elnevezés inkább csak azt a szándékot fejezi ki, hogy az adott politikai mezőben erőteljes politikai aktorként jelenhessen meg. Bolíviában – és a legtöbb dél-amerikai országban – a társadalmi békére, a demokráciára és az egyéni szabadságra veszélyes törekvések szinte kivétel nélkül a jobboldalról jöttek, leginkább katonai puccsok formájában. Így errefelé azok a demokratikus rend iránt elkötelezett politikai erők és csoportok is baloldali színezetű nevekkkel és jelképrendszerrel lépnek fel, amelyeknek vajmi kevés közük van az igazi baloldalhoz.

Az utóbbi húsz év többnyire kiegyensúlyozott belpolitikai viszonyainak alapját a szerény gazdasági fejlődés és a politikai elit által működtetett „paktum demokrácia” jelentette. A 2002-es választási eredmények már egyértelműen tükrözték, hogy ez a paktum kifáradt, a politikai pártok háttéralkujává vált, a lakosságnak csaknem a fele immár nem támogatja azokat a politikai erőket, amelyek eddig gyakorolták a hatalmat. A demokrácia új modellje kidolgozásának igénye a választások után már csak egyes értelmiségi műhelyekben volt napirenden, a hagyományos politikai pártok vezetői, de a politikai elit sem vette komolyan az intő jeleket. Nem érzékelték, hogy a gazdasági válság miatti egyre növekvő nyomor és munkanélküliség ebben az egyébként is nagyon szegény – Latin-Amerika legszegényebb – országában olyan feszültségeket okoz, amelyek robbanásveszéllyel fenyegetnek. Az elégedetlenség felszínre kerülésének számos oka közül néhány – a továbbiakban kissé részletesebben kifejtve – döntő faktora volt a változást elindító folyamatoknak.

A nyersanyagokban gazdag országban hagyományosan a bányászat volt a legfontosabb iparág. A világpiaci kereslet csökkenése miatt a '80-as években a munkanélkülivé váló bányászok ezrei kezdtek a jól jövedelmező és kevés munkával járó kokacserje termesztésébe. 1997-ben Bolívia világszínre lépett a kokain termesztésében.

A kokacserje ezen a vidéken őshonos növény, és a helyi lakosság, főleg az indián népesség kultúrájában egészen más a szerepe, mint a világ más részein. A magas hegyekben élők élénkítő és éhségűző szerként használták évszázadok óta és használják mai is, rágsálták a cserje leveleit vagy teát főztek belőle. A koka nehéz mindennapjaik része, megtanulták használni, és nem lesznek tőle kábítószerfüggők, ugyanúgy hozzátartozik az életükhöz, mint nekünk a kávé vagy a tea, és hasonló szerepet is tölt be. Ezért a parasztokban jórészt fel sem merül, hogy valami ártalmas, vagy romboló szer előállításához járulnak hozzá.

A kábítószer-ellenes program kertében az Egyesült Államok kormánya Bolíviának is felajánlotta, hogy a támogatja azoknak a parasztnak az újratekintését, akik felhagynak a kokacserje termesztésével. Így három év alatt több millió dollár áramlott az országba. Ennek nagy része elfolyt a korrupciós csatornákon, s végül csak egészen elenyésző hányada finanszírozta azt a célt, amelyért létrehozták a programot. Ötvenezer kokaintermelő családnak ajánlotta fel a bolív kormány az alternatív termesztés lehetőségét. Azok számára azonban, akik soha nem műveltek földet, nem volt vonzó, hogy a tízszer annyi munkával járó és huszadannyi jövedelmet hozó más mezőgazdasági terményekkel foglalkozzanak, ekkora különbséget nyilvánvalóan nem kompenzált a program. A helyi drogkereskedők, akik továbbra is működtetik kialakított termeltető és szállító hálózatukat, nagy nyomást fejtettek ki az „áttért” termelőkre, ez sem növelte a program népszerűségét. Az emberek ezeken a vidékeken úgy érezték, hogy a kormány külföldi segítséggel megfosztja őket megélhetési lehetőségeiktől, miközben valódi megoldást nem kínál. Többek között azért sem, mert míg a kokacserje felvásárlására és elszállítására kialakult hálózat épült, az alternatív termékek felvásárlására, esetleges feldolgozására és értékesítésére nem terjedt ki a terv, nemcsak az amerikaiak programjában, hanem a kormányban sem. Az amerikaiak a kudarcért a korrupciós helyi vezetőket hibáztatták, bár a dél-amerikai viszonyokat jobban ismerő amerikai tisztségviselők sem tartják célravezetőnek ebben a formában a programot.

Az Egyesült Államok átmeneti időszakra vállalta a kokaintermények kiirtása és az alternatív mezőgazdasági termelésre való áttérés költségeit, valamint garanciát vállalt azokra a kölcsönökre, amelyeket Bolívia a Világbankból vett fel liberális gazdasági intézkedések bevezetése érdekében. E szerint tehát a bolív kormányra nehezedett a program belpolitikai súlya, míg a kokacserjét termesztők viselték a szociális következményeket. Végül ez a projekt súlyos következményekkel járt az országban a társadalmi békére és a kormányozhatóságra nézve is. Bolíviában a belpolitika stabilitását a kábítószer-probléma, a szociális helyzet és a hadsereg illetve a civil szféra közötti viszony határozza meg, ehhez szorosan kapcsolódik a földkérdés ebben az alapvetően rurális társadalomban, ahol a földművelés az egyik legfontosabb gazdasági ágazat.

Bolívia nemcsak a legszegényebb ország ezen a földrészen, hanem itt vannak a legnagyobb különbségek is a szegények és a gazdagok között. A csaknem nyolcmillió lakosságának 62,7%-a él a szegénység szintje alatt, ami azt jelenti, hogy a napi betevő falat előteremtése is gondot jelent. 14,4%-a napi 1 dollár alatti összeggel él, és 34,3%-a napi 2 dollárt költhet a megélhetésére. A kritikus szegénység nyomorszintjén élők (20%) között például a csecsemőhalandóság adatai rosszabbak, mint Haití, Kamerun, Kenya statisztikájában, míg a gazdag bolív lakosság (20%) adatai hasonlóak a fejlett országokéhoz. A szegénység földrajzilag és etnikailag is felrajzolható, a nyomorgók zöme mezőgazdasági munkás, illetve indián. (A lakosság 70%-a indián, ebből 40% kecsua és 30% aymara, 20% mesztic, 10% kreol és fehér, az írástudatlanság 27% körül van.)

Az állami bevételek is nagymértékben csökkentek az utóbbi négy évben a kokaintermények radikális kiirtása nyomán, ez évi 500 millió dollár hiányt jelentett, míg a más exportcikkekből származó bevétel évi 1500 millió dollár. Ez a hiány mély gazdasági válságba sodorta az országot.

A hagyományos politikai pártok a 2002-es választásokon, – bár a gazdaság válságot mutató adatait ismerték, – a régóta bevált ígérető, azután semmit nem teljesítő stratégiával indultak. Tették ezt annál is inkább, mert a választók tömegei efelé nyomták a pártokat. Az indiánok emancipációs- és szociális mozgalmainak méreteit és erejét láthatóan nem értékelték jól.

Evo Morales nagymértékű támogatottságát a gazdasági válságok idején szokásos jelenségnek fogták fel, vagyis a Bolíviában hagyományosan erős szakszervezetek népszerűségének átmeneti növekedéseként. A helyi szakszervezeti mozgalomban szokásos baloldali frazeológia és jelszavak elfedték azt, hogy itt alapvető társadalmi változások történtek. Ezeknek a változá-

soknak az elindítója és motorja az aymara indián parasztok emancipációs mozgalma volt, az indián népesség kollektív jogainak állami elismeréséért, kodifikálásáért, helyzetük javításáért, a termőföldhöz jutásért, s az egyes indián népek területeinek közigazgatási egységként kezeléséért. Ennek eredményeként egészséges kapcsolat alakulhat ki majd az indián közösségek, a regionális társadalmak és a nemzet egésze és az állam között. A halmozottan hátrányos helyzetű indián tömegek a szakszervezeti tömörülést politikai pártként, és nem munkahelyi érdekvédelmi szervezetként kezelték, hanem az indián lakosság általános állampolgári jogegyenlősége követelésének szószólójaként is. Vagyis az eddigi pártstruktúrába beékelődött egy olyan horizontális szerveződés, amely végül is szétfeszítette a hagyományos pártrendszer kereteit.

A 2002-es választási eredmények jól mutatják, hogy a választók 50%-a számára azok a pártok és az a politikai elit, amelyek az elmúlt húsz évben a hatalmat gyakorolták, már nem artikulálják a lakosság felének érdekeit, elképzeléseit, és elvesztették a bizalmat, nemcsak abban, hogy képesek a válságot kezelni, hanem abban is, hogy egyáltalán van-e létjogosultságuk ebben a formában. A „paktum demokrácia” alapja a politikai elit egymás iránti nagyfokú toleranciája volt, amelyet erős nemzetközi támogatás is biztosított, azonban ebből kimaradtak a civil társadalom meghatározó erői.

A választás tétje ezúttal nem az egyik vagy másik politikai párt hatalomra jutása, még kevésbé a bal- és jobboldal egymás elleni küzdelme, hanem sokkal inkább egy olyan új politikai modell kialakításának lehetősége, amely képes kezelni a felgyülemlett problémákat, és csökkenteni a társadalmi feszültségeket. Ez akkor a politikai aktorok többsége számára még nem volt világosan felismert körülmény.

A pártrendszer eddigi struktúrája megroggyanásának jelentősége abban a közegben értékelhető, amely a bolív állam és intézményrendszere általános szervezettsége színvonalát jellemzi. A lassú, rosszul szervezett és korrupcióval átszótt intézményrendszer és a csekély szervező erő, amit képvisel, újabb területe és faktora annak a társadalmi válságnak, amely a 2003-as év elejére kialakult.

A képlet sematikusan a következő: adott egy rosszul működő szervezetlen intézményrendszer, a „paktum demokrácia” meggyengülése, a politikai pártok hiteltelenné válása, a gazdasági válság és a csaknem 17%-os munkanélküliség, a lakosság majd' háromnegyedét sújtó szegénység, az indián lakosság általános elégedetlensége etnikai, kulturális jogainak és társadalmi szerepvállalásának korlátozottsága és a kirekesztés miatt, valamint – a bőséges puccsista hagyományokkal rendelkező – tradicionálisan jól szervezett hadsereg, és az ugyancsak jól szervezett és harcedzett szakszervezeti tömörülések.

Az ország súlyosan megbillent pénzügyi egyensúlyát Sánchez de Lozada kormánya februárban – a Nemzetközi Valutaalap nyomására – liberális gazdaságpolitikai intézkedésekkel és megszorításokkal próbálta kezelni, s a fizetéseket újfajta adóval sújtotta.

La Paz utcáin a rendőrök tüntettek elsőként – civilek támogatásával – az új adó ellen, s a kormánypalota előtt fegyveres harc bontakozott ki az ellenük kivezényelt katonasággal.

A rendőrség és a hadsereg ellentéte a puccsok idejére nyúlik vissza, amikor mint a demokratikus intézményrendszer része, a rendőrség is alávetett szerepet játszott. Csak a demokrácia helyreállításával nyerte vissza önálló intézményi autonómiáját a rendőrség mint fegyveres testület, valójában önálló intézményi identitását is ekkor formálhatta újra. Ennél szemléletesebben nem is lehetne ábrázolni az intézményrendszer széthullását: az államhatalom két fegyveres testülete utcai harcokban egymásra lőtt. 13 rendőr, 4 katona és 19 civil halt meg, a sebesültek száma 200 körül volt. Az új adóról szóló törvényt a kormány visszavonta.

A 2000-es évtől számítva Bolívia már a harmadik ország, ahol súlyos társadalmi válság közvetlen kiváltó oka a Valutaalap nyomására hozott intézkedés.

Ettől kezdve a kormány helyzete megingott, a zaklatott belpolitikai légkörben az ellenzék és a kormány egymást vádolta. Az állami bevételek várható összege azonban közel sem fedezte a költségvetési kiadásokat. Találni kellett valamilyen forrást, amivel a hiány pótolható. Ez a

forrás a földgáz exportjának növeléséből származhat, ugyanis Bolíviában található a kontinens legnagyobb földgázkészlete, amelyből már most is exportál kisebb mennyiséget Brazíliába.

Nyilvánosságra hozták a földgáz exportjáról szóló tervet, mely szerint egy észak-amerikai konzorciumnak adnák el meghatározott időre a kitermelés jogát is. Ez a cég a gázt chilei területen vezetné egy tengeri kikötőig, majd onnan szállítaná Mexikóba és az Egyesült Államokba. A tervezet szerint a bevétel valóban olyan nagyságrendű, – évi 600 millió dollár – amely elindíthatná a gazdasági fejlődést az országban. Erre alapozta a kormány azokat az ígéreteit, amelyek az egészségügy, az oktatás és az általános életszínvonal emeléséről szóltak.

A kormány bukásához vezető válsághoz végül az általános elégedetlenség forrongó hangulatában végül is ez a terv vezetett. A gázellátás a lakosság szemében annak a liberális gazdaságpolitikának a része volt, amelynek megnyomorító terheit egyre elviselhetetlenebbnek érezte. Mindezt tetézte, hogy a kormány még gesztusértékű intézkedésekkel sem fordult a szegények és nyomorgók felé. A szolidaritás és együttérzés hiánya erősítette azt a közhangulatot, hogy a kormány, a pártok vezetői s általában az elit érzéketlen a szegénységben sínylődő tömegek sorsával szemben.

Az ország legszegényebb városában, El Altoban heves tüntetések pattantak ki a gáz eladása és a kormány ellen, s egyre több helyütt, a fővárosban is megbénult az élet.

A „gázlázadás” okai összetettek. A lakosság nem hitt abban, hogy a mégoly nagy bevétel is valóban a fejlesztést szolgálja majd, és nem tűnik el a korrump politikusok és hivatalnokok zsebében. Nem értettek egyet azzal sem, hogy külföldi konzorcium aknázza ki a gázvagyonot, de a legelfogadhatatlanabb a bolívak számára ebben a tervezetben az volt, hogy chilei területen vezették volna a csöveket a tengeri kikötőig.

A Chilével vívott háborúban, 1879-ben Bolívia elvesztette azt a Csendes-óceán partján elterülő földsávot, amely addig biztosította az ország tengeri kijáratát. Bolívia az egyetlen dél-amerikai ország, amelynek nincs tengerpartja és tengeri kikötője. A bolív diplomácia állandó törekvése napjainkig, hogy valamilyen földfolyosón tengeri kijárához jusson. A helyzetet nehezíti, hogy a vitatott területről 1880-ban Peru és Chile között született egy megállapodás, mely szerint a Bolíviától elnyert területet Chile csak Peruval egyetértésben adhatná vissza részben vagy teljesen a bolívaknak. A 125 éve történtek olyan élő történelmi sérelmet jelentenek a bolíviaiaknak, amely napjainkban is politikai detonátorként hat. (A magyar történelemben is vannak ilyenek...) A forrongó közhangulatban több, egyelőre elszigetelt tüntetés is kipattant e területek visszakövetelésére.

A helyzet fonáksága, hogy mind Peru, mind Chile szívesen venné, ha a területén futna a vezeték, mert ez a vidék gazdasági fellendülését jelentené egy olyan sivatagos területen, ahol kevés a munkahely és nincs remény más nagyobb beruházásra. Bonyolítja a helyzetet, hogy Chávez, Venezuela sajátos diplomáciai érzékű elnöke felhívást intézett a két érintett országhoz, hogy tegyék lehetővé Bolívia tengeri kijáratát, ezzel a kérdés kibővült és immár nemcsak az érintett országok vesznek részt a megoldás keresésében, hanem az AÁSZ (Amerikai Államok Szövetsége) keretén belül a térség más államfői is megpróbálják a felkorbácsolt kedélyeket lehűteni, és valamilyen mindenki számára megfelelő megoldást kidolgozni.

Az El Altoban elkezdett sztrájk résztvevői elzárták a fővárosba vezető utat, ezzel elszigetelték La Pazt az ország többi részétől. Több városban is követelték Sánchez de Lozada lemondását. Az elnök ismét bevetette a katonaságot, az összecsapások során az országban 80 halott és mintegy 200 sebesült volt a szomorú eredmény. Ezután már szinte minden szektor a kormány távozását sürgette, ami október 17-én meg is történt, miután a sztájk véres leverése miatt az alelnök is megvonta támogatását Sánchez de Lozada elnöktől, aki ezt követően lemondott és az Egyesült Államokba távozott. Az ott adott nyilatkozataiban bukásáért valamilyen nemzetközi baloldali összeesküvést tett felelőssé.

Carlos Mesa alelnök lett az ország új elnöke, eredeti foglalkozása újságíró, ő nem tartozott a pártpolitikusok közé. Az alkotmány szerint az alelnök veszi át a hatalmat az elnök távozása után. Úgy látszik azonban, hogy az alkotmányos legitimitás mellett valamiféle össznépi bizalom is legitimáló tényező ebben a korántsem megoldott belpolitikai helyzetben.

A pártrendszer összeomlott. Az új kormány nem a politikai pártok támogatásával került hatalomra, az események során a hagyományos pártok súlytalanává váltak, szerepük kizárólag a parlamentre korlátozódik.

Ezzel lezárult egy korszak, a „paktum demokrácia” korszaka, a kormány előtt álló feladat egy olyan demokratikus rendet létrehozni, amely az állampolgárok részvételére épül, és újra kell építeni a kapcsolatot az állam és a társadalom között. Ennek logikája gyökeresen különbözik majd az eddigtől. Az állam és polgára viszonyában nagyobb szerepet kell kapnia a törvénytisztelő magatartásnak, az adófizetői feyelemnek, valamint annak is, hogy a követeléseknek az ország gazdasági helyzetéhez képest reálisnak kell lenniük. Új alkotmányra lesz szükség, az Alkotmányozó Nemzetgyűlés összehívásának már konkrét tervei vannak, ebben szerepelni kell olyan alkotmányos és intézményi kereteknek, amelyekben helyet kaphatnak azok az új politikai erők, amelyek – szervezet és fórum hiányában – az utcai tüntetésekben és harcokban mutatták meg magukat, és követelésüket is ott fogalmazták meg. El kell kerülni azt, hogy a kormány és ellenzéke között az utca népe legyen a döntőbíró, a korántsem lehiggadt közhangulatban ezt a tömeget egyaránt felhasználhatják céljaik érdekében a neopopulisták és a hagyományos politikai pártok is.

A válságból való kilábalás érdekében Mesa az államot kívánja a gazdaság főszereplőjévé tenni: „A piac a maga sajátos működésével vak, a szegénységet nem lehet enyhíteni, ha a piac törvényei korlátozás nélkül működhetnek”.

A részvételi demokrácia megnyilvánulása az állampolgárok közvetlen döntése a bolív társadalmat jelenleg leginkább foglalkoztató kérdésben – a földgázzal kapcsolatos referendum, amelyet 2004. márc. 28-án tartanak. Ezt megelőzi egy ismertető kampány. Miután az amerikai konzorcium visszalépett a szerződéstől, a döntés szabadsága a referendumon résztvevők kezében van.

Carlos Mesa elnök tudatában van annak, hogy az elkeseredett és elégedetlen lakosság gyors megoldást vár a problémáira, mint ahogy az is nyilvánvaló, hogy a gáz-kérdés az általános szegénység miatti felháborodás gyújtópontja volt. Az erőszak azonban ismét elszabadulhat, ha a kormány és a lakosság közötti törekény bizalom megszűnik. A kihívás a kormány számára a demokratikus rend fenntartása mellett továbbra is a gazdasági fejlődés elősegítése, a társadalmi egyenlőtlenség kezelése és a szegénység mérséklése.

Bolíviáról szólva valamilyen mértékben egész Dél-Amerikáról beszélünk. A hagyományos párt- és intézményrendszer meggyengülése vagy válsága általános jelenség a térségben, s bár a kríziskezelésre már szinte minden ismert „gyógymódot” kipróbáltak itt, az eredmény mégis rendre elmaradt. Nem hozott megoldást a különböző gazdasági iskolák intézkedés-csomagja, az importkorlátozás, a versenytől elzárkózás „elvesztegetett évtizede” sem, mint ahogy a katonai puccsok sem okoztak mást, csak mérhetetlen szenvedést és még szétziláltabb viszonyokat. Kudarcot vallott a szocialista és a liberális kísérlet, s eddig kevés eredményt hoztak a különböző integrációk is. A válságsorozat egyre tovább gyűrűzik, gondoljunk csak a közelmúlt eseményeire; Argentína, Brazília, Ecuador, Kolumbia, Peru, Venezuela példájára. Úgy tűnik, a földrész országainak „ki kell kínlódnia” valamilyen új formációt, amely képes lesz megoldást kínálni a szociálisan mélységesen megosztott társadalmak problémáira. Talán éppen ennek vagyunk most tanúi...

Budapest, 2004. január

Dömény Zsuzsa

URUGUAY 33 ÉV MÚLTÁN

„Változik, minden változik” ez a dal volt a baloldali pártkoalíció, a Frente Amplio³⁹ kampánydala. 2004-ben elérkezett a változás ideje Uruguayban, győzött a baloldal. Harminchárom évet kellett várni rá. Győzelmi eséllyel először 1971-ben indult a választásokon. Akkor a kampányzáró gyűlés kétszázézeres tömegétől – a baloldali győzelem esélyétől – megriadt választók végül a konzervatív jelöltet juttatták sikerhez, s ezután következtek a diktatúra sötét évei. 1984-ig választások sem voltak.

A 2004. október 31-én tartott választásokon – az előrejelzéseknek megfelelően – győzött a Frente Amplio (FA) baloldali pártkoalíció, amelyhez csatlakozott az Encuentro Progresista és a Nueva Mayoría párt is. Uruguayban a szavazás kötelező, a 3,6 millió lakosból⁴⁰ mintegy 2,5 millióan adták le voksukat, Argentínából közel 40 ezer uruguayi utazott haza erre az alkalomra. Az 50,45%-os eredmény azt jelentette, hogy nincs szükség második fordulóra, a baloldal elnökjelöltje Tabaré Vázquez alakíthat kormányt 2005 márciusában.

Ez a választás korszakos jelentőségű, nemcsak azért, mert még soha nem irányíthatta az országot a baloldal, hanem azért is, mert egy másfél évszázados kétpárti váltógazdaság ért véget. A két hagyományos párt, a Partido Nacional (Blanco) és a Partido Colorado – valószínűleg a legrégebb politikai párt a földrészen – szenvedett vereséget, a Nacional kevésbé, a Colorado súlyosan. A legutóbbi választások óta a baloldal 11%-ot hódított el ellenfeleitől. A Colorado párt az 1999-es választáson még 30, most csak 10,3%-ot kapott.

A Frente Amplio alapítója

A FA legendás alapítója és vezére, Líber Seregni tábornok a győzelmet sajnos nem érthette meg – 2004 nyarán hunyt el. A temetésén százezres tömeg gyűlt össze, s ez már jelezte a baloldal előretörését. A baloldal emblematisz figurája 1971-ben a FA elnökjelöltje⁴¹ volt. Ezt soha nem tudták megbocsátani neki volt katonatársai. A katonai akadémián térképészetet és stratégiát tanított, tanítványai közül többen is a katonai junta tagjai lettek. 11 évet ült a diktatúra börtönében, s 1984-ben a kiszabadulása után újra szervezte a baloldalt. (Felmenői a legenda szerint magyarok voltak⁴², dédapja Kossuthot kísérte a torinói száműzetésbe, s az Olaszországból Uruguayba érkező család nevét Szörényi helyett Seregni formában jegyezték be a hatóságok.) Apja gyógyszerész volt Montevideóban, lelkes anarchista, ünnepnapokon a házukra kitűzte a piros-fekete lobogót. Líber Seregni halk szavú, művelt, nagy tekintélyű katonatiszt és következetes baloldali volt.

³⁹ Jelentése: Széles Front

⁴⁰ Suriname után ez a második legkisebb ország Dél-Amerikában.

⁴¹ A jelöltség miatt nyugállományba vonult.

⁴² A leszármazottak inkább olasznak vallják magukat.

Uruguay nem tipikus dél-amerikai ország

A változtatás igénye elemi erejű volt az uruguayi társadalomban, de milyen ez a társadalom?

Uruguay nem tipikus dél-amerikai ország, sem történetében, sem társadalmában. A XIX. század első évtizedeiben nemcsak a spanyolokkal kellett megküzdeniük az ország függetlenségéért,⁴³ hanem a területet magának követelő Argentínával és Brazíliával is. Ezt a vidéket különösen értékesé tette a hajózható folyó – a Rio de la Plata – és a nagy kiterjedésű értékes síkság, ahol elsősorban állattenyésztéssel foglalkoztak. Végül az ország angol támogatással nyerte el függetlenségét 1825-ben, mivel az angolok kereskedelmi érdekeit veszélyeztette volna, ha Argentína felügyeli a La Plata mindkét partját.⁴⁴ A harcok nem szüntek meg, különböző csoportok küzdöttek egymással, a két nagy párt születését egy 1836-ban vívott csatához köti a történelem, ekkor használták először a kék-fehér nemzeti lobogó színeit az ellenfelek: a fehéret (Blanco) a központi kormány csapatai (ők a törvényesség védelmezőinek nevezték magukat), míg a velük szemben állók a világoskéket (Colorado, vagyis színes). A zavaros idők egészen 1876-ig tartottak, s két csoport fokozatosan vált politikai, társadalmi és regionális identitású párttá. A coloradók a fővárost, az Európa felé nyitást, a modernizációt támogatták, míg a blancók a vidéket, a hagyományos értékeket.

A Latin-Amerikára jellemző konzervatív államhatalom kialakulását elősegítő szektorok – a nagybirtok, a hadsereg, az egyház – gyenge volt Uruguayban. A föld tulajdonlásáért vívott hosszú harcok a nagybirtokosok, illetve a kistulajdonosok és a nagybirtokosok között csak az állam beavatkozásával dőlhetett el. Törvényes tulajdonossá az vált, akinek e jogát a kormány elismerte, tehát az állam erősebb volt, mint a nagybirtokosok. A Colorado párt erősödött meg az 1880-as évekre, s a rurális országban megkezdődött a modernizáció. A civil társadalom fejlődésének sajátos útja ez Dél-Amerikában.

Az eredeti indián lakosságból nem maradtak népcsoportok, az 1830-ban még 70 ezer lakosú ország a századfordulóra egymillióra duzzadt, zömmel az európai bevándorlóknak köszönhetően. Ez a tulajdonviszonyokban is tükröződött, több mint fele arányban voltak tulajdonosok Montevideóban, s vidéken még ennél is nagyobb részben, ez természetesen abból is következik, hogy az ipari termelés elindítói is nagyrészt bevándorlók voltak. Az ipar elsősorban az állattenyésztés – szarvasmarha és birka – nyersanyagait dolgozta fel, a gyapjufeldolgozás, textilipar és a bőripar fejlődött gyors ütemben. Ezek a termékek Európában keresett és jól megfizetett áruk voltak. Uruguayból félkész és késztermékeket exportáltak, az ország ebben is különbözött a nyersanyagot exportáló többi dél-amerikai országtól.

A nagy infrastrukturális rendszereket – a vasúthálózatot, a postát, a víz- és csatornarendszert, a gázszolgáltatást – állami megbízásra angol társaságok építették ki az országban. Ezek állami tulajdonban voltak, s zömmel maradtak is egészen napjainkig.

A fejlődés egyéb területeket is érintett: az első egyetemet 1849-ben alapították, 1877-ben lett kötelező az elemi szintű oktatás, 1879-től állami hatáskörbe került az anyakönyvezés, 1885-től csak a civil hatóságok előtt kötött házasság érvényes, 1907-ben született a válást lehetővé tevő törvény és 1909-től az állami iskolákban nem tanítanak hittant, 1915-ben törvénybe iktatták a 8 órás munkaidőt. Szociális és munkavédelmi törvényeket léptettek életbe, erős és tehetős szakszervezetek működtek.

⁴³ Először a keleti provinciák képviselőháza deklarálta az ország függetlenségét 1825-ben, ehhez csatlakoztak a többiek, innen származik az ország hivatalos neve: Uruguay Keleti Köztársaság.

⁴⁴ Az angol hatás az életstílusban ma is érződik. Ebben nemcsak a történelmi hagyományoknak, hanem az intenzív kereskedelmi kapcsolatoknak is szerepe van. A híres angol gyapjuszövetek nagy részét ma is uruguayi gyárakban szövik.

1930-ra iparosodott, modern, európai stílusú demokratikus ország lett. Gazdasága nagymértékben függött exportcikkei világpiaci konjunktúrájától. A hagyományos cikkek (hús, gyapjú, bőr) exportja a II. világháború éveiben kimagasló értékeket mutatott. Az európai országok és hadseregeik ellátásában fontos szerepe volt az uruguayi szállítmányoknak. Az ötvenes években a koreai háború idején is nőtt az export, az évtized végére azonban már nem volt kelendő a világpiacon a hús és a bőr, mivel az európai országok saját ellátásukra eleget termeltek. Az exportcikkek így egyre kevesebb bevételt hoztak. Az 1959–1985 közötti időszakot a gazdasági pangás jellemzi. A jóléthez és szociális biztonsághoz szokott országban a középosztály életszínvonala gyors süllyedésnek indult, jövője bizonytalanná vált. A két nagy párton belül frakciók sora alakult, s a szélsőbal támogatásával a hatvanas évek végén megjelent a városi gerilla mozgalom a Tupamaro.⁴⁵ A demokratikus rend szövetségén hatalmas rések tátongtak. Pacheco kormánya (1967–72) autoriter intézkedéseket léptetett életbe, korlátozta a demokratikus alapjogokat.

A kommunista párt heves belső viták után szabadult meg merev doktriner szárnyától 1955-ben, és modern, nyitott, dialógusra kész párttá vált a PCU az élén a nagy tekintélyű Rodney Arismendi állt. 1946-tól a katonai puccsig parlamenti képviselő volt. Az 1971-ben létrehozott baloldali pártszövetség, a Frente Amplio egyik alapítója, a baloldal vezető ereje, gerince volt a kommunista párt.

A tupamaro mozgalmat nem támogatták, módszereivel nem értettek egyet.

Az 1972-től kormányzó Bordaberry elnök ideje a lopakodó diktatúra időszaka. A katonák egyre nyíltabb szerepet játszottak a közéletben, a politikában. Retorikájuk a korrupció és az oligarchia ellen szólt, s ezzel a társadalom többsége is egyetértett. Sokan gondolták úgy – a baloldali vezetők is –, hogy a katonák nem tekintik ellenfélnek a FA erőit, annál is inkább, mert erről többször biztosították őket.⁴⁶ Sokan gondolták úgy, hogy a katonák a peruihoz hasonló szerepre készülnek.⁴⁷

A demokratikus intézményrendszer széttömlésének dramaturgiai élmény volt a társadalom többsége számára, a katonai hatalomátvétel pillanatáig elképzelhetetlennek tartották, hogy a legrégebb demokratikus hagyományú dél-amerikai országban junta vegye át a hatalmat. Az 1973-ban puccsal hatalomra került katonák első intézkedései nem irányultak a baloldaliak ellen. Ez is magyarázza, hogy oly sokan estek áldozatul, mert sokan csak akkor próbáltak menekülni, amikor a társaik már áldozatul estek.

1973-ban feloszlatták a parlamentet, s az ország történetének legsötétebb 12 éve következett. A diktatúrát a hagyományos pártok bizonyos szektorai is támogatták, elsősorban a baloldallal szemben, de saját pártjuknak a demokrácia mellett elkötelezett tagjaival szemben is. Nem működhettek sem pártok, sem szakszervezetek vagy civil egyesületek, a junta legfőbb ellensége azonban a baloldal volt, tömeges letartóztatások, elképesztő kegyetlenségek, kínzások, eltűnések, és állandó félelem jellemezték ezt az időszakot. Az addig alacsony társadalmi presztizsű tiszték és katonák megrészegültek a korlátok nélküli hatalom érzetétől. A diktatúra alatt a katonai vezetők körében elharapózott a korrupció, svájci bankszámlákra utaltak kétes eredetű pénzeket.

A kontinens déli csücskében sorra-rendre jobboldali katonai puccsok tábornokai kerültek hatalomra. 1970-ben Argentínában, 1973-ban Uruguayban és Chilében. Általános gyakorlat volt ezekben az országokban a baloldali szervezetek és emberek üldözése, fizikai megsemmisítése,

⁴⁵ Túpac Amaru XVIII.-i perui indián vezérről nevezték el. A mozgalom alapítója Raúl Sendic.

⁴⁶ Ezt erősíti meg az PCU egyik vezetőjének Jaime Péreznek a börtönből kijuttatott levele, amelyben végzetes hibának minősítette, hogy hittek a katonáknak. Félig elborult elmével szabadult a börtönből.

⁴⁷ 1967-ben Juan Velasco Alvarado tábornok baloldali puccsot hajtott végre. Radikális földreformot vezetett be, és államosítással próbált úrrá lenni az ország gazdasági, társadalmi problémáin. A baloldali katonai erők 1980-ig maradtak hatalmon Peruban. Az ő híres mondása a kormányzása végén, hogy „szuronnal sok mindent lehet tenni, de krumplit vetni nem”.

a baloldali gondolat elfojtása. A menekülteket kölcsönösen kiadták egymásnak, és más módon is együttműködtek, a börtönből szabadultak visszaemlékezéseiben gyakran szerepel, hogy a kínzásokban brazil katonáorvosok vettek részt.

Az értelmiség színe-java kivándorolt, ki politikai, ki művészeti vagy egzisztenciális okokból. A gazdaság élénkítésére a katonai vezetés neoliberais intézkedéseket vezetett be, ám az uruguayi gazdaságba senki nem pumpált dollármilliókat (mint tették azt az amerikaiak Chilében ez idő tájt), így ez eredménytelen maradt. Az állami bevételek nem növekedtek, infláció és munkanélküliség sújtotta a lakosságot.

1980-ban a junta új alkotmánnyal próbálta legitimálni hatalmát, a szavazók 57,2%-a elutasította a javaslatot, mindezt a kommunikáció minden formájára kiterjedő katonai cenzúra légkörében. Ekkorra már nyilvánvalóvá vált – mint a latin-amerikai történelemben már oly sokszor –, hogy a katonai puccsok nem oldják meg az ország problémáit, hanem sokkal inkább elmélyítik azokat. Bár az uruguayi katonák – brazil mintára – megpróbálták szakembereket állítani a gazdasági irányító posztokra, azonban ez sem vezetett eredményre. (Az állami cégek⁴⁸ vezetésére háromtagú testületeket állítottak fel, ezekben kaptak helyet a katonák mellett a szakemberek, amennyiben volt a megfelelő végzettségű katona, akkor ő irányította a céget.) A pénzügyi, gazdasági krízis felgyorsította az inflációt, növekedett a munkanélküliség. A katonák elbizonytalanodtak, s újraszerveződtek az – elsősorban munkás – érdekvédelmi szervezetek. 1984-ben a junta átadta a hatalmat a civil adminisztrációnak, az erről szóló egyezményben – Pacto del Club Naval – többek között feltételül szabták, hogy a diktatúra 12 éve alatt történekmért a katonák nem vonhatók felelősségre.

Az 1985-ben hivatalba lépő,⁴⁹ majd az ezt követő kormányok a hagyományos pártok támogatásával megerősítették a demokratikus intézményeket a tolerancia légkörében. A demokratikus rendért az országban több generáció harcolt, s az ezredfordulón a közelmúlt árnyain túl lépve a demokrácia elmélyítése és kiszélesítése a politikai elit jobb és baloldalának közös feladata.

A megtizedelt baloldal is újraéledt, a diktatúra alatt felnőtt generáció lépett az eltűntek helyébe, s sokan tértek haza az emigrációból is. A politikai mezőben a két nagy hagyományos párt mellett egyre növekvő szerephez jutott a FA is, bár a katonák látens hatalma miatt, illetve a megőrzendő demokratikus rend érdekében 1989-ben még népszavazással erősítették meg, hogy a katonák nem vonhatók perbe a diktatúra alatt elkövetett bűneikért.

A diktatúra évei alatt szétzüllött gazdaság talpra állítása, hatalmas feladatot rótt az új demokratikus időszak kormányaira. Az exportfüggő, nagy mértékben nyitott gazdaságú ország már a diktatúra alatt eladósodott, újabb kölcsönökre volt szükség, ezek együtt jártak a Világbank feltételeivel, amelyek szerint csak a makrogazdasági mutatók számítanak a társadalom tűrőképessége nem. A brazil és az argentin gazdasághoz hagyományosan nagyon szoros szálakkal kötődő országot az ottani válságok (1999, illetve 2001) még mélyebb örvényekbe rántották, 2002 az uruguayi gazdaság legrosszabb éve volt.

Az uruguayiak a munkanélküliség és a szegénység, az éhezés soha nem látott mélységeit ismerték meg, s a fiatalok tömegesen kerestek munkát külföldön. Uruguayban soha nem voltak a dél-amerikai országok nagyvárosaira oly jellemző nyomornegyedek. A bűnözés példátlanul magas arányát növelte az errefelé szokatlan megélhetési bűnözés is. Több mint egy millió a szegények száma, s ennek csaknem egyharmada 12 éven aluli gyermek.

A társadalom számára elviselhetetlen volt ez helyzet, a Colorado-párti kormány, és a történelmi nevet viselő kormányfő⁵⁰ igazgatása alatt a gazdaság megroggyant, már a 2003-ban

⁴⁸ Az állami nagyvállalatok súlya jelentős a gazdaságban.

⁴⁹ Julio Sanguinetti elnök maga is politikai emigrációból tért haza.

⁵⁰ A Batlle család több generációja volt elnök. Közülük a leghíresebb a modern demokratikus Uruguay megteremtője José Batlle, aki 1903–1907 és 1911–1915 között állt a kormány élén.

fellendülő export jövedelmeit sem volt képes a gazdaság élénkítésére fordítani. Az ország történetében a legtöbbször kormányzó párt népszerűsége mélypontot ért el, elvesztette szavazói nagy részét, vidéken és a fővárosban egyaránt a harmadik helyre szorult vissza.

Már nem működött a nagy politikus elődök által kidolgozott rendszer, nevezetesen az, hogy a hagyományos pártokon belül ideológiailag rendkívül sokszínű frakciók sora létezett, ezek meglehetősen önálló arculatú politikai csoportosulások voltak, élükön alelnökökkel. Előfordult, hogy a párt bal- vagy jobboldalán elhelyezkedő frakció közelebb állt egy másik párthoz, mint saját pártjának centrumához. Többek között ez biztosította a választók számára, hogy meggyőződésükhöz híven szavazhassanak a hagyományos pártok keretein belül is, hisz csaknem minden politikai árnyalat szerepelt a konzervatív oldal berkein belül is. Nagy valószínűséggel ez is magyarázza a két párt évszázados vezető szerepét, illetve a politikai rendszer stabilitását hosszú időn keresztül a század '10-es éveitől egészen a '60-as évek végéig. Ez az időszak az ország történetének aranykora, a stabil, kiegyensúlyozott jólét időszaka a lakosság többsége számára, erre a társadalomra soha nem volt jellemző a nagy különbség szegények és gazdagok között.

A szegénység, a nyomor az elmúlt húsz évben vált tömegessé, amit részben az is súlyosbított, hogy az „új szegények” számára nem voltak egyéni, családi minták, stratégiák a helyzet kezelésére, mint ahogy sokáig a társadalom sem tudott szembe nézni a merőben új jelenséggel. Azért is válhatott a lakosság egyharmadát sújtó problémává, mert a diktatúra alatt a civil önszerveződés minden formája tilos vagy eleve gyanús volt, még a karitatív tevékenységet végzők is állandó megfigyelésnek, zaklatásnak voltak kitéve.

A 2004-es választásokon a 150 éves kétpárti szisztéma látványosan omlott össze. A konzervatív pártok hitelüket veszítették, a baloldal az egész országban előre tört. A politikai mezőben immár két markánsan elkülönülő csoport van: a bal és a konzervatív oldal. Az a tény, hogy a generációkon keresztül a „blancókra vagy a „colorádókra” szavazók ezúttal nem követték a családi választási hagyományokat, azt is jelenti, hogy a voks egyre inkább a politika változásának, befolyásolásának eszköze.

Az előző választásokon a baloldal 39,6%-ot ért el, most pedig 50,45%-ot, vagyis már az első fordulóban többséget szerzett. A választók a társadalom legkülönbözőbb rétegeiből szavaztak a FA jelöltjeire, és ugyanilyen színes az ideológiai paletta is, a tradicionális marxista baloldali pártok híveitől a szociáldemokrata, kereszténydemokrata meggyőződésűeken át a kis csoportokat képviselő hajdani tupamarókig vagy az anarchomarxistákig. A széles társadalmi bázis megfelelő erőt és háttérrel ad a kormánynak az előttük álló feladatok megoldásához. Szükségük lesz rá.

Ez az eredmény azt jelenti, hogy a baloldal a kormányalakításhoz nem kényszerül koalícióra, és a parlamentben többsége lesz. Az elnökjelölt Tabaré Vázquez különbözik a modern politikusoktól, kampányában nem élt a média lehetőségeivel, nem folytatott tv-vitát az ellenfeleivel, ehelyett a vidéket járta és beszélgetett az emberekkel.

Tabaré Vázquez 62 éves orvos, az alsó középosztályból származik, apja állami alkalmazott volt, s a montevideói kikötő mögötti dombon, munkásnegyedben laktak. 1958-ban alapítottak egy futball-klubot, – Club Arbolito – ez vált fokozatosan a környékbeli fiatalok gyülekező helyévé, majd fiatal orvosként Vázquez e klub mellett hozott létre egy rendelőintézetet. A diktatúra alatt a klub segélyszervezetként is működött. Franciaországi ösztöndíjas éve (ezek egybe esnek a diktatúra kezdetével) után is ide tért vissza. A munkásnegyed lakóival soha nem szűnt meg a kapcsolata, akkor sem, amikor már egyetemi tanár lett, és a város más részén élt. Politikai pályája is innen indult, 1986-tól a Szocialista Párt tagja, majd 1989-ben a FA Montevideo városi képviselőjelöltje, majd 1996-tól – Seregini lemondása után – a FA elnöke lett.

A választás után az ország politikai térképe átalakul, a 18 tartományban⁵¹ mindenütt lesz baloldali képviselő és közülük 7-ben baloldali a többség is. Ez hatalmas változást jelent, hisz vidéken nyíltan baloldalinak lenni, még ma sem könnyű, a konzervatív helyi hatóságok diszkriminációja eddig elhallgattathatta a baloldalt, a sajátjainak kedvezhetett a helyi ügyekben, ez most másképp lesz. A 2005-ös helyhatósági választások igazi áttörést jelenthetnek vidéken is. A kormány előtt álló tennivalókat a jövő kormányfő öt fontos téma körül csoportosította. A legfontosabb és legsürgetőbb a szegénység kezelése, a marginalizált rétegek újraintegrálása a munka világába. A módszer csak kivételes esetekben lehet segélyek osztása, azokat a formákat kell alkalmazni, amelyek másutt hasonló körülmények között beváltak. A munkahelyteremtés és a termelő beruházások elősegítése a második prioritás, különösen az építő-, a textil- és a faiparban. Az oktatás fejlesztése és a technológiai innováció elengedhetetlen a modern és prosperáló gazdaság működéséhez. A döntéshozatal minden szintjén el kell mélyíteni a demokráciát. És nem utolsó sorban Uruguaynak mind szorosabban kell részt vennie a térség országai közötti integrációkban.

Reinaldo Gargano, a Szocialista Párt vezetője ezt így fogalmazta meg: „Amerikai vagyok, dél-amerikai, s nekem is van egy „amerikai álmom”, elindítani ebben a térségben egy olyan gazdasági és társadalmi fejlődést, amellyel hozzájárulhatunk, hogy a világ igazságosabb legyen, hogy diszkriminatív intézkedésekkel és vámokkal ne lehessen gúzsba kötni gazdaságunkat, hogy egy ország se hozhasson a többiekre kötelező érvényű döntéseket.” 2005 márciusában hivatalba lép Tabaré Vázquez kormánya, az országban először lesz kormányzó erő a baloldal, amelynek a demokrácia melletti mély elkötelezettségét bizonyítja nemcsak a katonai rezsim elleni harc, a meggyilkolt, megkínzott, eltűnt társaik sora, hanem az 1984 utáni hosszú politikai küzdelem is.

A kormány beiktatásán bizonyára eléneklik majd a himnuszt, s az ott jelen lévők, de az olvasók közül sem tudják sokan, hogy szerzője honfitársunk: Debali Ferenc József. Katonazenész volt és zeneszerző, – 1791-ben született, 1838-ban érkezett Montevideóba és 1841-ben – egy győztes csata emlékére írta a zeneművet, amely később Uruguay himnusza lett: „Orientales, la patria o la tumba”⁵²... Az ő műve a paraguayi himnusz is. 1842-től Garibaldi parancsnoksága alatt szolgált, s szoros baráti szálak fűzték őket össze a montevideói évek alatt. Élete végéig nem tanult meg spanyolul, mindig magyarnak vallotta magát. Leszármazottai hajó formájú családi háza a fővárosi Buceo-öböl érdekessége volt, míg néhány éve lebontották.

A mai uruguayi lakosság egy része magyar bevándoroltak leszármazottja, az országba több hullámban érkeztek magyarok, zömmel a XX. század elején, majd a II. világháború körüli időkben és '56-ban is. Népesebb csoportok érkeztek a napoleoni háborúk után, majd a szabadságharcot követően is. A régmúlt időben is éltek erre magyarok, a Rio de la Plata környékén. 1767-ben hagyja el Montevideót Plantich Miklós, miután több éven keresztül paptanárként dolgozott itt. 1845-ben néhány hónapos hadifogságban a tengerparti Maldonado városkában⁵³ élt Magyar László, a későbbi híres Afrika-kutató. 1853-ban érkezett ide Bajáról Végh Sándor, unokája Carlos Végh Garzón ipari és kereskedelmi miniszter, és dédunokája, Alejandro Végh Villegas pedig a gazdasági és pénzügyek minisztere volt a '70-es évek elején.

⁵¹ A 19. tartomány a főváros és körzete.

⁵² Uruguayiak, a haza vagy a sír...”

⁵³ Ma a térség leghíresebb fürdőhelye: Punta del Este.

Az évszázadok során Dél-Amerikában letelepedett honfitársaink képességeikkel, szaktudásukkal új hazájuk javát szolgálták, mindazonáltal a magyarság hírét öregbítették, s mint láttuk, így történt ez Uruguayban is.

Budapest, 2005.

BEVÁNDORLÓK ÉS IDENTITÁSOK

Gabriel García Márquez nyilatkozta évekkel ezelőtt, hogy a spanyolajkú dél-amerikaiak már régen visszahódították az Egyesült Államok déli államait, csak az amerikaiak még nem jöttek rá.

Valóban ez történt? Vagy ezzel éppen most szembesülnek az angolszász amerikaiak? Egy más vízió – a CNN kommentátora L. Dobbs – szerint a mexikóiak és a mexikó-amerikaiak azt szeretnék, ha California és Új-Mexikó ismét Mexikóhoz tartozna, s az illegális bevándorlók hadát használják fel ennek érdekében.

Az Egyesült Államok társadalma nemcsak az illegális latin migránsok témájával kapcsolatban élt át a közelmúltban megrázó erejű felismerést, hanem azzal is, hogy a saját magáról alkotott kép, a legendás amerikai befogadó szerep, a nagy amerikai „népek olvasztótégelye” ma már esetleg nem más, mint a múlt századból itt maradt illúzió. Egy emberöltőnyi időn belül nagy valószínűséggel újra kell fogalmazni az amerikai identitást, amely már nem alapulhat az angolszászok primáciáján.

Identitás és konzervativizmus

Samuel Huntington (2004) legújabb könyvében – „Kik vagyunk? Kihívások az Egyesült Államok nemzeti identitásával szemben” – az amerikaiak nemzeti identitását szándékozott meghatározni, amely nézete szerint a XVIII. század végére alakult ki, amely alapvetően fehér, angolszász és protestáns. Ez idő tájt az angolszász bevándorlók hozzávetőlegesen négy millióan voltak, s akik később jöttek, azok valamilyen mértékben mind asszimilálódtak. Nem tér ki azonban az afroamerikaiak identitására – közel egymillió rabszolga élt már itt – s az akkor még nagyobb számban élő őshonos indiánokra sem. Ha a szerző logikáját követjük, akkor a jelenlegi amerikai társadalmi identitás, – ha van ilyen objektív kategória – kereteibe sem férnek bele, mint ahogy kirekesztődnek ebből a latinok is Huntington narratívájában.

A „civilizációk harca” elméletét megalkotó szerző ez újabb kötetében, – amelyet a hazai s főként a latin-amerikai kritika politikai pamfletnek tart – tovább fejleszti elméletét, s ezúttal az országon belül találja meg az ellenséges kultúrát, a latint. S ennek is a mexikói változatát tartja asszimilálhatatlannak, az amerikai identitásra veszélyesnek, s a mexikói migránsokat az amerikai biztonsági kockázatot jelentő tömegnek. Az illegális bevándorlók 56%-a, és zömmel az engedéllyel itt élők is mexikóiak, akik területi követelésekkel élhetnek majd a régebben Mexikóhoz tartozó déli államokat illetően, – bár ennek semmilyen jelét nem látni. (California 1848-tól, Texas és Oregón 1844-től, Florida 1821-től, Arizona 1848-tól, Colorado 1848-tól, Nevada 1848-tól, Utah 1848-tól, Új Mexikó 1848-tól tartozik az Egyesült Államokhoz.)

Huntington nézetei általában a konzervatív amerikaiakra jellemzőek, a kultúrák merev elkülönülését, összeegyeztethetlenségét vallja. A könyv megírására hazafias érzület serkentette a szerzőt, – mint azt a bevezetőben jelzi – annak érdekében, hogy segítsen megőrizni és visszanyerni az amerikaiak eredeti identitását. Ezt az identitást fenyegeti a kozmopolitizmus és a multikulturalizmus is, Huntington szerint van igazi és hamis identitás, s az igazi amerikai (a fehér, angolszász és protestáns) egybe esik az ország határaival a szerző fundamentalista víziójában. Az argumentációból nem válik világossá, hogy mi jelenti a kihívást az amerikai iden-

titásra a mexikói migránsok részéről az egész világot meghódító zenéjük, a kultúrájuk, hogy nem akarnak beleolvadni, vagy az, hogy vannak.

Huntington kulturális háború elmélete rég ismert sémák szerint működik, és erős érzelmi töltésű. Amit javasol azt már T.W. Adorno is „autoritárius szindrómának” nevezte, a hatalom eszközeivel, erővel kell megoldani a problémát, az összes illegális bevándorlót kiutasítani, hermetikusan lezárni a határokat, ez őrizheti meg a hagyományos; a fehér, angolszász, protestáns identitást az Egyesült Államokban. Mintha megfakultak volna azok az értékek, amelyek eredetileg elsődlegesen fontosak voltak; a szabadság és a bárhonnán érkezők befogadásának természetessége. Valóban a bezárkózás, a kirekesztés lenne a válasz a globalizációval együttjáró multikulturalitással szemben? A világ más részein zajló folyamatok maradjanak a határokon kívül?

Mi változott meg?

Nos, ami bizonyosan megváltozott, az a kultúrák merev külön állása a globalizációs folyamatok sodrában. Átrajzolódik az ország etnikai – s a migránsok nagy tömegei miatt – a szociális térképe is, az egymásra hatás átformálja a többségi nemzet kultúráját is. A családi formák is változásokon mennek keresztül, hisz a bevándorlók zöme egyedül érkezik, s azt reméli, hogy családjá később követheti.

A multikulturalitás kezdettől jellemző volt erre a bevándorlók által benépesített országra, amelynek társadalma az utóbbi fél évszázad alatt már másodszor éli meg, hogy a velük élő etnikai kisebbségeknek is van, lehet „amerikai álmuk” s ehhez a latinoknak nem volt szükségük – eddig – vezetőre, emblematikus figurára sem, mint a hatvanas években az afroamerikaiaknak Martin Luther Kingre.

A közel 300 milliós nemzet 47,2 milliós spanyolajkú sokasága és a szintén latin többségű csaknem 12 millió illegálisan itt élő bevándorló az összlakosságnak csaknem egyötöde. Zömében a déli államokban élnek, kisebb-nagyobb közösségekben, számottevő mértékben az ország nyolc államában.

59 millió ember! – valószínűleg soha nem érkezett az Egyesült Államokba ilyen számban azonos nyelvű, többé-kevésbé homogén kultúrájú bevándorló 1–2 emberöltő alatt. Az emigráns lét, mentalitás és identitás azonban gyökeresen megváltozott a XX. század végére és napjainkra, – globálisan is – nem csak az amerikai féltekén.

Migránsok

Régebben a bevándorlók első parancsa a beilleszkedés volt, minél előbb megtanulni a nyelvet, mert enélkül nem lehetett boldogulni. A migráns szülők alapvető célja az volt, hogy a gyerekeiken már ne lehessen érezni a másságot, sajátítsák el tökéletesen a nyelvet, vagyis minél jobban idomuljanak a környezetükhöz. A gyerekek gyakran restellték a szülők rossz kiejtését, hiányos nyelvtudását, ők már új hazájuk szokásai szerint akartak élni. A második generáció tipikusan ambivalens érzésekkel viszonyult a szülők hazájához illetve kultúrájához, minden erejével az új haza körülményeihez akart igazodni, itt akart érvényesülni, s ebben támogató, gyakran önfeláldozó volt a család. A hazai kultúra ebben a közegben az otthon falai közé szorult, különösen ott, ahol kevesen éltek az adott nemzet tagjai. A bevándorlók nagy tömege alacsony képzettségű volt, az a kultúra, amit magával hozott beszűkült az idők folyamán, sem lehetőségek, sem eszközök nem álltak rendelkezésükre, hogy fejlesszék, ápolják. Ezekben a kis közösségekben az egymásra utaltság miatt a szolidaritás felerősödött, a kölcsönös segítségnyújtás alkalmi esetei, és az önszegélyező szervezetek létrehozása az általánosan jellemző a

migráns közösségekre. Azok a civil szervezetek, amelyeket a hazai kultúra megtartására hoztak létre a közösségi lét szinterei voltak, s zömében az első generáció, vagy a frissen érkezettek számára jelentettek fontos helyeket. A hazai szokások, ünnepek, a kultúra megőrzésének a család után ezek voltak az alapvető szinterei. Más szervezetek az eligazodást segítették a hivatalok és a törvények útvesztőiben. A foglalkozás, vagy társadalmi rang szerinti elkülönülés a már konszolidálódott migráns kolóniákra jellemző.

Új típusú migráció

Az új típusú migráció sokban különbözik a régebbitől, igen nagy számban jönnek, s gyakran egész városrészek kizárólagos lakói. A most érkező migránsok a zömében már megtelepedett spanyolajkú közösségekhez csatlakoznak, esetleg olyan államban, ahol az angol mellett a spanyol is hivatalos nyelv. Többek között emiatt sem tűnik sürgető kényszernek a minél gyorsabb beilleszkedés, jóllehet az angol nyelv elsajátítása most is alapkövetelmény bármilyen képzéshez.

Zömmel az Egyesült Államok déli államaiban – Arizona, Texas, Florida, California – vagyis a hazaihoz hasonló klímájú övezetben élnek. Ezeken a vidékeken az éghajlaton kívül sok minden ismerős számukra, többek között a régebben Mexikóhoz tartozó régiókban, spanyol nevű városokban, államokban laknak; San Francisco, Los Angeles, San Diego, Los Alamos, Texas, Florida, Nevada, mind a régmúltat idézi.

Általában egybefüggő városrészekben élnek, ahol adott esetben angol nyelvtudás nélkül is boldogulhatnak. Részben azért, mert kiépítették a maguk szokásainak megfelelő környezetet, üzleteket, éttermeket, közösségi házakat, más szolgáltatásokat és létrehozták azokat a civil szervezeteket, amelyek segítik mindennapi életüket, és a kultúrájuk ápolását. Ma már hivatalosan 47,2 millió spanyolajkú amerikai állampolgár, illetve munkavállalási engedéllyel rendelkező él az országban, s a helyi törvények értelmében a számarányuk miatt spanyolul is intézhetik hivatalos ügyeiket, s ha nem migráns körzetben élnek, a déli államokban akkor is gyakran találnak spanyolul beszélő ügyintézőt.

A hispán közösségek, kolóniák életének szervezésében fontos szerepet játszanak saját katolikus papjaik, akik a dél-amerikai alsó papságra jellemző, a szegényekkel szolidáris, szociálisan érzékeny és társadalmilag nyitott szellemiség szerint működnek itt is.

A spanyolajkú közösségek tagjai az elektronikus média elterjedésével napi kapcsolatot tarthatnak fenn otthon maradt családtagjaikkal. A műholdas tv-n ugyanazokat a hazai híreket, műsorokat nézhetik, az interneten követhetik régi lakóhelyük eseményeit, olvashatják a hazai lapokat, olcsón telefonálhatnak, vagyis a mai migráns nem szakad ki hazája kulturális közösségéből, egyidejűleg élheti meg azokat az élményeket, amelyeket otthoni rokonai, barátai, az idő és a távolság nem korlátozza az egymás közötti kommunikációt sem.

Az egyre népesebb latin migráció az egyéni karrier-lehetőségekben is változást hozott. A foglalkozások széles skáláján lett egyre nagyobb érték és előny a kétnyelvűség, nemcsak az állami adminisztráció helyi szintjein, hanem az egyetemi képzést igénylő foglalkozásokban is, pl. ügyvéd, orvos, tanár stb., s ez mindinkább így lesz. A helyi és szövetségi politikai életben is egyre több spanyol nevű vezető tűnik fel.

Ez a környezet nem kényszeríti identitásváltásra a bevándorlót, lehet a lakóhelye az Egyesült Államokban és tarthatja magát eredeti nemzetéhez tartozónak, az asszimiláció már nem a túlélés, a megkapaszkodás imperatívusza. Az identitásérvés erőssége, a kötődés a szülőföldhöz, az ősök kultúrájához, vagy az új közegbe illeszkedés egyébként is egyénekenként különböző, bár általános tendenciák fellelhetők. A latin-amerikaiakból amerikai latinokká válnak, ez azt jelenti, hogy különbözőképpen kötődnek eredeti kultúrájukhoz, nemzetükhöz, számukra a jelenlegi körülmények között már nem jelent választási kényszert saját identitásuk megélése

és meghatározása. Megkönnyíti ezt az is, hogy több dél-amerikai ország elismeri a kettős állampolgárságot. A latinok már nem simulnak bele az angolszász kultúrába, zömmel nincs is ilyen szándékuk, azonban nem viselkednek elutasítóan új lakóhelyük szokásaival, kultúrájával szemben.

Nem tűnik túlzásnak, amit Clinton elnök mondott néhány éve: „Az Egyesült Államok következő elnöke minden bizonnyal beszél majd spanyolul!”

A törvénytervezet

Az utóbbi hónapokban az Egyesült Államok belpolitikájának első számú témája lett az emigránsok, főként az illegálisan érkezettek helyzete és létszáma. Egy republikánus szenátor által benyújtott törvénytervezet kapcsán indult el a széles rétegeket megmozgató vita, amely szerint az illegális bevándorlás visszaszorítása érdekében büntetőjogi nyilvántartásba vennék az engedély nélkül bevándorlókat, majd kitoloncolnák őket. Büntetés várna azokra az amerikai állampolgárokra is, akik ilyeneket alkalmaznak, illetve bármilyen formában segítik őket, valamint a mexikói határon ezer kilométeres falat húznának fel, s a továbbiakban a helyi határőrséget erre a célra odavezényelt nagyobb létszámú katonasággal erősítik meg. A törvénytervezet megalkotásának indokolásában a terrorizmus miatt nemzetbiztonsági kockázatnak nevezik az illegális bevándorlást. Ezzel egy időben a konzervatív sajtó durva hangvételű kampányt indított, a bevándorló latinok ellen, (a chicanos – a mexikóiak pejoratív neve – elveszik a munkahelyeket, sok közöttük a bűnöző, betegségeket terjesztenek stb.) amellyel önérzetében sértette meg a több milliós lélekszámú spanyolajkú amerikaiakat is. Ezzel sikerült egybekovácsolni azt a sokaságot, amelyet eddig egyetlen pártnak, vagy mozgalomnak sem: az ország száz városában, esetenként egyszerre fél millióan vonultak az utcára a törvénytervezet ellen tiltakozni. A tüntetéseken vitt feliratok igen beszédesek: „én takarítottam az ikertornyok romjait” – „a fiam Irakban halt meg” – „dolgozunk, nem vagyunk bűnözők” – „Amerika mi vagyunk!” – „ma tüntetünk, holnap szavazunk!”

Mindazonáltal nem valószínű, hogy az Egyesült Államokban élő hispán népesség szeparatista mozgalmat indítana, várható azonban, hogy erőteljesebben hallatja hangját az őt érintő kérdésekben.

Az USA lakossága döbbenetesen szembesült azzal, hogy a több tízmilliós dél-amerikai legális és nem legális bevándoroltak ilyen hatalmas méretű megmozdulásokra képesek. Az amerikaiak nemcsak politikai hovatartozásuk, hanem személyes tapasztalataik, és még inkább – érdekeik mentén megosztottak a bevándorlókkal, azok státusával és jogaival kapcsolatban. Az helyi egyházak is érintettek e törvénytervezet szerint, sok esetben angolt és állampolgári ismereteket tanítanak, vagy más módon segítik az illegálisokat.

Mindenki tisztában van azzal, hogy az illegális bevándorlók helyzetét rendezni kell, nemcsak a naponta 2–300 újonnan érkező miatt, hanem az országban már tartósan letelepedett és munkát vállaló 12 milliós illegális tömeg rendezetlen státusa miatt is. A hatóságok emigrációs krízisről beszélnek, az újságok részletesen taglalják bevándorlók tragédiáit a határmenti (mintegy 120 kilométeres) sivatagos pusztaságban, itt évente 3–400-an halnak meg, miközben a jobb élet reményében az Egyesült Államokba igyekeznek. Ők valamennyien gazdasági okokból akarnak az Államokba jutni, mint ahogy a kubai „balseros” (hevenyészett csónakokon útra kelők, akik a 90 mérföldre levő Floridába igyekeznek) többsége is. A kubaiak helyzete azonban annyiban más, hogy ők politikai okok miatt automatikusan kapnak letelepedési engedélyt.

Az időközi választások évében a politikai csatározások keresztüzébe került a törvénytervezet, ami még hevesebbé tette a bevándorlókkal kapcsolatos vitát.

A legális bevándorlás kvótái egy 1965-ös törvény szerint változatlanok, évi 20 ezer fő országonként Latin-Amerikából, azonban azok számára, akiknek az Egyesült Államokban ingatlannak vagy üzleti érdekeltségük van, nem léteznek ilyen korlátozások. Vagyis a tehetős migráns más kategória, mint a munkát kereső milliók hada.

Óvatos becslések szerint a közel 300 milliós lakosság 14%-a idegen ajkú, ezeknek 78%-a latin származású. A migránsok 56%-a érkezett Mexikóból, majd a Puerto Rico-ból és a Kubából érkezettek alkotják a legnépesebb közösséget, számottevő a kolumbiaiak jelenléte is, a Közép-Amerikából bevándoroltak mintegy 22%-ban vannak jelen. Az illegálisok 54%-a férfi, 38%-a nő a többi gyermek. Azoknak a családoknak a helyzete valamivel könnyebben legalizálható, akiknek a gyermeke már az Államokban született, így amerikai állampolgár, ezeknek a gyerekeknek a száma 3,1 millióra tehető.

A mexikói kapcsolat

Mivel a legtöbb illegális bevándorló Mexikóból érkezik, ezért itt a határon egyre több katona teljesít szolgálatot 1990-ben 3733 fő segítette a határőrség munkáját, 2005-ben újabb 12 ezret vezényeltek oda, 2006-ban még hatezerrel bővíthet ez a szám, immár csaknem 20 ezer katona is őrzi a határt ezen a szakaszon.

A mexikói határvonalon az ezer kilométer hosszú fal felhúzásának terve, és az egyre nagyobb számban odavezényelt katonaság a mexikói belpolitikában is vihart kavart, ami hatással lehet a választások kimenetelére is. Fox elnök barátságtalan lépésnek tartja ezeket az intézkedéseket, részben azért, mert az Egyesült Államok legfőbb szövetségese és szószólója volt a latin-amerikai fórumokon – pl. az amerikai szabadkereskedelmi övezet körüli vitában is –, részben pedig azért, mert a választási kampányában azzal kecsegtette híveit, hogy meg tud egyezni az Egyesült Államokban élő mexikóiak helyzetének rendezésében. Mivel ennek láthatóan kevés az esélye, Fox elnök baloldali riválisa komoly előnyt kovácsolhat mindebből a júliusban esedékes választásokon.

Az illegálisok a gazdaságban

Az Egyesült Államok munkaerőpiacán számottevő mértékben vannak jelen az illegális migránsok, mint az alábbi számokból kitűnik, a gazdaság nem nélkülözheti őket. Zömében azokban a szektorokban helyezkednek el, ahova helyi munkások nem jelentkeznek, illetve ekkora bérért nem vállalnak munkát.

A mezőgazdasági idénymunkákra évi fél millió embert alkalmaznak, azonban csak 5 ezer vízumot adnak ki erre a célra.

Az illegálisok és a már letelepedett latinok gazdasági szerepének méreteiről több forrásból is fogalmat alkothatunk. A munkanélküliség 4,7%, hosszú évek óta a legalacsonyabb érték, tehát a bevándorlók nem veszik el a munkahelyeket az amerikai állampolgárok elől.

A konzervatív amerikaiak nyilvánvalóan nem a mexikói kultúra dömpingjétől tartanak, talán sokkal inkább valós, jobbra gazdasági természetű szorongásaik bűnbakjává válik a mexikói bevándorló, különösen akkor, ha illegálisan érkezett és engedély nélkül dolgozik. A következő kérdés az lehetne, hogy az illegális munkásnak ki a munkaadója, ezek szerint az üzem, ültetvény vagy építőipar illegális? Ambivalens történet, amikor a konzervatív amerikai illegálisan érkezett latin kertészt, gyermekmegőrzőt, bejárónőt foglalkoztat, vagy a vállalkozásában alkalmazza őket a helyi tarifánál lényegesen olcsóbban, mivel nélkülük az amerikai középosztály alsóbb rétegeinek lehetőségük sem lenne hasonló szolgáltatások igénybevételére.

A Pew Hispanic Center adatai szerint az illegálisan az Egyesült Államokban munkát vállalók a foglalkoztatottak 5%-át adják. Többségük az építőiparban, 15%-uk betanított munkásként, míg 4% a mezőgazdaságban dolgozik.

A mezőgazdasági ágazatban dolgozók 24%-a, a takarítók 17%-a, az építőipari munkások 14%-a, s az élelmiszeriparban dolgozók 12%-a illegális bevándorló. A háztartási alkalmazottak 21%-a is közülük kerül ki. Ezek az adatok mutatják, hogy az Egyesült Államok gazdasága komoly károsodást szenvedne, ha ez a munkaerő kiesne.

A migránsok hazautalt pénzei

A migránsok hazautalt pénzei az óhazájuk gazdaságában fontos szerepet játszanak. A környező szegény országok jelentős bevételi forrásai, amelyek elmaradása nemcsak azokat a családokat érintené súlyosan, amelyeknek átutalják az összegeket, hanem az egyes közép-amerikai országok költségvetését is. Ezeknek a több százmillió dolláros összegeknek az elmaradása súlyos társadalmi problémát okozna, a demokráciát veszélyeztető tényező lenne, bármilyen színezetű populista, autoriter erők megjelenését eredményezhetné. Különösen fenyegető veszély ez, minthogy az Egyesült Államok 28%-kkal szándékozik csökkenteni azt az összeget, amellyel a közép-amerikai államok költségvetési kiadásaihoz járul hozzá, elsősorban oktatási és szociális – de bizonyosan katonai és biztonságtechnikai területen is.

A mexikói migránsok által hazautalt összeg nagyságrendjét jól érzékelteti, hogy az évi 34 milliárd dollár a turizmusból származó bevételt is meghaladja, amely évi 29 milliárd dollár körül mozog.

A határmenti fal felhúzása rosszemlékű képeket idéz, bár valószínűleg elriasztja az illegálisokat, akik esetleg sokkal veszélyesebb utakat keresnek. A közel 20 ezer katona jelenléte is elrettentő lehet.

Azonban mindaddig, amíg az Egyesült Államok és a latin-amerikai országok többségének az életszínvonala között ekkora a különbség, s amíg az olcsó munkaerőre szükség lesz, nem lehet megállítani a bevándorlást.

Budapest, 2006.